

Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Lauku inženieru fakultāte
Arhitektūras un būvniecības katedra
Latvia University of Agriculture
Faculty of Rural Engineers
Department of Architecture and Construction

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Mg.arch. **Madara Markova**

LATGALES DIEVNAMU AINAVA

CHURCH LANDSCAPE OF LATGALE

Promocijas darba
KOPSAVILKUMS
Arhitektūras doktora (Dr.arch.) zinātniskā grāda iegūšanai
ainavu arhitektūras apakšnozarē

SUMMARY
of the Doctoral thesis for the scientific degree Dr.arch.
in landscape architecture

(paraksts)

Jelgava 2014

INFORMĀCIJA

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Lauksaimniecības universitātes, Lauku inženieru fakultātes Arhitektūras un būvniecības katedrā

Doktora studiju programma – Ainavu arhitektūra

Promocijas darba zinātniskā vadītāja – Prof., Dr.arch. **Aija Ziemeļniece**, Latvijas Lauksaimniecības universitātes asoc. profesore

Promocijas darba zinātniskā aprobācija noslēguma posmā:

1. apspriests un aprobēts LLU LIF Arhitektūras un būvniecības katedras personāla pārstāvju sēdē 2013. gada 19. decembrī;
2. apspriests un aprobēts LLU LIF akadēmiskā personāla pārstāvju atklātajā sēdē 2014. gada 19. februārī, un atzīts par sagatavotu iesniegšanai Promocijas padomei;
3. atzīts par pilnībā sagatavotu un pieņemts 2014. gada 28.martā.

Oficiālie recenzenti:

1. Zviedrijas Lauksaimniecības Zinātņu universitāte, ainavu arhitektūras profesore, **Marija Ignatieva**;
2. Norvēģijas Dzīvības Zinātņu universitāte, profesors, **Karsten Jørgensen**;
3. Norvēģijas Dzīvības Zinātņu universitāte, profesore, **Kine Halvorsen, Thorén**.

Promocijas darba aizstāvēšana notiks LLU ainavu arhitektūras apakšnozares promocijas padomes atklātā sēdē 2014. gada 27. jūnijā, _____ Jelgavā, Akadēmijas ielā 19, Lauku inženieru fakultātes 117. auditorijā, plkst 10.00.

Ar promocijas darbu var iepazīties LLU Fundamentālajā bibliotēkā, Lielā ielā 2, Jelgavā un http://llufb.llu.lv/promoc_darbi.html

Atsauksmes sūtīt Promocijas padomes sekretārei – Akadēmijas ielā 19, Jelgava, LV-3001; tālrunis: 63028791; e-pasts: iveta.lacauniece@llu.lv.
Atsauksmes vēlams sūtīt skenētā veidā ar parakstu

Padomes sekretāre – LLU viesdocents, Mg. arch. **Iveta Lāčauniece**

ISBN 978-9984-861-89-0 (online)

INFORMATION

The Ph.D. Thesis was elaborated at the Department of Architecture and Construction of the Faculty of Rural Engineering, Latvia University of Agriculture

Doctoral study program – Landscape Architecture

Scientific advisor of Ph.D. Thesis – Dr.arch. **Aija Ziemeļniece**, assoc. Professor of Latvia University of Agriculture

Scientific approbation of the thesis at the final stage:

1. approbated at the meeting of the representatives of the academic personnel of the Department of Architecture and Construction on December 19, 2014;
2. discussed and approbated at the open meeting of the representatives of the academic personnel of the Faculty of Rural Engineering and Forest Faculty on February 19, 2014;
3. found to be prepared and accepted on May 28, 2014.

Official reviewers:

1. Swedish University of Agriculture Sciences, professor of Landscape Architecture, **Maria Ignatieva**;
2. Norwegian University of Life Sciences, professor, **Karsten Jørgensen**;
3. Norwegian University of Life Sciences, professor, **Kine Halvorsen Thorén**.

The defence of Ph.D. Thesis will take place at the open meeting of the Promotion Council of Latvia University of Agriculture, Sub-Discipline of Landscape Architecture at 10.00, _____, 2014, Room No. 117, Faculty of Rural Engineering, 19 Akademijas Street, Jelgava.

The Ph.D. thesis is available for reviewing at the Latvia University of Agriculture Fundamental Library, at Lielā iela 2, Jelgava and http://lufb.llu.lv/promoc_darbi.html

You are welcome to send your comments, signed and in a scanned form to the secretary of Promotion Council – 19 Akademijas Street, Jelgava, Latvia, LV-3001, phone: (+371) 63028791; e-mail: iveta.lacauniece@llu.lv

Secretary of the Promotion Council - LLU guest docent, Mg. arch. **Iveta Lāčauniece**

SATURA RĀDĪTĀJS / CONTENTS

IEVADS	5
DARBA STRUKTŪRA UN APJOMS	13
1. LATGALES DIEVNAMU AINAVAS ĢENĒZE	14
2. LATGALES DIEVNAMU AINAVA MŪSDIENĀS.....	17
3. LATGALES AUGSTIENES DIEVNAMU DĀRŽI.....	23
4. DIEVNAMU AINAVU PLĀNOŠANA	31
SECINĀJUMI.....	38
INTRODUCTION	40
STRUCTURE AND SCOPE OF THE THESIS	49
1. GENESIS OF CHURCH LANDSCAPE OF LATGALE	50
2. CONTEMPORARY CHURCH LANDSCAPE OF LATGALE	54
3. CHURCH GARDENS OF LATGALE HIGHLAND.....	60
4. CHURCH LANDSCAPE PLANNING	69
CONCLUSIONS.....	77
IZMANTOTIE AVOTI / LITERATURE SOURCES	79

IEVADS

Promocijas darba aktualitāte un problemātika. 21. gs. globalizācijas un iedzīvotāju migrācijas rezultātā krasi mainās ne tikai sakrālās arhitektūras, bet arī to aptverošo teritoriju un elementu nozīmīgums un funkcija. Dievnami no ikdienas ainavas elementiem transformējas par teritorijas attīstības resursu tādā tautsaimniecības nozarē kā tūrisms. Dievnams kā kulta celtnie un ainavtelpa ap to 21. gs. sākumā ir aizsākusi jaunu sintēzes formu, ienesot papildus jaunu vērtību, kas balstīta uz kultūras tradīciju, amatniecības meistarības un vēstures liecību glabāšanu un izzināšanu.

Ainavu un līdz ar to katru tās fragmentu ietekmē straujie globalizācijas procesi, urbanizācija [72]. Pēdējā pusgadsimta laikā dievnamu ainavas nonivelēšanās un vienādošanās vēl nav pilnībā sagrāvusi lokālo kultūrainavu atšķirīgās arhitektoniski telpiskās raksturielzmes. Dievnamu ainavas telpa ir pārveidota līdz ar katrām politiskajām un sociālajām kultūras pārmaiņām un ir nokļuvusi spēcīgā pašplūsmā. Ja kultūras mantojuma fiksēšanas un inventarizācijas process jau ir attīstījies gan Eiropā, gan Latvijā, tad ainavas telpa un dažādie tās raksturu veidojošie elementi ir palikuši novārtā. Pētījuma teritoriālais ietvars ir ņemts ierobežots, izvērtējot ainavu mazākā mērogā ar detalizētākiem ainavu raksturojošajiem indikatoriem.

Kultūrvide un tai skaitā ainava ir dzīves kvalitāti ietekmējošs faktors, kas ir ne tikai identitātes sastāvdaļa, bet arī teritorijas attīstības resurss. Ainava un katrs tās elements ir kultūras mantojuma atspulgs [129, 149, 197, 213, 153, 132, 114] tagadnes kultūras izpausme un Latgales nākotnes attīstības potenciāls [111, 217]. Katrs laikmets atklāj savas liecības, kas cilvēces dzīves telpu padara kultūrvēsturiski bagātāku [200]. Latgale ir viens no vēsturiski bagātākajiem Latvijas reģioniem. Latgale ir arī Eiropas Savienības austrumu robeža, kas jaunākajos plānošanas dokumentos un attīstības aktivitātēs tiek uzskatīts par ekonomiskās izaugsmes potenciālu, ko nepieciešams izmantot [217].

Mūsdienās novērojama ainavas homogenizācija, un tā zaudē savu individuālo raksturu. Tas notiek ne tikai ekonomisko pārmaiņu, bet arī demogrāfisko procesu ietekmē [114]. Kā galvenie pārmaiņu noteicēji tiek uzskatīti sociālās un demogrāfiskās pārmaiņas, tādas kā novecošana, iedzīvotāju skata samazināšanās un migrācija [126], kas nes līdzīgu vēsturiskās kultūrtelpas pārmaiņas.

Ainavas vizuālā aizsardzība Eiropas līmenī ir kļuvusi aktuāla līdz ar Eiropas ainavu konvencijas ieviešanu. Jau kopš viduslaikiem apdzīvoto vietu iezīme ir publiskā rakstura ēkas, paredzētas cilvēku pulcēšanai, būves dzīvošanai un dievnams kopā ar apbedījumu zonu – kā vietējais reliģijas fokusa punkts [9] gan vizuālajā izpausmē, gan arī garīgajā un plānošanas

formveidē. Ainavas stāvoklis tiešā veidā ietekmē tās raksturu, un to savukārt cilvēka darbība un dabas procesi. Par dievnamu ainavām ir pieejama ierobežota informācija, tādēļ ainavas rakstura noteikšanā ir iekļauta tās esošā stāvokļa fiksēšana. Savukārt izvirzītie indikatori Latgales augstienes dievnamu ainavām ir strukturāli vērsti uz to rakstura un stāvokļa sasaisti. Ainavas indikatorus pētniecībā sāka izmantot salīdzinoši nesen. Viens indikators sniedz visai maz informācijas, tādēļ vērtīgi ir izmantot indikatoru sistēmu, kur katrs no tiem būtu reprezentatīvs, pieejams, ticams un efektīvs [56, 21]. Pierastākā indikatoru izmantošana ir liela mēroga ainavām [232, 211, 166], tomēr tos iespējams lietot arī mazākām teritorijām [232, 167].

Mūsdienās trūkst nopietnu zinātnisko atziņu un teoriju dievnamu kultūrainavu jautājumā Eiropas, Latvijas un jo īpaši Latgales dievnamu ainavu kontekstā. Ainavas pētīšanas un attīstības plānošanas metožu pamatā ir ainavas vēsturiskā ģenēze un esošās situācijas apkopojums [232, 18, 24]. Iztrūkstot izpētes metožu sākotnējam posmam ir apgrūtināta ainavu pētīšana un kvalitatīva dievnamu ainavu attīstības plānošana Latgales augstienē.

Promocijas darba daudzslāņainību nosaka ainavas holistiskā daba. Ainava tiek skatīta dažādos mērogos, izdalot dievnamu ainavu un dievnamu dārzus. Darba izstrādes pamatā izmantotas ainavu arhitektūras, teritoriju plānošanas un vadīšanas metodes, ainavas uztveres, antropoloģijas un reliģijas ģeogrāfijas atziņas. Dievnamu ainavas līdz šim nav detalizēti pētītas, un pasaules pieredze šādu ainavu apsaimniekošanā arī nav viennozīmīga.

Aplūkotās un izvirzītās Eiropas kultūrainavu plānošanas vadlīnijas attēlo veiksmīgus un daudzpusīgus transformācijas procesu virzības piemērus. Savukārt Latgales augstienes dievnamu ainavas attīstības plānošanā konstatējamas šādas problēmas:

- globalizācijas un iedzīvotāju migrācijas procesu ietekmē Latgales augstienes dievnamu ainava un tās elementi ir apdraudēti;
- 21. gs. dievnamu ainavu aizsardzībā dievnama dārzs un dievnams nav iekļauti kā vienots veselums. Atsevišķi ainavas elementi ir nozīmīgi, bet to aizsardzība organizējama kompleksi;
- vēsturiski veidojušies vienmērīgā dievnamu ainavas kultūras mantojuma struktūra Latgales augstienē mūsdienās transformējas, pakļaujoties centralizēšanās procesiem.

Promocijas darba izstrādē aptvertās pētījumu jomas un iepriekš veiktie pētījumi. Ainava ir vēstures atspulgs tā uzskata ainavu vēsturnieks Ričards Muirs (*Richard Muir*), ainavu zinātnieks Kens Teilors (*Ken Taylor*), vēsturnieks Saimons Šama (*Simon Schama*), ģeogrāfs Levis Piers (*Lewis Peirce*), arhitekte Aija Ziemeļniece, ainavu zinātnieki Eva Skovroneka (*Ewa Skowronek*), Renāte Krukovska (*Renata Krukowska*), Anrejs Svieca (*Andrzej Swieca*), kā arī šāds uzskats atspoguļots Kalifornijas

transporta departamenta (*California department of transportation*) veidotajās vadlīnijās vēsturisko ainavu identificēšanai un vērtēšanai [129, 149, 197, 154, 233, 115].

Latgales dievnamus un sakrālo mākslu ir pētījuši nedaudzi Latvijas zinātnieki, bet ainavas problemātikas palikušas novārtā. Arturs Krūmiņš, kurš bija daudzpusīgs arhitekts, rakstnieks un zinātnieks, ir veicis plašus pētījumus par Latgales koka baznīcām, jo īpaši 18. gs. Romas katoļu baznīcām [95]. Savukārt mākslas zinātniece Rūta Kaminska, kuras darbs galvenokārt ir veltīts Austrumlatvijas mākslas mantojumam, plašāk pētot laiku no 17. līdz 19. gs., ir sarakstījusi vairākas grāmatas un publikācijas, kas saistītas ar dievnamu arhitektūru un mākslas pētījumiem [79]. R. Kaminska sadarbībā ar Anitu Bisteri ir uzsākušas darbu pie sakrālās arhitektūras un mākslas mantojuma pētījumiem un esošās situācijas fiksēšanu, un ir jau publicējušas darba rezultātus vairākās grāmatās [80].

Pēdējos gados ir veikti pētījumi, kas ir saistīti ar reliģiskām vietām. Ģeogrāfe Noga Kolinsa–Kreinere (*Noga Collins–Kreiner*) analizējusi ebreju svētvietu raksturīpašības mūsdienu Izraēlā, iekļaujot pētījumā svēceļnieka un tūrista jēdzienu pārklāšanos. Iedzīvotāju ģeogrāfijas pētnieks Freizers Macdonalds (*Fraser MacDonald*) attīstījis vietas piesaistes teoriju, kā piemēru pētot Skotijas prezbitēriāņu reliģiskās vietas [103], paplašinot ģeogrāfes Līlijas Kongas (*Lily Kong*) veiktos pētījumus par vietas reliģisko ēku un būvju nozīmi cilvēku identitātes veidošanās procesā [86, 87, 88, 89, 90]. Līdzīgi reliģisko vietu nozīmi sasaistē ar cilvēku ikdienu pētījuši Deivids Livingstons (*David N. Livingstone*), Margareta Keane (*Margaret C. Keane*) un Frederiks Boals (*Frederick W. Boal*) [100]. Savukārt Barnijs Varfs (*Barney Warf*) un Pīters Vincents (*Peter Vincent*) [186] pētījuši reliģiju daudzveidību, apkopojot datus par vairāk nekā 200 valstīm, kā arī aplūkojot daudzveidību ietekmējošos faktoros, tai skaitā valstu attīstības vēsturi un sociālos apstākļus. Kultūras ģeogrāfs Vilburs Zelinskis (*Wilbur Zelinsky*) [195] savukārt ir veicis plašu Amerikas reliģisko ainavu pētījumu, kura ietvaros tā salīdzināta ar Eiropas un Āzijas reliģisko ainavu. Zelinska reliģiskās ainavas pētījumi balstās uz visa mūža garumā veiktajiem kultūras ģeogrāfijas pētījumiem, kuru rezultāti atspoguļoti vairāk nekā 100 grāmatās un publikācijās.

Dārzu telpas pētījumi ir attīstījušies līdzīgi ainavu pētījumiem. Pēdējās divās desmitgadēs zinātnieki – ainavu arhitekti Marks Francis (*Mark Francis*), Randolfs Hesters (*Randolph Hester*), Marks Kūpers (*Marcus Cooper*), psiholoģe Sūzana Kleitone (*Susan Clayton*), cilvēku pētnieces Harieta Grosa (*Harriet Gross*), Nikola Lane (*Nicola Lane*), pilsētplānotāji Šampa Mazumdara (*Shampa Mazumdar*) un Sanjoj Mazumdars (*Sanjoy Mazumdar*) – ir pievērsušies arī dārzu pētīšanai, atmiņām un procesiem, kas saistīti ar dārziem [172, 33, 52, 30, 60, 108]. Dārzi, tāpat kā ainavas, atklāj laika, vietas un kultūras klātbūtni [172, 108]. Ir pētīta arī dzīves vides

kvalitātes un dārzu kultūras sasaiste [81, 82, 96]. Lai izdalītu dažādus dārzu tipus, ir nepieciešami precīzi indikatori [187, 120]. To izvēle ir tieši saistīta ar izvirzīto mērķi:

- kas ir jānosaka ainavā;
- kāda veida teritorija tiek aplūkota;
- izvērtējamās teritorijas lielums.

Ainavas vizuālā kvalitāte ir grūti definējama, un arī tās novērtēšana ir komplicēta. Vizuālā kvalitāte ir daudz vieglāk iznīcināma un tās aizsardzība ir daudz sarežģītāka nekā tas ir, piemēram, ar ekoloģisko ainavas kvalitāti.

Reģionālās un pilsētu plānošanas pētniece Katrīna Unvina (*Kathryn Unwin*) [177] uzsver ainavas parametru nozīmīgumu ainavu resursu inventarizācijā un novērtēšanā, izvirzot trīs ainavas vērtēšanas fāzes:

- reālās situācijas inventarizācija;
- vizuālā ainavas pētīšana un vērtēšana;
- objektīvās ainavas kvalitātes izvērtējums individuālo un publisko viedokļu saistībā ar dažādiem ainavu tipiem.

Ik pa laikam parādās mēģinājumi ainavu pētīšanas metožu lielo klāstu sistematizēt, sakārtot [101, 132, 137, 204, 42, 168]. Pēc viena no metožu sadalījumiem, ko ir izveidojusi zinātnieku grupa – Džonatans Teilors (*Jonathan Taylor*), Ervins Zube (*Ervin Zube*) un Džeims Sels (*James Sell*) – var tikt izdalītas četras pētīšanas metožu paradigmas – eksperta (*expert*), psihofiziskā (*psychophysical*), kognitīvā (*cognitive*) un uz pieredzi balstītā (*experiential*).

Ainavu zinātnes pētnieki ir dažādos veidos mēģinājuši realizēt psihofiziskās paradigmas mērķus un pētīt sabiedrības viedokli par ainavu un tās daļām [151, 138, 35, 27, 65, 201, 152, 203, 23, 131, 40, 135, 190]. Tomēr plašāk izmantotās arī mūsdienu pētījumos ir tieši Q metode (*Q method*) [158, 48, 54, 63, 238] un skata izteiksmīguma noteikšanas metode (*Scenic Beauty Estimation method*) [39, 53, 57, 196, 194].

Ainavas raksturošana ir būtisko un atšķirīgo iezīmju un kvalitāšu identificēšana. Šī ir vēl joprojām relatīvi jauna pieeja ainavu attēlošanai un interpretēšanai. Ainavas raksturošanas pieeja sakņojas Anglijā [232, 28, 167], tālāk tā ir attīstījusies Skotijā, Īrijā un citur Eiropā. Ainavas raksturošana uzskatāma par efektīvu līdzekli ainavas nozīmīguma izpratnes veidošanā [71]. To ir iespējams izmantot dažādiem mērogiem, sākot no starptautiskā līdz pat lokālajam [232, 167].

Svarīgi dievnamu ainavu un dievnamu dārzu skatīt dažādos mērogos ar tiem atbilstoši kvantitatīvajiem ainavas elementiem. Dažādu mērogu izmantošana ir nozīmīga precīzu ainavas parametru noteikšanā [147, 146, 125]. Kā mērogs jāsaprot apskatāmās teritorijas izmēri, kā arī pētāmās ainavas telpas rezolūcija. Vairāki zinātnieki ir uzsvēruši piemērota mēroga lietošanas nozīmīgumu arī ainavas raksturošanā [17, 188, 147, 192, 191, 77].

Promocijas darbā tiek veikts salīdzinājums arī ar Eiropas pieredzi. Balstoties uz kabineta pētījumiem, ir zināms, ka Amerikas un Āzijas dievnamu ainavu vēsturiskā ģenēze ir atšķirīga no Eiropas ģenēzes procesiem, mūsdienu situācijas un attiecīgi šo ainavu aizsardzības pieredzes [195, 230]. Ainavu zinātnieku pētījumi parāda, ka līdz ar politisko iekārtu maiņu mainās arī cilvēku attieksme pret dzīves vidi, kas rada izmaiņas kultūrainavā [130]. Dažādām sabiedrības grupām un to kultūras identitātei ir tieša sasaiste ar ainavu, kā to apliecina zinātnieki no dažādām sfērām [164, 66, 59, 161].

Promocijas darba pētījuma priekšmets. Latgales augstienes dievnamu ainavas raksturu noteicošie elementi un indikatori.

Darba mērķis. Pētījuma mērķis ir, nosakot ainavas raksturlielumus un dārzu fenotipus (vizuālo pazīmju kopumu), sistematizēt dievnamu ainavas kvalitātes, izvērtēt ainavas saglabāšanas, un tīpašas aizsardzības teritorijas izveides nozīmīgumu.

Darba uzdevumi:

- izvērtēt Latgales dievnamu ainavas ģenēzes procesus Eiropas un Latvijas kontekstā;
- salīdzināt vizuālās kvalitātes noteikšanas metodes Latgales augstienes dievnamu ainavu kontekstā, nosakot piemērotāko;
- izpētīt dievnamu ainavu un dārzu vērtēšanas pieejas ar ainavas raksturošanas metodi;
- veidot dievnamu ainavas raksturošanas sasaisti ar salasāmības metodi precīzai vides fiksēšanai;
- noteikt fenotipu raksturlielumus, izmantojot kvantitatīvo metodi;
- definēt Latgales augstienes dievnamu ainavas raksturošanas lomu attīstības plānošanā.

Pētījumā izmantotās metodes. Darbā izmantotas vispārzinātniskās pētījuma metodes, kuras izvēlētas, lai sasniegtu izvirzītos darba uzdevumus. Promocijas darba teorētiskā pamatojuma izstrādei, kā arī rezultātu apkopošanai, noteikšanai un interpretēšanai izmantota monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, kas pamatojas uz esošajām, kā arī pētījumā iegūtajām zinātniskām atziņām un teoriju. Empīriskā metode izmantota novērojot Latgales augstienes dievnamu ainavas un pierakstot datus par tām. Promocijas darbā izmantota sevišķa izziņas metode fenotipu izdalīšanai, kas sintezēta ar tādu speciālās izziņas metodi kā salasāmība. Attīstības plānošanas vadlīniju izzināšanai izmantota teorētiskās izziņas metode.

Pētījuma process tiek veikts, balstoties uz ainavas rakstura noteikšanas metodoloģiju – literatūras studijas, pētījuma principu izvirzīšana, teritorijas definēšana, mēroga definēšana, teorētiskās studijas, lauka pētījumi, klasifikācija un apraksts, novērtējums, balstoties uz ainavas raksturojumu, paredzamā lietojuma (iekļaušana teritoriālajā plānošanā, iekļaušana aizsardzības vadībā) izvērtējums.

Darba izstrādei pieejamā materiālā un informatīvā bāze. Pētījumā izmantotie avoti – teorētiskie materiāli par dievnamu kultūrainavu, tās elementiem, to ģenēzes procesiem Eiropas, Latvijas un Latgales kontekstā. Avoti papildināti ar plašiem materiāliem no praktiskajiem lauku pētījumiem, kā arī pētījuma gaitā ar zinātniskām metodēm iegūtajiem datiem.

Promocijas darba zinātniskā novitāte un praktiskā nozīme. Promocijas darbā aplūkotas zinātniskās atziņas un teorijas sniedz Latgales dievnamu ainavas vēsturisko ģenēzes analīzi un atklāj aktuālākās tendences ainavu aizsardzībā, saglabāšanā un pārvaldībā. Promocijas darbs dos ieguldījumu Latgales augstienes dievnamu ainavu izpētē, kas ir līdz šim maz aptverts pētījuma objekts. Rezultātā tiks aktualizēta dievnama dārza un dievnama kā vienota veseluma izvērtēšanas nozīmīgums dievnamu ainavu izpētē un plānošanā. Dievnamu ainavu un tās elementu pētīšanā ir izmantots metožu kopums, kas dos ieguldījumu promocijas darba priekšmeta izpētē, sniedzot jaunas atziņas gan metožu attīstībā un lietojumā, gan arī dievnamu ainavu nozīmīgumā reģionālajā attīstībā un ainavas vērtību saglabāšanā. Promocijas darbā iegūtie materiāli, rezultāti un secinājumi izmantojami kā zinātniskā bāze turpmākajiem dievnamu ainavu pētījumiem.

Promocijas darbā apkopotie lauka pētījumi un zinātniskās atziņas ir plaša informatīvā bāze dievnamu ainavu izpētes attīstībai. Pētījuma rezultāti ataino līdz šim neapzinātās dievnamu ainavu un dārzu vērtības, kā arī to transformācijas tendences mūsdienu ainavā. Promocijas darbā izveidotā dievnamu ainavu izpētes metodoloģija ir izmantojama dažāda mēroga dievnamu izpētē, kā arī aizsardzībā, saglabāšanā un pārvaldībā.

Darba aprobācija. Atsevišķi pētījuma rezultāti ir publicēti 8 zinātniskos rakstos. Autore ir piedalījies 12 starptautiskajās konferencēs. Nolašīti 8 referāti starptautiskās konferencēs Latvijā un ārvalstīs.

Publikācijas vispārārtzītos recenzējamos zinātniskos izdevumos:

1. **Pidža, M.** Katoļu dievnamu ainavas vizuālās kvalitātes saglabāšanas iespējas Latgalē. Latgale kā kultūras pierobeža II. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011, lpp.169–175, ISBN 978-9984-14-546-4.
2. **Pidža, M.** Visual quality evaluation approaches of sacral landscape of Latgale. Research for rural development 2011. Annual 17th international scientific conference proceedings, volume No 2. Jelgava: LLU, 2011, lpp. 189–193, ISSN 1691-4031.
3. **Markova, M.** Churchyard elements in Latgale upland. Research for rural development 2012. Annual 18th international scientific conference proceedings, volume 2, Jelgava: LLU, 2012, lpp. 122–129, ISSN 1691-4031.

4. **Markova, M.** Characterization guidelines for churchyard in Latgale Upland. Peer reviewed proceedings of ECLAS 2012 Conference – The Power of Landscape at Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Warsaw: Warsaw University of Life Sciences. 2012, lpp. 59–64, ISBN 9788393588404.
5. **Markova, M.** Latgale Upland Church landscape reading through spatial indicators. Landscape Architecture and Art, Volume 2, Number 2, Jelgava, Latvia: Latvia University of Agriculture, 2013, lpp. 12–21, ISSN 2255-8632.
6. **Markova, M., Lazdāne L., Ziemeļniece A.** Regional structure of culturally–historical landscape objects available in Latgale Upland area. Civil Engineering, 13 4th International Scientific Conference Proceedings, Vol. 4, Jelgava, Latvia University of Agriculture, 2013, 272–283, ISSN 2255-7776.
7. **Markova, M.** Latgale Upland church everyday landscape in development and growth of region and society. Landscape Architecture and Art, Volume 3, Number 3, Jelgava, Latvia: Latvia University of Agriculture, 2013, lpp. 83–90, ISSN 2255-8632.
8. **Markova, M.** Historical transformation of Latgale church landscape. In Proceeding of Landscape Transformations of the Post–communist Countries: An International Interdisciplinary Student Conference. Praha: CTU in Prague, ISBN 978-80-01-05431-4.

Par promocijas darbu nolasīti referāti zinātniskās konferencēs:

1. **M. Pidža, S. Rubene,** Starptautiska ainavu arhitektūras zinātniskā konference: „Lauku ainavas identitāte un attīstības scenāriji”, 2009. gads 23.–24. aprīlis. Referāts: „Latgales baznīcu ainavu saglabāšanas un attīstības iespējas”.
2. **M. Pidža,** Daugavpils universitātes Starptautiskā zinātniskā konference: „Latgales kongress”, 2010. gada 10. – 12. novembrī. Referāts: „Katoļu dievnamu ainavas vizuālās kvalitātes saglabāšanas iespējas Latgalē”.
3. **M. Pidža,** Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference, Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, apakšsekcija „Ainavu pētījumi” Rīgā, 2011. gada 2. februārī. Stenda referāts: „Latgales dievnamu ainavu ainavu vēsturiskā transformācija”.
4. **M. Pidža, L. Lazdāne,** Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskā ainavu arhitektūras zinātniskā konference "Dzīves stils un ainava" 2011.gada 9.–11.februārī. Referāts: „Dievnamu ūdensdzirnavu un mazo HES ainavu mijiedarbība Latgales ainavā”.
5. **M. Pidža,** Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 17th Annual International Scientific Conference, *Research for Rural Development 2011*, Jelgava, 2011.gada, 18–20 maijs. Referāts: “Visual quality evaluation approaches of sacral landscape of Latgale”.

6. **M. Pidža**, Latvijas Universitātes 70. zinātniskā konference, Ģeogrāfijas sekcija – teritorijas, resursi un plānošana, Rīgā, 2012. gada 2. februāris. Stenda referāts: „Latgale augstienes dievnamu kultūrainavas identitāte”.
7. **M. Pidža**, Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskā ainavu arhitektūras zinātniskā konference "Kompozīcija, koncepcija un konteksts ainavu arhitektūrā" 2012.gada 05.–06. marts. Referāts: „Latgales augstienes dievnamu kultūrainavas saskatāmības veidojošie pamatelementi”.
8. **M. Markova**, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 18th Annual International Scientific Conference, Research for Rural Development 2012, Jelgava, 2012.gada, 16–18. maijs. Referāts: „Churchyard elements in Latgale Upland”.
9. **M. Markova**, ECLAS 2012 conference The Power of Landscape, 19–22 September 2012, Warsaw, Poland. Stenda referāts: „Characterization guidelines for churchyards in Latgale Upland”.
10. **M. Markova, L. Lazdāne, A. Ziemeļniece**, Civil Engineering `13 conference, 16–17 May 2013, Jelgava, Latvia. Referāts: „Regional structure of culturally-historical landscape objects availability in Latgale upland area”.
11. **M. Markova**, ECLAS 2013 conference The Power of Landscape, 19–22 September 2012, Warsaw, Poland. Stenda referāts: „Characterization guidelines for churchyard in Latgale Upland”.
12. **M. Markova**, Landscape Transformations of the Post–communist Countries: An International Interdisciplinary Student Conference. Praha: CTU in Prague. Referāts: “Historical transformation of Latgale church landscape”.

Par promocijas darba tēmu publicētās tēzes zinātniskās konferencēs:

1. **Pidža, M.** Latgales augstienes dievnamu kultūrainavas identitāte. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, lpp. 109–111.
2. **Pidža, M.** Latgales dievnamu ainavu vēsturiskā transformācija. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, lpp. 185–188.

Par promocijas darba tēmu kontekstā iegūtie granti un apbalvojumi:

2013.gada martā iegūts grants Eiropas Sociālā fonda ierobežotās atlases projekta konkursā „Atbalsts doktora studiju programmu īstenošanai” projektā „Atbalsts LLU doktora studiju īstenošanai”.

DARBA STRUKTŪRA UN APJOMS

Promocijas darbs strukturēts četrās nodaļās. Pirmajā nodaļā noteikti galvenie Latgales dievnamu ainavas ģenēzes procesi un attīstības periodi. Izvirzītie ģenēzes procesi vērtēti Eiropas un Latvijas kultūrainavu attīstību kontekstā un sasaistē ar vietas identitāti. Otrajā nodaļā pētīta Latgales dievnamu ainava mūsdienās. Salīdzinātas vizuālās kvalitātes noteikšanas metodes un noteikta piemērotākā. Veikts Latgales dievnamu ainavu vizuālais izvērtējums. Latgales dievnamu ainavas raksturota izmantojot salasāmības metodi, atsaucoties uz pozitīvo Eiropas pieredzi kultūrainavu pētījumos. Trešajā nodaļā pētīti Latgales augstienes dievnamu dārzi, par pamatu izvērtējumam ņemot dārzu struktūru un elementu fiksācijas lauka pētījumos iegūtos rezultātus. Savukārt dārzu fenotipi (vizuālo pazīmju kopums) noteikti balstoties uz dārzu galvenajiem veidotājelementiem. Ceturtajā nodaļā noteikti galvenie principi salasāmības metodes iekļaušanai dažādos plānošanas līmeņot, kā nozīmīgu izvirzot atbilstoša mēroga un detalizācijas izvirzīšanu. Dievnamu ainavas raksturojums definē nozīmīgākās Latgales augstienes dievnamu ainavu saglabāšanas īpašības saskatīt ar reģionālo attīstību.

Promocijas darba apjoms: 155 lappuses, ieskaitot 11 tabulas, 65 attēlu, no tiem 3 attēli reproducēti un darbam pievienoti 12 pielikumi. Darba izstrādē izmantoti 238 informācijas avoti. Promocijas darbā visi bez atsaucēm ievietotie fotouzņēmumi un izveidotās shēmas, tabulas ir autora pētījuma gaitā iegūtie materiāli.

1. LATGALES DIEVNAMU AINAVAS ĢENĒZE

Dievnamu ainava ar tās dominējošajiem elementiem dievnamu un dievnamu dārzu ir multidisciplinārs pētījumu priekšmets. Mūsdienu globalizācijas procesu ietekmē visā pasaulē pārmaiņas ainavā tiek uztvertas kā drauds, tas ir atzīmēts Eiropas ainavu konvencijā, kā arī ģeogrāfa, kas pēta ainavas holistisko dabu, Marka Antropa (*Marc Antrop*) pētījumā [5, 212]. Ņemot vērā, ka dievnamu ainavas ir maz pētītas, nozīmīgi ir veikt to fiksāciju un raksturošanu mūsdienu situācijā. Detalizēta esošās situācijas izpēte ne tikai sniedz ieskatu ģenēzes procesos, bet arī palīdz apzināties vizuāli estētiskās kvalitātes mūsdienu dievnamu ainavā. Savukārt nākotnes attīstības redzējums ir izrietošs no Latgales augstienes dievnamu ainavu sniegtā potenciāla un esošajām dievnamu ainavas kvalitātēm, kuras ir saglabājušās pēc krasajiem ainavas ģenēzes procesiem.

Ainavai piemīt holistiska daba un to ir grūti savienot ar tās analizēšanu [2]. Ainava nav telpiski norobežota vienība, kā tas ir ar zemes gabaliem. Elementu atlasē ir iespējams runāt par konkrētu teritoriju, bet ainavai nav striktu robežu. Tā var būt gan plašāka, gan arī šaurāka par kartē atzīmēto teritoriju. Nepieciešams novilkt robežas, lai konkretizētu pētījuma apjomu. Promocijas darbā pētāmā teritorija tiek definēta ar Latgales augstienes robežām. Vēsturisko kontekstu promocijas darbā aplūkoju plašākā teritorijā, kas definēta ar Latgales plānošanas reģiona robežām.

Vēsturiskā un kartogrāfiskā metode. Promocijas darba teorētiskā pamatojuma izstrādei izmantota monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, kas balstīta uz esošajām zinātniskām atziņām un teoriju. Lai attēlotu Dievnamu ainavas vēsturiskās attīstības procesu Eiropas, Latvijas un Latgales kontekstā, vēstures izpēte pamatā veikta ar ģenēzes jeb aprakstošo metodi, tādējādi aprakstot un pakāpeniski atsedzot nozīmīgākos dievnamu ainavu attīstību ietekmējošos procesus.

Ģenēzes metode ir analītiski induktīvā metode un virzās no atsevišķā un kopējo. Rezultātā ir iespējams veikt apkopojumu. Kā svarīgākā informācija apkopojumam ir izvirzīta dažādo dievnamu ainavu pirmsākumu attēlošana un apkopošana vienotā shēmā un kartogrāfiskajā materiālā.

Vispirms ir definēta teritorija. Par pētāmo teritoriju vēsturiskajam Latgales dievnamu ainavu ģenēzes attēlojumam izvēlēts Latgales plānošanas reģions. Promocijas darbā pētāmā teritorija ir Latgales augstiene, bet, lai veidotu plašāku vēsturisko ieskatu ainavas ģenēzes procesos, ir izvēlēts veikt Latgales vēsturisko pārskatu par dievnamu ainavām. Latgale kartogrāfiski mūsdienās ir definēta kā Latgales plānošanas reģions. Vēsturisko Latgales ģenēzes periodu iedalījums veidots pēc vēsturnieka, profesora Fjodora Fjodorova definētā iedalījuma [51].

Veikts objektu uzskaitījums, balstoties uz vairākiem literatūras avotiem [95, 80, 229]. Apkopojumā, pirmkārt, uzskaitīti visi mūsdienās sastopamie

dievnami, arī tie, kuri ir pamesti un netiek izmantoti. Otrkārt, pēc literatūras avotu izpētes definēti šo dievnamu ainavu rašanās gadi. Par ainavas rašanās gadu pieņemts dievnama uzcelšanas gads vai arī pirmā dievnama šajā vietā uzcelšanas gads, ja dievnami celti vairāki atkārtoti vienā vietā. Balstoties uz Fjodorova izvirzītajiem Latgales vēstures periodiem – Vācijas, Polijas, Krievijas, Latvijas, Padomju, Latvijas – dievnamu ainavu rašanās gadi arī tiek sadalīti pa šiem periodiem [51]. Dievnama vai pirmā dievnama celšanas gads arī noteica, kurā vēsturiskajā periodā ir iedalāma attiecīgā dievnamu ainava. Pētījuma ietvaros izveidotā karte ainavu struktūras attēlošanai ir sastādīta pēc 2010. gada 15. februārī pieņemtā „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma” 3.pielikuma savienojumā ar shematisku dievnamu ainavu izvietojumu.

Noslēgumā veikta dievnamu ainavas vēsturisko periodu piesaiste Pasaules, Eiropas un Latvijas arhitektoniski telpiskās formveides ģenēzei. Viena no sasaistēm ir starp dievnamu ainavas vēsturiskajiem periodiem Eiropas ainavas ģenēzes posmiem – tradicionālo, revolucionāro un jauno postmoderno. Kā arī sasaiste ar romāniskas, gotikas, baroka, historisma, klasicisma, jūgendstila, eklektisma arhitektūras stiliem.

Latgales dievnamu ainavas vēsturiskā attīstība attēlota kā strukturēts, autores veidots patreizējās dievnamu ainavas vēsturiskās transformācijas process. Strukturējums veidots, izdalot konkrētus periodus un definējot to sasaisti ar Eiropas ainavas attīstības procesiem un arhitektūras izteiksmes valodas izpausmēm katrā no vēsturiskajiem periodiem Latgalē.

Ģenēzes procesi katrā pasaules reģionā ir norisinājušies atšķirīgi. Latgales vēsture atšķiras arī no pārējās Latvijas attīstības. Lai formulētu vēsturiskos dievnamu attīstības posmus, kas skar Latgales augstienes dievnamu ainavu, ir izdalīti Latgales teritorijai raksturīgie vēstures etapi.

Baltijas jūras reģions ir kalpojis par satikšanās vietu dažādām kultūrām – pareizticībai no austrumiem, kristietībai no rietumiem un islāmam, kas ienāca līdz ar tatāriem [145]. Šajā reģionā atrodamas vairāku tipu sakrālās ēkas – baznīcas, sinagogas, lūgšanu nami, tādēļ promocijas darbā tās ir apkopotas jēdzienā „dievnami”.

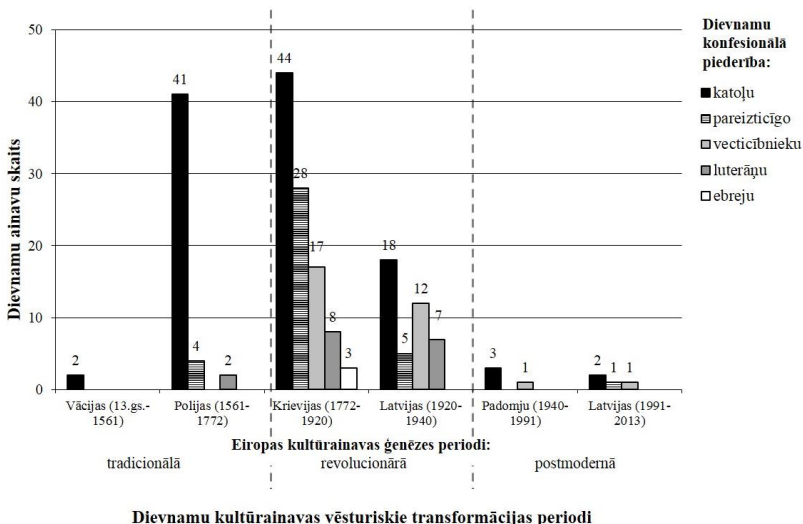
Ainavu veido dažādas pagātnes ietekmes, vēstures notikumi, cilvēku un dabas izraisītās pārmaiņas. Mūsdienu ainavā nav saskatāmi visi pagātnes transformācijas posmi, bet gan savdabīgs to apkopojums. Teritoriju plānojumi, reliģiskās un politiskās varas lēmumu mijiedarbība, kā arī citi faktori nosaka to, kāda modeļa ainava iespējama nākotnē. Globalizācijas ietekmē cilvēki pārvietojas, maina dzīvesvietu, nereti sev līdzi nesot arī savu reliģiju. Turpmākās attīstības plānošana ar ilgtermiņa redzējumu ir nozīmīga ilgtspējīgai dievnamu ainavu attīstībai. Ne vienmēr ir iespējama pagātnes liecību saglabāšana mainīgajā mūsdienu ainavā. Ainavas ģenēzes procesi uzskatāmi attēlo tās veidošanos un attīstību.

Dievnamu ainavas ģenēzes procesiem par atskaites punktu ir ņemti mūsdienu Latgales kultūrainavā esošie dievnami un to celšanas gadi vai pirmā dievnama celšanas gads šajā vietā. Katra atsevišķa dievnama ainava ir pārdzīvojusi savu attīstību. Nereti dievnami vienā vietā ir celti vairākas reizes, dievnamu ēku funkcionālā izmantošana nereti ir mainījusies, lietojot tos kādai citai funkcijai, piemēram, kā sporta zāli vai noliktavu.

Pašreizējā Latgales dievnamu ainavu veidotā struktūra ir vienmērīga visā reģionā, kas veidojusies pakāpeniski džados vēstures periodos [51, 160]. Jāsecina – lai arī ir plašs avotu skaits, daļa vēstures tā arī palikusi neatsegta, un līdz ar to dati par senākajiem dievnamu ainavas veidošanās periodiem ir visai aptuveni. Pētījumā konstatēts, ka rezultāti skaidri parāda dažādas dievnamu ainavas transformācijas tendences. Vēsturiskais sadalījums, balstoties uz pieejamajiem datiem, [160, 95, 80, 51, 229] ir veidots par 199 esošajām dievnamu ainavām Latgales plānošanas reģionā (3. pielikums). Pēc literatūras izpētes zināms, ka dievnamu ainavas ir pastāvējušas vēl vairāk, bet tikušas iznīcinātas, un mūsdienu Latgales ainavā redzama tikai daļa no šiem dievnamiem.

Kopējais Latgales dievnamu ainavu vēsturisko periodu iedalījums veidots pēc Fjodorova definētā Latgales vēsturisko periodu iedalījuma [51]. Pirmā – Vācijas –perioda laikā Latgales teritorija ir Livonijas sastāvā. Šajā laikā aizgūts daudz jauna no Rietumu kultūrām. Livonijas laikā parādās pirmās dievnamu ainavas. Otrais ir Polijas periods. 1561. gadā Latgale kļuva par Polijas sastāvdaļu, tāpēc šeit valdošās bija katoliskās tradīcijas. Pēc poļu–zviedru kara Latgale palika Polijas īpašumā. Svarīgākās tās izpausmes – katoļticība, latgaliešu rakstība, raibs etniskais sastāvs. Šajā periodā rodas 47 jaunas dievnamu ainavas, no kurām 41 ir katoļu dievnamu ainavas. Trešais ir Krievijas periods, tas sākās 1772. gadā, kad Latgale tika iekļauta Krievijas Impērijas sastāvā. Šajā laikā veidojas visvairāk dievnamu ainavu – kopskaitā 100, turklāt ir pārstāvētas visas piecas pētījumā aplūkotās konfesijas.

Ceturtais periods, kas sākās 1920. gadā, ir ne mazāk bagātīgs ar dažādu konfesiju veidotām dievnamu ainavām, kaut gan kopskaitā ir tikai 42 dievnamu ainavas. Piektajā periodā no 1940. gada ir izveidojušās tikai 4 dievnamu ainavas. Sestajā periodā, kas sākās 1991. gadā, ir vērojama sabiedrības aktivitāte, un ir veidotas 4 jaunas ainavas. Apkopojums Latgales dievnamu ainavu sadalījumam pa vēsturiskajiem periodiem shematiski attēlots 1.1. attēlā, kā arī veikts salīdzinājums ar Eiropas kultūrainavas galvenajiem ģenēzes posmiem.

Avots: Autora veidota shēma

1.1. att. Latgales dievnamu ainavu sadalījums vēsturiskajos periodos sasaistē ar Eiropas kultūrainavas galvenajiem ģenēzes posmiem (tradicionālo, revolucionāro, postmoderno)

Dievnamu ainavu ģenēze sakņojas dažādos procesos, kas noris globālo ietekmju rezultātā. Dievnamu ainavās atbalsojas gan Eiropas kultūrainavas galvenie procesi, gan politiskās pārmaiņas un ar tām saistītie vēsturiskie periodi. Reliģijas ietekmētās pārmaiņas Latgalē ir attīstījušās ciešā sasaistē ar politiskajiem periodiem. Promocijas darbā sešu izvirzīto vēsturisko periodu pamatā ir politiskās situācijas attīstība, kas cieši mijiedarbojušās ar paradigmu maiņu reliģijā un iedzīvotāju sociālajā dzīvē. Kontekstā ar Eiropas kultūrainavas attīstību noritējusi arī dievnamu, dievnamu dārzu un ainavas vizuālā ģenēze un šo kultūrainavas veidotājelementu nozīmē cilvēku dzīvēs un vietas uztverē.

2. LATGALES DIEVNAMU AINAVA MŪSDIENĀS

Pirmo iespaidu par ainavu rada tās vizuālā kvalitāte, kuras pētišanas metodes ir attīstījušās līdzīgi kā pati ainava un tās sasaiste ar vietu un identitāti. Vizuālā kvalitāte ir pirmais solis plašākai ainavas kvalitāšu aplūkošanai un izvērtēšanai. Promocijas darbā vizuālā kvalitāte aplūkota sasaistē ar ainavas lasīšanas metodes pielietošanu dievnamu ainavas vērtēšanā.

Ainavas vizuālo kvalitāti ietekmē skata izteiksmīgums, vizuālā uztveramība un mērogs. Dievnamu ainavas dominantes saskatāmība ir

vērtējama, kā atsevišķa vizuālo kvalitāti veidojošs aspekts. Latgales dievnamu ainavas vizuālā kvalitāte aplūkota divos mērogos. Lielākais mērogs ir dievnama ainava ar tās galveno dominanti dievnamu, tajā ietilpst ne tikai dievnams, bet arī to aptverošā teritorija ar apstādījumu, dzīvojamām, rūpniecības un sabiedriskajām ēkām, ceļu, apauguma, virszemes ūdeņu struktūrām. Savukārt mazākais mērogs ir dievnama un dievnama dārza elementu veidotās struktūras aplūkošana.

Ainavas raksturošanas pieeja pārsvarā izmantota liela mēroga ainavu pētīšanai [232, 28, 167]. Promocijas darbā ainavas elementu pētīšana un raksturošana veikta divos mērogos, pirmais ir dievnama ainavas mērogs ar attiecīgi izvēlētām pētīšanas metodēm, un otrais ir dārza mērogs. Balstoties uz pētāmās teritorijas mērogu, izvirzītas pētīšanas metodes, lai divi dažādi mērogi – dievnamu ainava un dievnama dārzs – būtu savstarpēji integrējami un iesaistāmi turpmāko attīstības vadlīniju izvirzīšanā.

Dievnamu ainavas Latvijā ir maz pētītas, līdz ar to ir svarīgi aplūkot tās no pašiem pamatiem arī vizuālajā vērtējumā. Vizuālās ainavas vērtēšanas bāzes papildināšana ir svarīgs psihofiziskā paradigmas pienesums, kas tiek panākts, mērot sabiedrības izvirzītās estētiskās vērtības. Rezultātu ticamība ir nozīmīga metožu un to izmantošanas sastāvdaļā. Lai rezultāti būtu ticami, nereti tiek veiktas rezultātu pārbaudes vai arī rezultāti tiek salīdzināti ar citu, līdzīgu metodi. Jāuzsver, ka psihofiziskā paradigmā vērtēšanu galvenokārt veic sabiedrība vai interešu grupas, nevis eksperti.

Psihofiziskā paradigma attīstījusies no tradicionālās eksperimentālās psiholoģijas. Pamatā šī paradigma ir noderīga, jo sniedz iespēju paplašināt redzējumu uz konkrētās problemātikas risinājumu, ietverot sabiedrības viedokli. Psihofiziskā paradigmas dažādās metodes galvenokārt ir attīstījuši ainavu un dabas resursu pārvaldnieki un attīstītāji ar nolūku konstatēt vērtības un tad tās aizsargāt, apsaimniekot un attīstīt.

Latgales augstienes dievnamu ainavas pētījuma sadalījums un mērogs. Gan saskatāmība, gan ainavas vizuālā kvalitāte ir saistīta ar pētāmās teritorijas mērogu un pētījuma detalizāciju. Promocijas darbā pētījumi galvenokārt veikti divās daļās – dievnamu ainavas un dievnamu dārza, lai maksimāli precīzāk varētu apzināt un definēt ainavas un dārza vērtības. Šīs pētījuma sadaļas atšķiras ne tikai ar teritorijas mērogu, bet arī ar detalizāciju. Dievnamu ainava pētīta, iekļaujot maksimālās ainavas telpas robežas, kas ir atšķirīgas un individuālas katrai no tām. Savukārt dievnamu dārzs ir aplūkots konkrētās definētajās robežās, ko nosaka dievnamu aptverošā dārza telpa, kas vairumā gadījumu ir norobežota struktūra.

Vizuālās vērtēšanas metodes, kuras izmantotas dievnamu kultūrainavu kontekstā, ir strukturēti kvantitatīvās un kvalitatīvās socioloģiskās aptaujas. Pētījumā ir veikts divu metožu salīdzinājums. Latgales dievnamu ainavas ir izvērtētas, izmantojot divas metodes – skata izteiksmīguma noteikšanas

metode [48] un Q metode, ko ir izstrādājis Viljams Stefensons (*William Stephenson*) [162, 163].

Skata izteiksmīguma noteikšanas metodes [168, 48], un Q metodes [162, 163], [168] salīdzinājums veikts 2010. un 2011. gadā. Salīdzinājumā izmantoti 2008. gadā autores uzņemtie fotoattēli. 2008. gadā maģistra darba „Katoļu dievnamu ainavas vizuālās kvalitātes saglabāšanas iespējas Latgalē” izstrādes ietvaros tika veikta ekspedīcija pa Latgales dievnamu ainavām. Šajā ekspedīcijā labos laika apstākļos jūnija, jūlija un augusta mēnešos, gaišā dienas laikā uzņemti 450 fotoattēli. No tiem pēc nejaušības principa izvēlēti 30 fotoattēli. Attēlus izvēloties, ir ņemts vērā princips, lai dievnamu ainavas tiktu attēlotas pēc iespējas no dažādākiem rakursiem. Abās metodēs, lai varētu veikt rezultātu salīdzinājumu, izmantoti tie paši 30 fotoattēli.

Fotoattēlu metode izvēlēta tādēļ, ka, neraugoties uz mēģinājumiem izveidot alternatīvu pieeju, kas spētu atspoguļot ainavas sniegto izjūtu pieredzi skatītājam, ainavas uztveres pētījumos fotoattēlu metode tomēr paliek nepārspēta [48]. Metožu izmantošanas ietvaros aptaujāti 80 respondenti, katrā metodē 40. Fotoattēli ir izdrukātas fotogrāfijas izmērā 12 x 15 cm, un otrā pusē tās ir numurētas, lai varētu efektīvāk veikt datu apkopošanu un rezultātu salīdzināšanu.

Izmantojot skata izteiksmīguma noteikšanas metodi, respondentiem bija jāvērtē skati izvēlētajos fotoattēlos, liekot vērtējumu no nulles līdz deviņām ballēm, kur nulle ir zems skata izteiksmīgums un deviņi – augsts. Vērtēšanas anketā bija pieejama tabula, kurā jāatzīmē viens izvēlētais attēla vērtējums.

Savukārt Q metodes lietojumā bija divas sadaļas. Pirmajā, nosakot skata vērtību. Tad vērtēšanas anketā bija jāatzīmē, kā respondents ir izvēlējis sarindot attēlus. Otrajā metodes sadaļā respondentiem tika lūgts skaidrot sešu labāk novērtēto un sešu sliktāk novērtēto fotoattēlu izvēli saviem vārdiem un ierakstīt to vērtēšanas anketā.

Noslēgumā jāsecina ka vērtējumu rezultāti, izmantojot abas metodes, ir līdzīgi. Abu metožu sniegtie materiāli ir līdzīgi, bet Q metode sniedz plašāku vērtējumu gradāciju, kā arī Q metode salīdzinājumā ar skata izteiksmīguma noteikšanas metodi atspoguļo precīzi formulētu respondenta iespaidu. Līdz ar to Q metode sniedz plašāku datu klāstu, kamēr skata izteiksmīguma noteikšanas metode tikai vērtējuma skaitlisko pusi.

Saskatāmības noteikšanā ar lauka pētījuma metodi ir svarīgi noteikt tieši zemes līmeņa skatu līnijas – to, ko redz cilvēks. Lai skata noteikšana lauka pētījumos būtu laika un resursu taupoša, tai jābūt iepriekš plānotai, sastādot maršrutus pa pētāmo teritoriju. Jāatceras, ka pētāmā ainava ir jāaplūko no visiem iespējamajiem skatu punktiem, un tiem jābūt pieejamiem visiem ainavas apmeklētājiem [216]. 6 m izvēlēti kā mēraukla augstuma sadalījuma veidošanai, lai atzīmētu dievnamus, kas iekļaujas apkārtējā apbūves ritmā

un kas vizuāli izceļas. Līdz 6 m augsti dievnami ir pielīdzināmi divstāvu ēkām vai vienstāvu ēkai ar mansardu. Savukārt augstāki dievnami jau veido vizuālo piesaisti, turklāt augstuma faktors vizuālajā dievnamu ēku izteiksmīgumā ainavā ir atkarīgs no apkārtējās apbūves rakstura.

Eksperimentālais matricas datu apkopojums sniedza rezultātus, atklājot sakarības starp trīs faktoriem – atvērto telpu, reljefu, ēkas augstumu – un saskatāmību, kuru ietekmē šie trīs faktori. Turklāt to ietekme ir atšķirīga katrā no trim izvirzītajām ainavu kategorijām – lauku apvidū, lauku apdzīvotajā vietā, pilsētvidē. Lauku apvidos vislielākā ietekme ir atvērtās telpas esamībai ap dievnama ēku. Jo blīvāka apdzīvotā vieta tiek vērtēta, jo mazāka ir šīs atvērtās telpas faktora ietekme. Savukārt pilsētvidē visi trīs izvirzītie faktori ir vērtējami kompleksi. Tur ēkas augstuma faktors iegūst lielāku nozīmīgumu, jo tam ir jākonkurē ne tik daudz ar ainavas zaļo struktūru, cik ar apbūves struktūru, tās augstumu un intensitāti.

Abas psihofiziskās paradigmas metodes – Q metode un skata izteiksmīguma noteikšanas metode – parāda ticamus rezultātus. Salīdzinātās metodes sniedz līdzīgus rezultātus, lai arī ir attīstījušās no dažādām teorētiskajām bāzēm: Q metode no personību pētījumu jomas un skata izteiksmīguma noteikšanas metode no meža pārvaldības pētījumiem. Izstrādājot teritorijas ainavas politiku, jāņem vērā ainavas saskatāmība, ko ietekmē atvērta telpa, reljefs, ēkas augstums. Ja dievnama ēka ir zema, tās ainavas attīstībai un aizsardzībai jāpievērš pastiprināta uzmanība.

Ainavas vizuālo kvalitāšu aplūkošana un izvērtēšana ir viens veids, kā lasīt ainavu. Tās raksturošana savukārt ir plašāka pieeja ainavas lasīšanai, veidojot ciešu sasaisti ar pētāmās teritorijas attīstības plānošanu. Raksturošanas pieejas atšķiras atbilstoši pētāmajam objektam, un tās lietojums vēl tikai attīstās, jo raksturošana pagaidām ir jauna pieeja ainavas pētījumos.

Dievnamu ainavu rakstura noteikšanas metodes pamatā ir sintēzes metode, kur atsevišķie pētāmie elementi savienoti vienā veselumā – sistēmā, lai atrastu to kopsakarības un sasaisti. Ainavas raksturošanas metode sevī ietver raksturošanu, raksturu novērtēšanu, būtiskuma hierarhijas veidošanu, iespējamo izmaiņu spēku un ietekmju raksturošanu, attīstības un vadības stratēģijas (saglabāšanai, uzlabošanai, pārveidošanai).

Latgales augstienes dievnamu ainavas raksturošana veikta ar salasāmības metodi. Pēc Kevina Linča (*Kevin Lynch*) domām attēlojamība ir fiziska objekta kvalitāte, kas rada iespējamību izraisīt spēcīgu iespaidu jebkurā vērotājā [102]. Tā ir forma, krāsa vai sakārtojums, kas sekmē plaši atpazīstama, spēcīgi veidota, plaši izmantojama vides garīgā tēla veidošanu. Kā atdzīst Linčs (*Lynch*), attēlojamību var saukt arī par salasāmību vai saskatāmību, bet tādā nozīmē, ka objektus ainavā ne tikai saredzam, bet arī izjūtam šo vidi. Promocijas darbā jēdziens „attēlojamība” (*imageability*) tiek lietots ar nozīmi „salasāmība”.

Dievnamu ainava vērtēta promocijas darba ietvaros veiktajās ekspedīcijās no visiem pieejas ceļiem dievnamam, balstoties uz iepriekšējos pētījumos – maģistra darba izstādē un tā ietvaros veikto ekspedīciju 2008. gadā – gūto pieredzi. Salasāmības metode ir speciālā izziņas metode – ainavas aplūkošana caur fiziskiem objektiem un elementiem. Kopējā forma un sakārtojums veicina vides garīgā tēla izpratni.

Kā sākuma elements ir izvēlēta galveno piebraucamo ceļu ass, uz kuras virzienā uz dievnama pusi tiek atzīmēts viens vai vairāki skatu punkti, no kuriem redzama dievnama ēka. Šajā sadaļā ir svarīgi definēt ainavas robežas. Izmantotie ainavas indikatori ir teorijā balstīti indikatori. Līdz ar to izvēlētie indikatori ir iespaidīgas, unikālas un ikoniskas būves – dievnamu ēkas, ainavas atpazīstamības elementi – krucifiksi, dievnamu ēkas, apbūves struktūras, galvenās zaļās struktūras, vēsturiskie elementi – dievnamu ēkas, krucifiksi, ceļi, citi vēsturiskie elementi, skatu punktu blīvums – izvērtēti iespējamie skati no visiem piekļūšanas ceļiem.

Dievnamu ainavā salasāmības indikatori noteikti lauka apsekojumos 2011. gada un 2013. gada ekspedīciju ietvaros, izmantojot aerofoto kā palīgmateriālu. Pirms došanās uz konkrēto vietu, sagatavota apsekojamo dievnamu ainavu aerofoto. Ekspedīcijas lielie attālumi veikti ar automašīnu. Katras vietas detaļa izpēte veikta, apstaigājot teritoriju un visus piekļūšanas ceļus, lai analizētu visus pieejamos skatu punktus. Konkrēto dievnamu ainavu, kurās aprobežta šī metode, vietu salasāmības shēmas veidotas uz aerofoto bāzes, lai būtu iespējams skaidri definēt mērogu. Savukārt atzīmējamie objekti salasāmības shēmās atšķiras ar to, kādi elementi veido šīs dievnamu ainavas raksturu un ainavas robežas. Salasāmības shēmas veidotas „AutoCad 2012” programmā, izmantojot dažādus grafiskos rīkus, kā arī ievietojot tajā konkrēto dievnamu ainavu aerofoto.

Promocijas darba ietvaros netiek veikts Latgales dievnamu ainavas raksturojums, bet akcentēts tās nozīmīgums un izceltas vietējās ainavas rakstura variācijas, jo vietējais dievnamu ainavu raksturs ir Latgales augstienes neatkārtojamība un veido vērtību un sniedz iedzīvotājiem vietas un identitātes izjūtu. Dievnama ainava ir katram dievnamam individuāli definējama teritorija.

Ainavas raksturošana izmantojot salasāmības metodi. Ainavas raksturošanā būtiska ir salasāmības metodes kopējā nostāja – raksturot ainavu, nevis identificēt, kas to padara sliktāku vai labāku. Latgales augstienes dievnamu ainava ir īpaša dažādu iemeslu dēļ, arī tādēļ, ka mūsdienās globalizācijas laikmetā tajā ir dzīva vairāku reliģiju un kultūru aktīva līdzpastāvēšana. Šajā sadaļā Latgales dievnamu ainava ir raksturota ar ainavas vizuālā rakstura novērtējumu, izmantojot vizuālos indikatorus, kam ir teorētiskā bāze. Salasāmības metodē ir svarīgi ne tikai dievnama dārza elementi, bet arī to sasaiste ar dievnama ēku, ar citiem dievnama ainavas elementiem un struktūrām. Izvēlētie ainavu indikatori ir formulēti,

balstoties uz pētījuma specifisko rakursu – dievnamu ainavām, ar mērķi fiksēt to pašreizējo stāvokli, lai jau tuvākajā nākotnē šie indikatori noderētu dievnamu ainavu izmaiņu monitoringa sistēmas izveidošanai. Arī teritoriālais konteksts ir nozīmīgs, jo pētījuma teritorija ir Latgales augstiene ar savdabīgiem vides rādītājiem. Izvēlētais mērogs ir atsevišķās dievnamu ainavas.

Svarīgs papildus faktors indikatoru izvēlē ir ainavas divdaļīgums – dārzs un ainava kā atsevišķi pētāmie lielumi. Virzība noris no lielākā – dievnama ainavas – uz jau konkrētāko un teritoriāli mazāko – dievnama dārzu, kas detalizētāk ir aplūkots nākamajā apakšnodaļā. Dārzs pats par sevi ir dievnama ainavas sastāvdaļa, bet tajā ir sastopami atšķirīgi un specifiski ainavas elementi. Līdz ar ainavas divdaļīgumu pētījumā tiek aplūkotas divas atsevišķas ainavas indikatoru sistēmas. Pirmā ir saistīta ar dievnamu ainavu un tiek pētīta ar salasāmības metodi kā ainavas raksturojuma sastāvdaļu. Savukārt dievnama dārzs tiek aplūkots ar atšķirīgu ainavu indikatoru sistēmu, veidojot jau detalizētākus dievnamu dārzu modeļus un to raksturojumus.

Katra dievnama ainava ir ar kaut ko atšķirīga, arī pati Latgales dabas ainava nav viendabīga, bet kopā Latgales augstienes dievnamu ainava veido komplicētu un savdabīgu šīs vides raksturu. Dievnama ainavā veidojas cieša sasaiste ar dievnama ēku, tādējādi nosakot ainavas dominanti. Tomēr ne vienmēr šī dominante ainavā ir viennozīmīga. Šajā kultūrainavā ir vairāki vēsturiskie elementi ar spēcīgu simbolisko nozīmi, kas ir strukturēti kopā ar citiem elementiem.

Šī pētījuma uzsvars ir likts uz redzamo fizisko identitāti. Veidojot salasāmības shēmas, ir izmantoti ainavas fiziskie komponenti, ar to saistītās aktivitātes, simboli un nozīme. Visi šīs dievnamu ainavas fiziskie komponenti ir ainavas identitātes pamatelementi [140, 233]. Turpmākos pētījumos nepieciešams iekļaut ainavas identitāti noteicošo pamatelementu vēsturisko piesaisti. Par sākuma elementu ir izvēlēta galveno piebraucamo ceļu ass, uz kuras virzienā uz dievnama pusi tiek atzīmēts viens vai vairāki skatu punkti, no kuriem redzama dievnama ēka. Šajā sadaļā arī ir svarīgi definēt ainavas robežas. Bez lauka apsekojumiem šādus indikatorus dievnama ainavā nebūtu iespējams noteikt un izvīrēt.

Indikatoriem ir jābūt tādiem, kas ne tikai mēra un fiksē, bet tiem pilnīgi noteikti jābūt saistītiem ar fenomenu, ko tie atklāj un kas savādāk nebūtu izmērāms. Lauka pētījumos, kuros aprobēta salasāmības metode, atklājas vairāki jau iepriekš diskutēti kultūrainavu aspekti. Viens no tiem ir ainavas robežas un to mijiedarbība ar likumā noteiktajām aizsargājamo teritoriju robežām. Pētāmais fenomens gan ir skatāms divos dievnama ainavas un dievnama dārza līmeņos. Plašāk par fenomenu nākamajā apakšnodaļā.

Ainavas indikatori labi atspoguļo maza mēroga ainavas, un tos var izmantot pārmaiņu procesu fiksēšanai. Ainavas izmēri un indikatoru

blīvums var tikt izmantoti kā pamats ainavas raksturošanai. Dievnamu ainavās nolasās dažādi raksturi. Par tipisku uzskatāmi ceļmalu apaugumi, kā arī dievnama ēku papildinošie indikatori, kā reljefs un ūdens spogulis. Būvju elementu blīvums ir cilvēku klātbūtni nosakošais indikators. Ainavas telpas robežas visai viegli ir nosakāmas dabā, turpretī plānā tas nav izdarāms.

3. LATGALES AUGSTIENES DIEVNAMU DĀRZI

Dievnama dārzs ir dievnama iekštelpas turpinājums. Dārza elementi nes ne tikai simbolisko nozīmi, bet tiem piemīt arī funkcionalitāte un dekoratīvitate. Dievnama dārza raksturošanai ir izvirzīti indikatori atbilstoši šo teritoriju mērogam. Lauka pētījumos iegūtie materiāli sniedz plašu ieskatu kvantitatīvajos dievnamu dārzu raksturlielumos. Kā tipiskākie elementi ir izvirzīti – nožogojums, soli, krucifikss, perimetrālie kokaugu stādījumi, brīvi stāvoši zvanu torņi un apbedījumi – kā arī veikts šo raksturīgo elementu kvantitatīvais raksturojums pētāmajās teritorijās. Balstoties uz lauka pētījumos iegūto dievnamu dārzu teritoriju elementu raksturojumu, veidoti fenotipi.

Latgales augstienes dievnamu dārzu elementu fiksācija, rezultātu apkopošana un transformēšana uz vizuālajiem modeļiem veikta, sasaistot kvantitatīvo metodi ar kvalitatīvo metodi. Dārza ainavas telpas un elementu pētīšanai izmantota aprakstošā inventarizācija, kas plaši tiek lietota vizuālo resursu novērtēšanā [8]. Aprakstošā inventarizācija ietver sevī kvantitatīvo un kvalitatīvo ainavas vērtēšanas metožu apkopojumu, analizējot un aprakstot tās komponentus.

Lauka pētījumos izmantota sintēzes metode maksimāli plašai datu apkopošanai, kad atsevišķi pētāmā objekta elementi apvienoti vienotā veselumā, lai pētītu to kopsakarības. Sintēzes metode izmantota arī datu interpretēšanai. Lauka pētījumos pielietotā matricā apkopotu kvantitatīvie un kvalitatīvie ainavas rādītāji.

Pētījuma procesā veiktas vairākas ekspedīcijas 2011. gadā laikā no jūnija līdz oktobrim un 2013. gada augustā. Ekspedīcijas Latgales augstienē organizētas ar mērķi fiksēt esošo situāciju dievnamu ainavās un dārzos. Esošās situācijas fiksācijas procesā atzīmēti ainavas elementi, kā arī dievnama dārza elementi – nožogojums, soliņi, krucifikss, koki pa perimetru dārzam, brīvi stāvošs zvanu tornis, apbedījumi dārzā, apbedījumi dārza tuvumā. Balstoties uz maģistra studiju ietvaros veikto pētījumu, pirms ekspedīcijas jau bija sagatavota apsekošanas matrica. Promocijas darba ietvaros apsektas 107 dievnamu ainavas. Pirms došanās ekspedīcijā tiek sagatavots maršruts ar „Google Maps” palīdzību, lai aprēķinātu aptuveno ceļā pavadāmo laiku, ņemot vērā, ka apsekošana iespējama diennakts gaišajā laikā, un paredzot laiku nokļūšanai līdz naktsmītnēi. Maršrutu nereti

nācās mainīt vai saīsināt laikapstākļu dēļ (lietus laikā apsekošana nenorisinājās), kā arī ne visus objektus bija iespējams atrast.

Balstoties uz iepriekšējo pētījumu pieredzi, dievnamu ainavām pirms lauka pētījumiem sagatavota matrica. Tajā iekļauti maksimāli visi paredzami dievnama ainavas parametri un dievnama dārza elementi, kas būtu noderīgi tālākai izpētei. Lauka pētījumos fiksēti visi matricā uzskaitītie parametri un elementi, kā arī piezīmju daļā maksimāli aplūkoti atšķirīgie vai papildus raksturojami katrai dievnama ainavai. Pētījuma sākotnējā posmā, balstoties uz iepriekšējos pētījumos gūto pieredzi (ekspedīcija maģistra darbam), sastādīta matrica, tajā iekļaujot maksimālo iespējamo elementu klāstu. Apsekojot dievnamu dārzus Latgales augstienē, fiksēti katrā dievnama dārzā esošie elementi. Vēlāk matricās iegūtie dati apkopoti ar „Microsoft Office Excel 2007” programmu.

Pēc matricas datu apkopojuma papildus biroja pētījumos ir veikts Latgales augstienes dievnamu dārzu ainavas elementu sadalījums pa dievnamu ainavām ar dažādu konfesionālo piederību, kā arī ņemts vērā, vai dievnama ainava atrodas pilsētvidē vai lauku ainavā. Ekspedīciju matricās skicēta aptuvena dārza teritorijas novietojuma shēma, sasaistot to ar tādiem apkārtējās vides elementiem, kā piebraucamie ceļi, pieguļošā apbūve un zaļā struktūra. Ieskicēts arī elementu izvietojums dārzā.

Apkopojot dārza elementu kvantitatīvo fiksāciju un par pamatu ņemot skicēto struktūru, veidoti shematiski vizuālie modeļi jeb dievnamu dārzu fenotipi. Fenotipos apkopota informācija par to, kādi elementi ir dievnamu dārzos un kāda ir dārza elementu veidotā struktūra. Fenotipu izdalīšana ir sevišķa izziņas metode. Izdalot fenotipus, par pamatu ņemti septiņi parametri – dārza kompozīcija (asimetriska vai simetriska), nožogojums (tā esamība, caurspīdīgums, masivitāte), kokaugu stādījumu struktūra, brīvi stāvoša zvanu torņa esamība, krucifiksa esamība, apbedījumu esamība dārzā vai tā tuvumā.

Dievnama dārzs ir maza mēroga teritorija ar izteiktu ainavas raksturu. Indikatori vizuālo dievnamu dārzu raksturu fenotipu definēšanai ir izraudzīti, balstoties uz iepriekš noteiktajiem, biežāk sastopamajiem dievnamu dārzu elementiem.

Dievnamu dārzumi līdz ar tajos esošo dominanti – dievnamu – piemīt izteikta simboliska nozīme. Simbolisko dārzu izveides pirmsākumi atrodami jau antīkajā civilizācijā. Katrs dievnama dārzs Latgales augstienes ainavteritorijas apvidū, izmantojot nedaudz atšķirīgus elementus, sniedz līdzīgu simbolisko nozīmi.

Rezultāti par kvantitatīvajiem dievnamu dārzu raksturlielumiem iegūti apkopojot 2011. un 2013.gadā veikto ekspedīciju datus. Lauku pētījumos apsekoti 3 luterāņu, 59 katoļu, 18 pareizticīgo, 25 vecticībnieku un 2 ebreju dievnamu ainavas un dievnamu dārzi.

Visbiežāk sastopamais elements Latgales augstienes dievnamu dārzos ir nožogojums, tas ir 76 % apsekoto teritoriju (3.1. tabula). Diez vai mūsdienu pasaule ir iedomājama bez robežām un nožogojumiem. Nožogojums dievnama dārzam kalpo par baznīcas teritorijas ierobežojumu, tas ir ne tikai īpašuma robežas apzīmējums, bet arī zemes lietojuma veidu nodalījums. Gandrīz visiem dārzjiem Latgales augstienē ir nožogojumi un/vai dzīvžogi. Tie ir uzskatāmi par teritoriju organizējošiem ainavas elementiem. Funkcionālās un vizuālās attiecības starp dārzu un blakus esošajām teritorijām ir neatņemama vēsturiska iezīme [213]. Dažreiz dārzos, kuros nav nožogojuma, ir sastopami vārti kā atsevišķa būve. Gan nožogojums, gan vārti uzskatāmi par elementiem, kuri ir funkcionāli, dekoratīvi un arī simboliski. Tie simbolizē robežšķirtni starp materiālo ikdienu un garīgo dzīves daļu. Vārti savukārt ir viena no vizuāli izteiksmīgākajām dievnama dārza un arī ainavas sastāvdaļām.

3.1. tabula

Dievnamu dārzu tipiskāko elementu sastopamība pēc ekspedīciju (2011. un 2013. gadā) datiem

N.p.k.	Elements	Cik dārzos sastopams (%)	Elementa lietojums		
			Funkcionāls elements	Dekoratīvs elements	Simbolisks elements
1.	Nožogojums	76	x	x	x
2.	Soli	54	x		
3.	Krucifiks	41	x	x	x
4.	Koki pa perimetru dārzam	29	x	x	x
5.	Brīvi stāvošs zvanu tornis	25	x	x	
6.	Apbedījumi dārzā	33	x		
7.	Apbedījumi dārza tuvumā	19	x		

Otrs biežāk sastopamais elements ir soliņi (3.1. tabula). Pārsvārā tie ir novietoti priekšdārzā un ap krucifiksu. To izvietojumā gan nav novērojamas nekādas likumsakarības. Šie elementi uzskatāmi par funkcionāliem. Soli kopā ar krucifiksu un apstādījumiem veido atsevišķu meditācijas zonu dārzā.

Krucifiksi uzskatāmi par katoļu dievnamu ainavas neatņemamu sastāvdaļu (3.1. tabula). Tas ir simboliskākais no ainavas elementiem [20], bet tam piemīt arī funkcionāla un dekoratīva nozīme. Apbedījumi dārzā ir trešdaļā dievnamu dārzu (3.1. tabula). Vairums no tiem ir mazi un nepamanāmi, izvietoti starp dārza apstādījumiem. Apbedījumu veidošana

pie dievnama neorganizētā veidā tiek uzskatīta par Eiropā attīstījušos tendenci. Tā savulaik ir aizceļojusi arī uz Ameriku, vēlāk gan to Amerikā nomainīja citas tendences. Savukārt Latvijā arī mūsdienās sastopama apbedījumu veidošana nesistemātiskā veidā [230].

Kokaugu stādījumi ir neatņemama Latgales dievnamu ainavas sastāvdaļa. Koki uzskatāmi par dekoratīviem, funkcionāliem dārza elementiem ar vēsturiski veidojušos un joprojām pastāvošu simbolisku nozīmi [20]. Aizvien vairāk mūsdienās attīstās doma, ka koki ēku tuvumā nes vairāk posta nekā labuma. Koki var negatīvi ietekmēt būves un ēkas, kuru tuvumā tie atrodas. Ir nepareizi projektēt kokaugu stādījumus, kas pieskaras būvēm vai ēkām, kā arī saglabāt tādos esošos kokaugu apstādījumus. Latvijas klimatā nepārtrauktam ēkas noēnojumam, ko rada koki, ir negatīva ietekme. Labākais veids, kā saglabāt kokus dārzā, ir veidot to vainagus tā, lai zari nepieskartos dievnama ēkai. Bojājumus rada gan krītošie zari, gan kokaugu saknes. Trešdaļā no apsekotajām teritorijām ir perimetrāli koku stādījumi (3.1. tabula). Nereti nākas izšķirties par pilnīgu koku izzāgēšanu, ja tie ir mazvērtīgi. Būtu jā saglabā koki ar vēsturisku nozīmi, ainavas atpazīstamību veidojoši elementi, izturīgu sugu koki, kā arī dievnama ainavā pareizi novietoti koki. Turpretī izzāgējami ir slimīgi, neizturīgi koki, kā arī tie, kas aizsedz vizuāli kvalitatīvus un nozīmīgus skatus. Rindu stādījumi un dzīvžogi, tāpat kā nožogojums, uzskatāmi par robežu apzīmējošiem. Latgales augstienes dievnamu ainavā bieži vien nožogojums ir papildināts ar kokaugu rindu.

Brīvi stāvošs zvanu tornis ir arhitektoniska struktūra, kas tipiska katoļu dievnamiem, un līdzīgi kā baznīcas zvanu tornim, ir funkcija pulcināt draudzi. Tas sastopams gandrīz trešdaļā apsekojamo teritoriju. Dievnamiem ar to radīto zvanu skaņu atklājas vēl kāds jauns ainavas aspekts – skaņu ainava. Turklāt, ja vizuālajā ainavā dievnama tornis uzskatāms par ainavas orientieri, tad zvanu radītās skaņas ir dievnamu ainavas skaņu orientieris [68].

Savdabīga un neatņemama dievnamu dārza sastāvdaļa ir apbedījumi. Kā jau iepriekš minēts, tie var būt gan pašā dārzā, gan nereti arī ārpus tā (22 %) (3.1. tabula). Ainavas elementi tāpat kā pati ainava ietekmē tās vērotāja emocijas [168]. Uz ainavu ir jā lūkojas mazākā mērogā, lai raksturotu elementus. Tie nav uztverami kā atsevišķas lietas, katrs no tiem ietilpst lielākā kopējā sistēmā [113]. Ēkām ir sava infrastruktūra, kokiem – skaņu sistēma, ceļiem ir savs tīklojums. Iesākumā skatījums ir veikts, vienkārši fiksējot atsevišķos elementus, iesaistot tos izmantojamības sistēmā, kā atsevišķos elementus izmantojam ikdienā – vai tie ir funkcionāli, dekoratīvi un/vai simboliski.

Ainavas pētījumos apzināties kultūras izpausmes ir svarīgi, lai turpmāk varētu labāk izprast ainavas rašanās norises un paredzēt, kādi konflikti varētu rasties nākotnē [124]. Lielāko daļu dievnama dārza elementu

uztveram kā pašsaprotamus. Analizējot esošo situāciju pilnībā, neizdalot svarīgākas un nesvarīgākas ainavas daļas, spējam attālināties no iedomātās ainavas un tuvināties objektīvajai realitātei.

Teritoriju aprakstīšana ir balstīta uz lauka apsekojumiem, fotofiksācijām un ortofotogrāfijām. Izvēlētie indikatori uzskatāmi par kontekstuāliem, jo šie elementi ir cieši saistīti ar vietas simbolisko nozīmi un teritorijas funkciju. Saistības filtra izmantošana elementu izvēlē ir ļoti nozīmīga [120], jo mūsdienās dievnama dārzs saglabā vēsturisko sabiedrības līdzdalības nozīmīgumu, bet šajās teritorijās trūkst plānošanas un pārvaldības. Abas apsekotās ebreju dievnamu teritorijas Ludzā un Rēzeknē ir bez jebkādiem elementiem tajās, jo nav pašas dievnama dārza teritorijas. Dievnami pieslēdzas ielas teritorijām un blakus esošajai apbūvei.

Katoļu dievnamu dārzos pārsvarā ir sastopami gandrīz visi matricā iekļautie elementi. Dažos dievnamu dārzos – Auziņu, Novomisļu, Ratnieku un Skudnovkas katoļu dievnamu dārzos – nav neviens no elementiem līdzīgi kā ebreju dievnamu dārzos. Daudzos katoļu dievnamu dārzos ir pārstāvēti visi matricā minētie elementi. Līdz ar to dārzu struktūra veidojas bagātīga un komplicēta. Elementiem bagātīgākie dārzi atrodami gan pilsētvidē, gan lauku ainavā, kā, piemēram, Andrupenes, Asūnes, Krāslavas, Rogovkas, Skaistas un Indricas dievnamu dārzos.

Pareizticīgo dievnamu dārzos visbiežāk sastopamie ainavas elementi ir nožogojums, soli un apbedījumi dievnama dārza teritorijā. Ir sastopamas arī plašas dārzu teritorijas, kā, piemēram, Piedrujas pareizticīgo dievnamam.

Luterāņu dievnamu dārzu teritorijās Krāslavā, Ludzā un Rēzeknē līdzīgi kā pie sinagogām nav neviens no matricā atzīmējamajiem elementiem. Ap šiem dievnamiem pretēji ebreju dievnamu teritorijām ir zaļā zona ar kokiem, kas būtu definējama kā dārzs, bet nekādu citu elementu šajās teritorijās nav.

Vecticībnieku dievnamu dārzi ir visai askētiski, tajos ir daži no matricā atzīmētajiem ainavas elementiem, bet vairumā gadījumu tas ir nožogojums un soliņi. Ap vecticībnieku dievnamiem ir skaidri nolasāmas dārzu teritorijas, bet bez papildus elementiem.

Sinagogām netiek veidots dievnama dārza fenotips, jo tām tādu nav. Abas apsekotās sinagogu teritorijas atrodas apdzīvotās vietās un pieslēdzas tieši ielu segumam. Šie dati un informācija iegūta veikto lauka pētījumu rezultātā, kuru pieeja balstīta teorijā. Viens no mērķiem, veicot lauka pētījumus, bija uzzināt, kādi objekti ir dievnamu dārzos. Protams, var veikt plašas aptaujas, bet rezultātā tiks iegūti dati par to, ko cilvēki domā, kas ir dievnamu dārzos. Lai iegūtu precīzu un pēc iespējas plašāku informāciju, visefektīvāk tomēr ir doties uz vietas un pašam apkopot datus lauka pētījumos. Veicot lauka pētījumus kā pasīvais vērotājs, apsekojot teritoriju, tādējādi neietekmējoties no sabiedrības viedokļa, neveidojot mijiedarbību ar teritoriju un tajā notiekošajiem procesiem.

Dievnamu dārzu fenotipi Latgales augstienē, kuri izvirzīti, izmantojot raksturīgos dievnamu dārzu elementus Latgalē. Dievnamu dārzu ainaviski arhitektoniskā struktūra Latgales augstienē nav viendabīga. Tās precīzākai fiksēšanai ir izvēlēts izvirzīt fenotipus. Fenotipi ir ainavas raksturošanas metodes palīgelements. Virsideja ir veidot esošo ainavu raksturojumu, un kā palīgelementi precīzāka raksturojuma veidošanai ir ainavās un dārzos esošo elementu fiksēšana, inventarizācija un dievnamu dārzu fenotipu izvirzīšana, balstoties uz lauka pētījumos fiksētajiem kvantitatīvajiem ainavu parametriem. Apkopojot pētījuma rezultātus, izvirzīti septiņi dievnamu dārzu fenotipi. Fenotipi parāda dārza teritoriālo proporciju.

Pētījumā ietverta luterāņu dievnamu dārzu teritorijas ir sastopamas tikai pilsētvidē. Abas luterāņu dievnamu dārzu teritorijas ir izvietotas Krāslavas un Rēzeknes centros. Salīdzinot ar citiem reģioniem, Latgalē luterāņu dievnamu ir skaitliski mazāk, tas ir saistīts ar atšķirīgo reģiona attīstību. Šo dievnamu dārzi ir mazas, koncentrētas teritorijas ar zālienu un dažiem kokiem. Šeit nav nolasāma nekāda simetrija, koki aug haotiski, nav nekādu citu dievnamu dārzu elementu, kā arī nav nožogojuma.

Pareizticīgo dievnamu dārzi lauku ainavā ir ar izteiktu saimniecības teritorijas raksturu. Šeit ir āra tualetes, malkas šķūņi un citas tehniskās būves. Dārzu ieejas zonā ir novietoti daži soliņi. Pārsvarā dievnami un līdz ar to dārzu teritorijas ir tuvu mežam, vairumā gadījumu tās ir meža ceļu malā. Pareizticīgo dievnamu dārzi pilsētvidē izceļas ar askētisku raksturu. Šīs teritorijas tiek intensīvi izmantotas saimnieciskiem nolūkiem. Pārsvarā tās ir nelielas dārzu teritorijas, dažas, piemēram, Rēzeknes dievnama dārza teritorija, sakļaujas ar apkārt esošo parku. Vizuāli izteikts ir dārza nožogojuma vieglums un caurspīdīgums, kas rada telpas atvērtību un plašuma sajūtu, kā arī vizuālo sasaisti ar apkārtējo pilsētas struktūru. Nožogojums pārsvarā ir metāla siets vai metāla kaluma režģis ar ķieģeļu mūrējuma žoga stabiem.

Vec ticībnieku dievnamu dārzi lauku ainavā pārsvarā saskatāmi no tuviem skatupunktiem. Dārzi šķiet pamesti, tie ir bez akcentējošām detaļām, askētiski. Rečeņu dievnama dārzs izceļas ar unikālas konstrukcijas brīvi stāvošu zvanu torni. Dārzu izteiktais askētisms lauku ainavās, iespējams, ir saistīts ar migrācijas tendencēm.

Vec ticībnieku dievnamu dārzi pilsētvidē ir raksturīgi ar maziem koka lūgšanu namiem, kas ir celti tālu no pilsētas galvenajām ielām, turklāt tie ir paslēpti koku pudurī. Dārzi ir atturīgi un noslēgti kā paši vec ticībnieki. Vec ticība ir dzīvesveids, tā nav tikai rituālas darbības. Pretēji koši krāsotajām koka ēkām dārzi ir askētiski, atturīgi un vienkārši. Nožogojumi ir caurredzami, pārsvarā tie ir metāla siets ar ķieģeļu žogu stabiem. Ieejas vārti kontrastē ar krāsu un ornamentu izteiksmību, pārsvarā tie sastāv no trīs daļām: lielākas centrālās un abās pusēs esošiem mazākiem ieejas vārtiem.

Dārzos sastopami dažādu sugu liela auguma koki, un arī jaunveidoti apbedījumi.

Katoļu dievnamu dārzu trešā daļa atrodas lauku ainavā. Tie ir daudzveidīgi ar ainavas elementu salikumu un izvietojumu dažādās kombinācijās. Atšķirībā no visiem iepriekš minētajiem dievnamu dārzu veidiem šajos ir sastopama meditācijas zona, un daudz izteiktāks ir noslēgta un necaurredzama nožogojuma lietojums. Dārzos ir izteikti perimetrālie koku stādījumi, kas kopā ar masīvo nožogojumu veido noslēgtu dārza telpu. Gan katoļu dievnamiem, gan dārziem ir raksturīga ierobežota pieejamība. Nožogojums pārsvarā ir no akmeņiem mūrēta siena, ir sastopams arī metāla kaluma vai koka nožogojums. Vārti var būt gan viendabīgi, gan trīsdaļīgi, bet tie nav tik izteiksmīgi formveidē kā vecticībnieku dievnamu dārzu ieejas vārti. Dārza kopējā kompozīcija būtu uzskatāma par simetrisku, tomēr izteiktu asimetriju veido krucifikss ar izveidoto meditācijas zonu un dekoratīviem stādījumiem, kas novietota vienā dārza pusē. Paši par sevi krucifiksi Latgales lauku ainavā tiek uzskatīti par fenomenu, taču katoļu dievnamu dārzos tā ir neatņemama sastāvdaļa. Krucifikss ir uzskatāms par dievnamu dārzu simboliskāko elementu, tam ir dekoratīva un funkcionāla nozīme. Pusē katoļu dievnamu dārzu lauku ainavā konstatēti simetriski kokaugu stādījumi. Dārzos starp dekoratīvajiem stādījumiem nereti ir atrodamas arī piemiņas vietas un daži apbedījumi.

Katoļu dievnamu dārzi apdzīvotās vietās tāpat izceļas ar izteiktu izolētību. Pārsvarā nožogojums ir necaurredzams, augstāks par 2 m. Nožogojums tiek papildināts ar perimetrāliem koku stādījumiem. Tipiskākais nožogojuma veids ir no akmeņiem mūrēta siena, uz kuras ir veidots metāla kaluma žogs ar nožogojuma stabiem, kas ir mūrēti no ķieģeļiem. Nožogojums ir kā dievnama ēkas papildinājums, jo veidots lielākajā daļā dārzu saskaņā ar dievnama apdares materiāliem un stilistiku. Meditācijas zonas veidotas krāšņas ar dažādiem ornamentālajiem stādījumiem. Skujkoki, kas papildināti ar ziemciešu un vasaras puķu stādījumiem, ir meditācijas dārza veidojošie elementi. Šiem dārziem tipiski ir brīvi stāvoši zvanu torņi, caur kuriem nereti ir veidota ieejas daļa. Sastopami gan pa vienam, gan diviem simetriski izvietotiem brīvi stāvošiem zvanu torņiem, kuri var būt izvietoti gan dārza priekšpusē, gan tā aizmugures daļā. Apbedījumi veidoti personām, kas bijušas nozīmīgas šī dievnama draudzes dzīvē.

Individuālo ainavas elementu raksturošana sniedz ieskatu atšķirīgajos ainavas aspektos. Katrs no izvirzītajiem dievnamu dārzu veidiem atšķiras ar arhitektoniski kompozicionālo formu un izmantotajiem ainavas elementiem, kas papildina dievnama arhitektūru. Atšķirība veidojas ne tikai no tā, kādi elementi ir dārzā, bet arī no izmantoto elementu veidiem. Dārza raksturs izvirzītajā iedalījumā ir veidots un papildināts ar dažādiem materiāliem līdzīgiem elementiem lietojumu. Šāda dārza rakstura veidošana ar precīzu

elementu inventarizāciju attālina mūs no iedomātās ainavas un tuvina objektīvam raksturojumam. Pārāk bieži apkārt esošās struktūras tiek uztvertas kā pašsaprotamas, tādējādi pazūdot kopējam kontekstam.

Atsevišķie elementi ir nozīmīgi [213, 165, 72], jo veidols, ko redzam ainavā, ir radies no šo dažādo komponentu salikuma [15]. Ir vairāki ainavas raksturu veidojošie raksturlielumi: topogrāfija, veģetācija, aprite, ūdensobjekti, ēkas un būves, teritorijas labiekārtojuma elementi [213]. Ainavas elementi padara to atšķirīgu un individuālu – tajā ietilpst kalni, ielejas, meži, koki, sētas, dīķi, ēkas un ceļi. Šie elementi ir skaitliski izsakāmi un viegli raksturojami. Šis aspekts ir jāņem vērā, lai varētu izprast attīstības ietekmi uz ainavas resursiem. Ainavas elementi spēj identificēt zemes lietojumu precīzāk nekā citi datu avoti [72]. Arī mežu teritoriju analizēšanā tiek izmantota elementu metode, kā arī tiek noteiktas saistības starp tiem [208]. Ainavas elementu analizēšana tiek izmantota dažādās zinātnes nozarēs, jo tiem tāpat kā ainavai piemīt holistiska daba, un tās elementi ir svarīgi gan no ekoloģiskā, gan ekonomiskā, gan simboliskā, funkcionālā, estētiskā un citiem skatu punktiem. No divām izplatītākajām ainavas pieejām – ekoloģiskās un semantiskās [34] – dievnamu ainavu izpētē izteiktāka ir semantiskā pieeja.

Elementiem ainavā piemīt ne tikai funkcionāla, bet arī vizuāla nozīme. To savstarpējā funkcionālā un vizuālā sasaiste veido dārza raksturu. Dievnama ēka uzskatāma par nozīmīgāko dievnamu ainavu elementu, jo tas ir izteiksmīgs un redzams ticības, garīgās attīstības apliecinājums [80]. Turklāt dievnami ir papildināti ar katrai konfesijai raksturīgiem un tipiskiem elementiem. Diemžēl apkārtējās teritorijas attīstībā ne vienmēr tiek ņemts vērā īpašais vizuālais un garīgais šīs vietas nozīmīgums. Bieži vien šīs nolaidības dēļ cieš dievnams, kā arī teritorija ap to.

Jāatgriežas pie jau iepriekš aplūkotā jautājuma – indikatoru izmantošanas, lai atklātu fenomenu, ko citādāk nebūtu iespējams fiksēt, izmērīt. Kā fenomens visā pilnībā atklājas dārzu un dievnamu ainavu dažādība. Tā turklāt veido sasaisti ar dievnamu konfesionālo piederību. Svarīgs indikatoru izvēles faktors ir to tālākā izmantošana un integrēšana citās novērtēšanas sistēmās.

Ņemot vērā Latvijas atšķirīgo reģionālo ģenēzi, datus nav iespējams vispārināt bez papildus pētījumiem, bet šajā gadījumā, ņemot vērā, ka pētījuma fokuss ir Latgale, šo datu plašāka vispārināšana nav nepieciešama. Savukārt pati metode, ņemot vērā tās sniegto datu plašumu un lietošanas iespējas, uzskatāma par derīgu citu līdzīgu teritoriju apsekošanai un pētīšanai.

Metodoloģijas objektīvā efektivitāte vēl nav pilnībā sasniegta un būtu papildināma ar elementu detalizētāku iedalījumu un ar tādiem elementu parametriem kā dimensijas, krāsa un materiāli. Ņemot vērā dievnamu dārzu izpētes teorētisko atziņu un teoriju trūkumu, to vērtēšanas metode ir

sasniegusi augstu praktisko efektivitāti, sniedzot plašāku attīstības perspektīvu dievnamu dārzu, kā arī dievnamu ainavu pētījumiem. Objektīvs dievnamu dārzu raksturojums ir iespējams, veicot lauka pētījumus, kuros precīza inventarizēšana ir papildināma ar vietas rakstura nolasi. Konfesionālā piederība arī šajā raksturojumā ir svarīga, jo lielos vilcienos tieši tā nosaka dārza raksturu. Ainavas elementu raksturošana tālāk kalpo kā bāze dažādo dārzu un ainavu veidu raksturošanā. To fiksēšana ir svarīga tālākai attīstībai, lai tā būtu iespējama daudz plašāka un efektīvāka. Pārmaiņu fiksēšanai nākotnē šie dati kalpos kā izejmateriāls.

4. DIEVNAMU AINAVU PLĀNOŠANA

Ainavas ģenēzes procesi un to sasaiste ar arhitektūras elementiem ainavā, dievnamu ainavu konfesionālo piederību un vietas piesaistes attīstību ir cieši saistīti arī ar šo ainavu statusu likumdošanas dokumentos. Katras konkrētās ainavas nozīmīgums nacionālā, reģionālā un lokālā kontekstā ir mainīgs. Dievnamu ainavu un tās elementu aizsardzība un attīstība Latvijā ir pārmaiņu procesā gan saistībā ar ratificēto Eiropas ainavu konvenciju, gan citiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, kuri pašlaik ir ieviešanas procesā Latvijas likumdošanā.

Kontekstuālo Latgales augstienes dievnamu ainavas fonu veido Latgales dievnamu ainava kā vienots veselums reģionālā mērogā. Ģenēzes procesi reģionālā mērogā veidojas atšķirīgi, lai arī tos ietekmē pārmaiņas lielā mērogā – Latvijas, Eiropas, pasaules. Aplūkojot dievnamu ainavas ģenēzi Latgalē, izdalāmi seši vēsturiskie periodi. Noteicošais ģenēzes procesu virzītājspēks ir politikas un reliģijas mainīgā mijiedarbība dažādos vēsturiskos periodos. Reģiona vēsturiskie ģenēzes procesi tiešā veidā ir ietekmējuši dievnamu ainavu, bet sasaiste veidojas arī ar Eiropas ainavu attīstības galvenajiem posmiem – tradicionālo, revolucionāro un postmoderno.

Plānojot Latgales augstienes dievnamu ainavas attīstību mūsdienās, nepieciešams izmantot visaptverošu metodi ainavas rakstura pilnīgai novērtēšanai. Jo visaptverošāka ir ainavas pētīšanas metode, jo precīzāk iespējams plānot tās attīstību un prognozēt turpmākos ģenēzes procesus. Dievnamu ainavas attīstības redzējums balstīts ainavas veselumā, plānošanas pamatprincipos un ievērtējot mūsdienu ainavu ietekmējošos procesus – globalizāciju un Eiropēizāciju.

Ainavas politika Latvijā ir attīstības sākumposmā, un šis ir īstais brīdis tajā iedzīvināt ne tikai Eiropas ainavu politikas terminus un pamatnostādnes, bet arī iekļaut plānošanas pārvaldībā izmantoto pieredzi un metodoloģiju. Ainavas aizsardzība attīstāma līdz ar ainavu politiku, veidojot kompleksu sistēmu, paredzot katram ainavas aizsardzības objektam maksimāli individuālas izvērtēšanas iespējas. Ilgtspējīga attīstība iespējama,

ja plānošana ir visaptveroša tāpat kā pētīšana, jo ainavai ir izteikta holistiska daba. Svarīgi ne tikai ekonomiskie, politiskie, kultūras, bet arī sociālie faktori. Dzīves vidi nepieciešams attīstīt ne tikai, saglabājot pagātnes vērtības, bet arī ņemot vērā mūsdienas prasības un ietverot nākotnes vēlmes un ieceres [165]. Jau pašreizējos ainavu aizsardzības pētījumos ir uzsvērti vairāki konkrēti jautājumi. Viena no risināmajām problemātikām ir kultūrvēsturisko objektu pieejamība. Dievnamu ainavām būtiska ir saskatāmība, kas saistāma ar objektu publisko pieejamību. Tiešā veidā ar šo jautājumu saskaras tāda tautsaimniecības sfēra kā sakrālais tūrisms.

Plānošanas pamatprincipi. Dievnamu ainavu plānošanā izmantojami vispārīgie plānošanas pamatprincipi, kas pieņemti kā labas prakses piemēri ārvalstīs. Ilgtspējīgai plānošanai būtiska ir sadarbības veidošana starp lēmējiem, zinātniekiem un ainavas lietotājiem. Viens no veidiem, kā panākt veiksmīgu sadarbību, ir esošo iespēju apzināšanās kultūras identitātes attīstīšanai. Sadarbība starp dažādām sfērām, kas ir iesaistītas ainavas veidošanā, attīstībā un uzturēšanā, veido līdzīgu veselumu kā pati dievnamu ainava.

Jāattīsta arī dažādas pieejas – muzejiska saglabāšana, multifunkcionāla ainava, jauno funkciju kombinēšana ar esošajām [183]. Nedrīkst aizmirst arī par ainavas identitātes iedzīvināšanu fiziskajā plānošanā un pārvaldībā [183]. Ainavas pētīšana, esošās situācijas fiksēšana, nozīmīguma apzināšanās ir tikai pirmais solis ainavas attīstības plānošanā. Ainavas raksturošana un identitātes apzināšanās būtu jāveido ciešā sasaistē ar tās iekļaušanu reālajā reģionālās ainavas plānošanā un pārvaldībā.

Atšķirīgo ainavas elementu iznīcināšana vai homogenizācija, līdztekus personīgā aizvietošana ar triviāliem kolektīvajiem simboliem apdraud mūs no visām pusēm. Individuālā identitāte nedrīkst palikt novārtā [38]. Pēc Latgales augstienes dievnamu ainavas kā vienota veseluma definēšanas un tās attīstībā iesaistīto pušu sadarbības veidošanas ir būtiski šos principus iedzīvināt ainavu politikā. Svarīgi ir nošķirt veselumu no vienādošanas. Daudzveidība arhitektūrā, dievnamu dārzu formveides atšķirīgās pieejas ir kā atslēģelementi bagātīgajai Latgales augstienes dievnamu ainavas reģionālajai identitātei.

Jau ilgāku laiku vides attīstības svarīgs pamatprincips ir tiekšanās uz ilgtspējību. Ilgtspējība pamatā ir pretrunā ar ainavu, jo ainava nepārtraukti mainās dažādu ietekmju rezultātā. Pārmaiņas pašas par sevi ir uzskatāmas par izteiktu ainavas raksturu [3, 5]. Viens ilgtspējīgas ainavas veidošanas princips ir konkrētu ainavu tipu konservēšana, kas varētu izpausties kā to procesu uzturēšana, kas organizē šo ainavu [5]. Dievnamu ainavai ir izteikti reliģiska rakstura procesi, ko nav iespējams mākslīgi uzturēt (*elementi dievnamu dārzos ir ne tikai funkcionāli, bet arī simboliski*). Otrs veids ir nākotnē veidot ilgtspējīgas ainavas, ievērtējot urbanizācijas un globalizācijas procesus [5]. Paredzams, ka nākotnē reliģiju ģeogrāfisko

attīstību ietekmēs divi procesi – globalizācija un Eiropēizācija [69]. Globalizācijas ietekme izpaudīsies kā imigrantu reliģijas attīstība. Cilvēki pārvietojas, maina dzīvesvietu, nereti sev līdzīgi nesot arī savu reliģiju.

Eiropēizācija reliģijā izpaužas, kā katras valsts vēsturiski izveidojušos tendenču saglabāšanās, neraugoties uz globalizāciju. Vēsturisko attīstību turpina valsts un sakrālās varas savstarpējās mijiedarbības attīstība, līdzīgi kā transformējas dažādo reliģisko organizāciju savstarpējā mijiedarbība.

Ilgtermiņa ainava asociējas ar konkrētu ekoloģisko principu ieviešanu ainavu dizainā un ainavu arhitektūrā [173, 5]. Turpmāka attīstības plānošana ir nozīmīga ainavas ilgtermiņa plāna un redzējuma. Turklāt parasti šādu mazu ainavas telpu attīstība ir maz kontrolēta. Atšķirīgo elementu nenovērtēšana. Ekoloģiskā izpratne aizvien vairāk pieaug dizaina projektos, bet šo projektu integrēšana ar kultūras un estētiskajiem elementiem joprojām ir maz pētīts jautājums [39].

Esošās ainavu politikas Eiropā un Latvijā attīstības redzējums sasaistē ar dievnamu ainavām. Ārvalstu pieredze, ko iespējams izmantot, ir ņemama no visai ierobežotas ģeogrāfiskās teritorijas – Eiropas, un arī ne visas. Eiropas dievnamu ainava krasi atšķiras no citur pasaulē sastopamajām sakrālo ainavu veidošanas tradīcijām. Viens no veiksmīgākajiem ārvalstu pieredzes adaptācijas veidiem ir pārrobežu sadarbības attīstība. Ņemot vērā, ka teritorija vēsturiski veidojusies dažādu ietekmju rezultātā, lietderīgi būtu teritorijas attīstībā ņemt to vērā, tai skaitā pārrobežu ietekmi. Eiropas līmenī pašreizējā programma, kas regulē pārrobežu sadarbību, ir „Interger IV”, periodam no 2007. līdz 2013. gadam. Šajā programmā iekļauta visa Latvijas teritorija. Birokrātijas un likumisko, normatīvo atšķirību dēļ starp valstīm sadarbība ne vienmēr ir auglīga un efektīva.

Ainavu politika Latvijā pašlaik attīstās saskaņā ar 2007. gadā ratificēto Eiropas ainavu konvenciju pretēji vairākām valstīm, kas Eiropas ainavu konvenciju ratificēja jau 2004. gadā, un ainavu politika ir attīstījusies jau visai tālu. Katrā valstī Eiropas ainavu konvencijas ieviešana norisinās atšķirīgi, to pieļauj un paredz arī Eiropas Savienības sagatavotās vadlīnijas. Svarīgi pašā pamatā atcerēties, ka ainava ir kā instruments, un tā nevar tikt uztverta tikai kā saistošs likuma slogs.

Šī promocijas darba ietvaros veiktais pētījums – literatūras apkopojums, lauka pētījumi un eksperimentālais darbs – ir nozīmīgi ne tikai ainavu zinātnes, bet arī ainavu politikas attīstībai. Eiropas ainavu konvencijas ieviešanas vadlīniju viens no galvenajiem pamatprincipiem ir zināšanas kā ainavas politikas attīstības pamatakmens. Zināšanas šajā rakursā ir aplūkotas kā ainavu identifikācija, aprakstīšana un novērtēšana. Tās ir pirmais solis kvalitatīvas ainavu politikas izveidošanā [224]. Politika neveidojas punktveidā, tā drīzāk salīdzināma ar tīklojumu, kurā galvenie līmeņi ir nacionālais, reģionālais un lokālais. Turklāt katrā šajā līmenī ir vēl

sektorālais sadalījums. Ņemot vērā, ka dievnamu ainava ir pieskaitāma pie skaidri definējamām kultūrainavām, ir nosakāma tās piesaiste konkrētām sfērām. Dievnamu ainava veido sasaisti ar kultūras, tūrisma, garīgās attīstības sfērām. Latgales augstienes dievnamu ainavas nākotnes attīstībai tāpat kā jebkurai ainavai jāveidojas sasaistē ar sabiedrības iesaistīšanu, tās viedokļa apzināšanu.

Promocijas darbā priekšplānā izvirzās atziņa, ka dievnamu ainavām būtiskākais no Eiropas ainavu konvencijas mērķiem ir ainavu aizsardzība. Ja dievnamu ainavas turpinās izzust, tad nākotnē vairs nebūs nepieciešami ar tām saistītie pārvaldību un plānošanas rīki.

Darbā veidots sadalījums, kā potenciāli izmantot ainavas raksturojumu un ainavas rakstura novērtēšanu, pamatojoties uz esošajiem plānošanas līmeņiem Latvijā, esošo ainavas politiku un tās funkcijām, kā arī starptautisko pieredzi ainavas rakstura novērtējuma izmantošanā. Plānošanas līmeņi, kuros būtu iekļaujams Latgales augstienes dievnamu ainavas raksturojums un ainavas rakstura novērtēšana, ir Latgales plānošanas reģiona un nacionālais līmenis.

Pēc 2013. gada 7. augustā Ministru kabineta (rīkojums Nr.361 (prot. Nr.41, 77.§) „Par Ainavu politikas pamatnostādņēm 2013. – 2019.gadam”) apstiprinātajām Ainavu politikas pamatnostādņēm 2013. – 2019.gadam, ir pavirzījies Eiropas ainavu konvencijas ieviešanas process Latvijā. Ainavas politiku Latgalē tuvākos gados paredzēts vadīt sasaistē ar „Latgales plānošanas reģiona ilgtspējīgas attīstības stratēģiju 2030”. Pēc „Ainavu politikas pamatnostādņēm 2013. – 2019. gadam” vēl bez nacionālā un reģionālā līmeņa ainavu pārvaldība būtu īstenojama arī vietējā līmenī. Pašlaik, lai nenoslogotu pašvaldības un apzinoties cilvēkresursu ierobežoto pieejamību un kvalifikācijas trūkumu, ainavu politika realizējama un pārvaldība īstenojama reģionālajā un nacionālajā līmenī.

„Latgales plānošanas reģiona teritorijas plānojums 2006. – 2026.gadam” ir Latgales plānošanas reģiona visaptverošākais dokuments. Tā pilnveidošana ar ainavas rakstura novērtēšanu būtiski paaugstinātu tā kvalitāti un potenciālu. Reģiona telpiskās struktūras apraksts pašlaik ietver tādu informāciju kā esošās situācijas apraksts, komentāri, lielāko uzņēmumu saraksts, īpaši aizsargājamās dabas teritorijas, meža platību sadalījums, rajonu lauku ciemu un reģiona pilsētu raksturojums, kartes, attīstības programmas kopsavilkums, esošo vides stāvokļa apraksts, esošās teritorijas izmantošana, bezdarba apraksts, lauksaimniecības zemes, plānojuma izstrādes procesa un veselības aprūpes apraksti [97]. Ņemot vērā, ka ainava ir arī teritorijas attīstību ietekmējošs resurss, tās esošā stāvokļa apraksts, īpašo vietējo ainavu robežu kartēšana un aprakstīšana, kā arī ainavas raksturojums būtu iekļaujams šajā dokumenta sadaļā.

Latgales plānošanas reģiona teritorijas plānojuma 2006. – 2026. gadam nākamā sadaļa ir Latgales plānošanas reģiona telpiskās attīstības perspektīva, kurā būtu jāiekļauj arī ainavas rakstura perspektīvas raksturojums un attīstības vadlīnijas reģionālajā līmenī. Tas veidotu sasauci ar Latgales reģiona teritorijas plānojuma vadlīnijām.

Sabiedrības iesaistīšana ir joma, kur būtiski skaidrot notiekošos procesus saprotamā, maksimāli skaidrā veidā. Sabiedrība ir ne tikai jāinformē par esošo situāciju un iespējamiem attīstības virzieniem, bet svarīgi arī ieklausīties tās viedoklī. Ainavas raksturojums var kalpot kā palīgīdzeklis kultūrainavā norītošo procesu skaidrojumam.

Latgales plānošanas reģiona teritorijas plānojums, kura telpiskās attīstības perspektīvā ir uzvērts, ka Latgalei jā saglabā sava identitāte, jāizkopj daudzveidīgais kultūras mantojums [97], parādās kultūras vides daudzveidības apzināšanās. Par ainavu līdz šim šie minējumi par daudzveidību tomēr uzskatāmi par intuitīviem, neapzinoties pilnībā ainavas daudzveidību. Ainavas raksturojums un atsevišķo fenotipu izdalīšana definē dievnamu ainavu daudzveidību, un līdzīgā veidā šo fenotipu izdalīšana būtu izmantojama Latgales ainavas pētīšanai plašā skatījumā, kā arī Latvijas ainavas raksturošanai.

Kā pozitīva tendence vērtējama ainavisko ceļu izdalīšana un vadlīniju veidošana to attīstībai gan Latgales reģionālajā līmenī, gan Rēzeknes novada teritorijas plānojumā – vietējā līmenī. Ainavas kā vērtības un kā resursa iespējas vēl nav pilnībā aptvertas un būtu paplašināms telpiskās attīstības dokumentos ietvertu un izvērtēto kultūrainavu spektrs. Ainavas identitātes un daudzveidības saglabāšana nav iespējama telpiskajā plānošanā, ietverot atsevišķus ainavas elementus.

Dievnami līdz ar dievnamu dārziem, kā noskaidrots promocijas darba pētījuma ietvaros, uzskatāmi par kompleksu elementu. Līdz ar to dievnams un dievnama dārzs kā vienots elements iedalāms sociālā infrastruktūrā un pēc Teritorijas attīstības plānošanas likuma ir daļa no publiskās infrastruktūras [234]. Publiskā infrastruktūra un tās attīstība pēc „Teritorijas attīstības plānošanas likuma” ir jānosaka vietējās pašvaldības teritorijas plānojumos. Ņemot vērā vietējās pašvaldības kompetenci, kas ir noteikta iepriekš minētā likuma ietvaros, tieši pašvaldības līmenī būtu jārisina īpašu ainavu robežu definēšana, īpašu ainavu noteikšana un raksturošana. Vietējās pašvaldības ir tās, kuru kompetenču ietvaros ir sniegt priekšlikumus nacionālā un reģionālā līmeņa attīstības plānošanas dokumentu izstrādei.

Dievnamu ainavu nākotnes redzējums ir neskaidrs un to nozīmīgums apdraudēts, lai gan arhitektūras pieminekļi ir tie, kuros visspilgtāk atspoguļojas vēsturiskās kultūras paradigmas [153]. Rietumu kultūrai gan diemžēl nekad nav piemītusi tāda tolerance pret šo paradigmu atspulgiem kā Austrumu kultūrai. Tā, piemēram, Japānā atrodami sakrālās arhitektūras pieminekļi, kas ir saglabājušies nepārveidoti no 7. gs. [153]. Rietumu

kultūras neiecietība ir kā pamats apsvērumam, ka pašlaik pamestās sakrālās ainavas un arhitektūras pieminekļi tā arī varētu izzust vai tikt krasi pārveidoti. Šajā kontekstā promocijas darbā apkopotā informācija par dievnamu ainavām un dievnamu dārzu inventarizācijas rezultāti nākotnē varētu kalpot kā aizejošās daudzveidības apliecinājums.

Stefensones (*Stephenson*) definētā kultūras vērtību modeļa trīs sastāvdaļas mūsdienās piedzīvo izmaiņas jeb transformāciju – attiecības dievnamu ainavu nozīmes kontekstā mainās, formas ainavu pamestības dēļ mainās vai arī izzūd, prakse cilvēku aktivitāšu kontekstā arī mainās. Līdz ar to kopējais kultūras vērtību modelis krasi mainās. Ārējās vērtības, izteiksme un nozīmīgums ir cieši saistīts ar sabiedrību un tās procesiem, aktivitātēm.

Par dievnamu ainavas stabilāko un nemainīgāko elementu uzskatāma tās dominante – dievnams. Savukārt tā aptverošais dārzs uzskatāms par trauslu ietvaru, kas ar savu veidolu atspoguļo mūsdienu arhitektoniskās formveides valodas ģenēzes procesus un veido kultūras vērtību pārnesi no individuālā uz sabiedrisko.

Dievnamu ainavu robežas promocijas darbā definētas kā atsevišķo dievnamu ainavu robežu apkopojums. Savukārt dievnamu dārzu robežas noteiktas kā skaidri definētas, ietverot vērtējumā ainavas kontekstu, vēsturisko ģenēzi un sociālo vietas nozīmes griezumumu. Dievnamu ainavu vērtēšanā būtiska ir ne tikai tās robežu noteikšana un nozīmīgo elementu definēšana, bet arī dievnamu ainavas nozīmīguma līmenis.

Mūsdienās pasaulē dievnamu ainavu nozīmīguma līmenis sarūk. Kā viens no iemesliem ir minama reliģiskā indiferece [180] jeb atsvešināšanās no rituālu nozīmīguma kultūras vērtību modeli. Reliģiskā indiferece attīstās, jo kristīgo vērtību sistēma nereti sabiedrībā kļūst formāla, līdz ar to novērojama reliģiskā vienaldzība. Šī globalizācijas procesu ietekmē noritošā formālā procesu uztvere transformējas dievnamu ainavas formveides valodas daudzveidības izsīkšanā.

Dievnamu ainavu nozīmīguma līmenis uzskatāms par mainīgu un bez skaidra definējuma. Formāli dievnamu ainavas ir svarīgs vēstures un kultūras tradīciju atspulgs. Reālajā dzīvē nerealizējoties konkrētai dievnamu ainavu pārvaldībai, šo publisko ainavu attīstība noris pašplūsmā.

Dievnamu ainava ir unikāla ainava, arī dievnamu dārzi ir krasi atšķirīgi no citiem dārziem, tai skaitā vēsturiskajiem dārziem. Ņemot vērā ainavu un tās sastāvdaļas, dievnama dārza unikalitāti un trauslumu laikā, kad mainās tradīcijas un teritorijām draud pamestība, īpaši svarīgi ir izmantot pareizas attīstības plānošanas pieejas.

Pašlaik izstrādāto Latgales plānošanas reģiona ilgtermiņa un vidēja termiņa attīstības plānošanas dokumentos ir ņemti vērā vairāki starptautiski attīstības plānošanas dokumenti. Kā galvenais minams Eiropas Teritoriālās attīstības perspektīva [209], kā arī plānošanas dokumentos ņemti vērā

nacionālie plānošanas dokumenti un līdzšinējie Latgales plānošanas reģiona attīstības plānošanas dokumenti. Kā viena no nozīmīgākajām LIAS 2030 (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam) [218], kura „Latgales programmā 2017” minēta kā nozīmīga Latgales plānošanas reģionam, ir telpiskās attīstības perspektīva [97]. Telpiskās attīstības perspektīvas galvenie virzieni ir sasniedzamības uzlabošana, apdzīvojumus un nacionālo interešu telpas. Kultūrvēsturisko un ainavu teritoriju areāli ietilpst nacionālo interešu telpās.

Ainavas veselums. Svarīga ainavas vērtība ir ainavas veselums, kuru nosaka novietojums, dizains, apkārtnē, materiāli, meistarība, sajūta, asociācijas [213]. Ainavas veseluma noteikšanā un saglabāšanā ir svarīgs izteikts ainavas raksturs, tā izteiksme un apjoms. Jāņem vērā arī pārmaiņas, kādas ir bijušas no ainavas izveidošanās brīža, un kas ir tas kodols, kas nosaka nesadalāmību.

Latgales augstienes dievnamu ainava ir viens veselums, kuru veido dažādo konfesiju dievnamu ainavas. Latgales augstienes dievnamu ainavas nesadalāmību nosaka vēsturiskā ģenēze, kas veidojusies atšķirīgi no pārējās Latvijas. Ainavas veselumu definē arī ģeogrāfiski vienotā ainavas telpa.

Dievnamu ainavas veselums, kas ietver dažādos dievnamus, dievnamu dārzus, ainavas un to elementus ir liekams par pamatu vienotai reģionālajai attīstībai un identitātes saglabāšanai.

Likumdošanas sakārtošana bez sabiedrības viedokļa maiņas ir neefektīva. Tieši tāpat sabiedrības un īpašnieku izpratnes uzlabošana bez konkrētu vadlīniju nostiprināšanas likumdošanā ir neauglīga. Jau vairāk kā desmit gadus Eiropas vēsturiskā mantojuma pārvaldīšanā pastāv attīstības koncepcija no atsevišķām celtnēm uz visaptverošu ainavtelpas sistēmu, kas Latvijā nostiprinās gausi. Ar šīs pieejas attīstības veicināšanu un nostiprināšanu saistās promocijas darbā aplūkotais dievnama, dievnama dārza un dievnama ainavas kā kompleksas sistēmas ietveršana. Pēc līdzīga principa būtu risināmi aizsardzības, pārvaldības jautājumi arī citās kultūrainavās.

Dievnamu ainava un vienotais dievnama dārza un tā arhitektoniskās dominantes veselums ir nozīmīgs gan Latgales arhitektūras mantojuma attīstībai, gan Latgales augstienes ainavai kā attīstības resursam. Latgales augstienes dievnamu ainava ir raksturojama kā rezervāta zona, un tai ir nepieciešams kultūras mantojuma teritorijas statuss, kas nodrošinātu dievnamu ainavtelpas kultūrvēsturiskās identitātes saglabāšanu un tūrisma infrastruktūras attīstību.

Metodoloģijas objektīvā efektivitāte vēl nav pilnībā sasniegta un būtu papildināma ar elementu un indikatoru detalizētāku iedalījumu un ar tādiem elementu parametriem kā dimensijas, krāsa un materiāli. Ņemot vērā teorētisko atziņu un teoriju trūkumu dievnamu dārzu izpētē, to vērtēšanas metode ir sasniegusi augstu praktisko efektivitāti, sniedzot plašāku attīstības

perspektīvu dievnamu dārzu, kā arī dievnamu ainavu pētījumiem. Objektīvs dievnamu dārzu raksturojums ir iespējams, veicot lauka pētījumus, kuros precīza inventarizēšana ir papildināma ar vietas rakstura nolasījumu. Konfesionālā piederība arī šajā raksturojumā ir svarīga, jo lielos vilcienos tieši tā nosaka raksturu. Ainavas elementu un indikatoru raksturošana tālāk kalpo kā bāze dažādo dārzu un ainavu veidu raksturošanai, to fiksēšana ir svarīga tālākai attīstībai. Pārmaiņu fiksēšanai nākotnē šie dati kalpo par izejas materiālu.

SECINĀJUMI

1. Valsts politiskā attīstība un tās nestās kultūras izmaiņas ir ietekmējušas Latgales dievnamu ainavu tiešā veidā. Gan reliģija, gan politika attiecīgaj os vēsturiskajos periodos ar paradigmu maiņu ir definējusi ģenēzes procesu virzību.
2. Mainīgā politiski ekonomiskā situācija pēdējo simts gadu laikā ir transformējusi Latgales augstienes dievnamu ainavu, veidojot to daudzslāņainu. Apkopojot antropogēnās slodzes ietekmi uz ainavas identitātes saglabāšanu, definēti konkrēti Latgales augstienes dievnamu ainavas attīstības posmi.
3. Mūsdienu globalizācijas un iedzīvotāju migrācijas procesu ietekmē Latgales dievnamu un to aptverošās teritorijas nozīmīgums mainās. Tā rezultātā pamazām slāpējas ainavas harmonija un pazeminās vizuālās izteiksmes kvalitāte.
4. Psihofiziskās paradigmas metodes – Q metode un skata izteiksmīguma noteikšanas metode – sniedz vienlīdz objektīvus vērtējuma rezultātus. Salīdzinātās metodes sniedz līdzīgus rezultātus, lai gan ir attīstījušās no dažādām teorētiskajām bāzēm – Q metode no personību pētījumu jomas, savukārt, skata izteiksmīguma noteikšanas metode no meža pārvaldības pētījumiem.
5. Saskatāmības noteikšanā svarīga ir lauka pētījuma metode, lai izvērtētu zemes līmeņa skatu līnijas. Izstrādājot teritorijas ainavas politiku, jāņem vērā ainavas saskatāmība, ko ietekmē atvērta telpa, reljefs, ēkas augstums. Ja dievnama būvapjoms ir neliels, tās ainavas attīstībai un aizsardzībai jāpievērš pastiprināta uzmanība.
6. Ainavu raksturošanas metodes lietojumam maza mēroga teritorijās ir jāveido skaidri definētu indikatoru un mēroga hierarhiju. Mērogs un teritorijas detalizācija – kā nozīmīgi pamatelementi – ir nosakāmi katrā pētījumā un plānošanā ietvertajiem līmeņiem.
7. Salasāmības metodē ir svarīgi ne tikai dievnama dārza elementi, bet arī to sasaiste ar dievnama ēku, atsevišķiem dievnama ainavas elementiem un struktūru. Izvēlētie ainavu indikatori ir formulēti, balstoties uz pētījuma specifisko rakursu – dievnamu ainavām, ar mērķi fiksēt to pašreizējo

stāvokli, lai jau tuvākajā nākotnē šie indikatori noderētu dievnamu ainavu izmaiņu monitoringa sistēmas izveidošanai.

8. Dievnams un dievnama dārzs ir komplekss elements dievnama ainavas kontekstā. Dievnama dārzs nav atsevišķa vienība, jo tas vēsturiski ir veidojies ciešā sasaistē ar dievnamu kā ainavas dominanti.

9. Līdzīgā veidā kā sagrupēts pētījums četros mērogos – Latgales, Latgales augstienes un konkrētā dievnama ainavas un dārza telpa – veicama arī šo objektu attīstības plānošana un pārvaldība.

10. Nosakot dievnama nozīmīguma līmeni, veidojama sasaiste ar esošajiem plānošanas līmeņiem Latvijā – nacionālo, reģionālo un vietējo.

11. Galvenie aspekti, kas ietverami dievnamu ainavas attīstības plānošanā: dievnama torņa saskatāmība tālās skatu līnijās, koku apdraudējuma novēršana, dievnama un dārza kā vienota veseluma definēšana, elementu aizsardzība un transformācija, arī vērtējot vietas piesaisti.

INTRODUCTION

Topicality and issues of the promotion thesis. 21st globalization and population migration has caused drastic changes to the significance and function of not only the sacred architecture, but also its surrounding territories and elements. Churches are transformed from elements of everyday landscape to territorial development resource in such sector of economy as tourism. In the 21st century the church as a cult building and its surrounding landscape space has launched a new form of synthesis, bringing in a new, additional value, which is based on the preservation and research of cultural traditions, craftsmanship and history.

The landscape and hence each of its fragments are affected by the rapid globalization and urbanization processes [72]. During the past half-century the down-grading and equalizing of the church landscape has not yet fully destroys the different architectural-spatial characteristics of the local cultural landscapes. The church landscape has been transformed with each change of political and social culture and has strongly drifted at its own accord. Whereas the process of recording and taking inventory of the cultural heritage has already been developed both in Europe and Latvia, the landscape space and different elements constituting its character have been neglected. A limited territorial framework of the research has been adopted, evaluating the landscape on a smaller scale with more detailed characteristic indicators of the landscape.

Cultural environment, including the landscape, is a factor affecting the quality of life, which presents not only a component of identity, but also a territorial development resource. The landscape and each of its elements embodies the reflection of the cultural heritage [129, 149, 197, 213, 153, 132, 114], expression of current culture and potential of future development of Latgale [111, 217]. Each era reveals its evidence, which enriches the human life space in terms of cultural history [200]. Latgale is one of the historically richest regions of Latvia. Latgale is also the Eastern border of the European Union, which in the latest planning documents and development activities is considered a potential for economic growth that ought to be used [217].

Nowadays the landscape gets more homogenous and loses its individual character. This is caused not only by economic changes, but also by demographic processes [114]. Social and demographic changes such as ageing, decline of population and migration [126], bringing along changes in the historical cultural space, are considered to be the main determinants of the changes.

Visual protection of the landscape at European level has become more acute with the introduction of the European Landscape Convention. Ever since Middle Ages a populated place has been characterized by buildings of

public nature, designed for gathering of people, buildings for dwelling and a church together with a burial area - as a local religious focus [9] both in visual terms and the spiritual and planning form creation. The state of the landscape has direct impact on its nature, which in turn is affected by the human activities and natural processes. Limited information is available on church landscapes, therefore recording of the current state of the landscape is included in definition of its nature. Whereas the indicators applied to the church landscapes of Latgale Highland are structurally directed to the connection of its nature and state. The use of landscape indicators in research is a relatively recent phenomenon. One indicator provides rather little information, therefore it is worth using a system of indicators, where each of them would be representative, accessible, credible and efficient [56, 21]. The most common use of indicators is applied to large-scale landscapes [232, 211, 166], but it can be used for smaller areas as well [232, 167].

Nowadays there is a lack of serious scientific knowledge and theories in regard to the matter of church cultural landscape under the context of European, Latvian and especially Latgalian church landscapes. The methods of landscape research and development planning are based on the historical genesis of the landscape and the summary of the current situation [232, 18, 24]. If the initial stage of research methods is missing, the landscape research and qualitative planning of church landscape development in Latgale Highland is difficult.

The multi-layered structure of the promotion thesis is determined by the holistic nature of the landscape. The landscape is viewed under different scales, distinguishing church landscape and church gardens. The thesis is elaborated on the grounds of knowledge of landscape architecture, spatial planning and management, landscape perception and anthropology and religious geography. Church landscapes have not been studied in detail so far, and the global experience in management of such landscapes is not unambiguous either.

The studied and stated guidelines on planning of European cultural landscapes represent successful and diverse examples of transformation proceedings. Whereas the planning of development of church landscapes of Latgale Highland is facing the following problems:

- under the impact of globalization and population migration the church landscape of Latgale Highland and its elements are endangered;
- the church garden and the church are not included as one whole body in the 21st century protection of church landscapes. Certain landscape elements are significant, but the protection thereof shall be organized as complex;
- the regular structure of the cultural heritage of church landscape that has emerged historically in the Latgale Highland is transformed nowadays, subject to centralization processes.

Research areas and previous studies included in the elaboration of the promotion thesis. The landscape is a historical reflection according to the landscape historian Richard Muir, landscape scientist Ken Taylor, historian Simon Schama, geographer Lewis Peirce, architect Aija Ziemeļniece, landscape scientists Ewa Skowronek, Renata Krukowska, Andrzej Swieca, and this opinion is reflected in the guidelines for identification and evaluation of historical landscaped developed by the California Department of Transportation [129, 149, 197, 154, 233, 115].

A few Latvian scientists have studied the churches and sacred art of Latgale, but the landscape issues have been neglected. Arturs Krūmiņš, who was a versatile architect, author and scientist, has done extensive research on wooden churches of Latgale, especially the Roman Catholic churches of the 18th century [95]. Whereas the art scientist Rūta Kaminska, whose work is mainly devoted to the art heritage of the Eastern Latvia, paying special attention to the research of the period from 17th to 19th century, has written several books and publications, mainly related to church architecture and art studies [79]. R. Kaminska together with Anita Bistere have started to work on recording of studies of sacred architecture and art heritage and the current situation, and have already published the results of the work in several books [80].

Recently studies related to religious sites have been undertaken. The geographer Noga Collins–Kreiner has analyzed the characteristics of Jewish shrines in modern Israel, including the overlapping of the concepts of pilgrim and tourist in her study. The researcher of population geography Fraser MacDonald has developed a site attachment theory, studying the religious sites of Scottish Presbyterians as example [103], expanding the studies undertaken by the geographer Lily Kong on the significance of the religious buildings and structures of the site in the process of human identity formation [86, 87, 88, 89, 90]. Similar studies of significance of religious sites in connection with the daily lives of people have been undertaken by David N. Livingstone, Margaret C. Keane and un Frederick W. Boal [100]. Whereas Barney Warf and Peter Vincent [186] have studies the diversity of religions, gathering data on more than 200 countries, as well as considering the factors affecting the diversity, including the development history and social conditions of the countries. Cultural geographer Wilbur Zelinsky [195] in turn has made a vast study of American religious landscapes, comparing it with the religious landscape of Europe and Asia within the framework of the study. Zelinsky's studies of the religious landscapes are based on the cultural geography research of a life time, results of which are reflected in more than 100 books and publications.

Studies on garden space have developed in similar manner to landscape studies. During the last two decades the scientists – landscape architects Mark Francis, Randolph Hester, Marcus Cooper, psychologist Susan

Clayton, human researchers Harriet Gross, Nicola Lane, urban planners Shampa Mazumdar and Sanjoy Mazumdar – have turned to the study of the gardens and the memories and processes related to gardens [172, 33, 52, 30, 60, 108]. Gardens, the same as landscapes, reveal the presence of the time, space and culture [172, 108]. The connection of the quality of life and the garden culture has been studied as well [81, 82, 96]. Exact indicators are required to distinguish different garden types [187, 120]. Their selection is directly related to the target set:

- what has to be defined in the landscape;
- what kind of territory is being considered;
- area of the territory to be evaluated.

The visual quality of the landscape is difficult to be defined and evaluation thereof is complicated as well. The visual quality can be more easily destroyed and the protection thereof is more complicated than it is with, for instance, the ecological quality of the landscape.

The regional and urban planning researcher Kathryn Unwin [177] emphasizes the significance of landscape parameters in the inventory and evaluation of landscape resources, proposing three stages of landscape evaluation:

- inventory of the actual situation;
- research and evaluation of the visual landscape;
- evaluation of the objective quality of the landscape in relation to the individual and public opinions with different forms of landscape.

Attempts to systematize and to arrange the large bulk of the landscape research methods are undertaken from time to time [101, 132, 137, 204, 42, 168]. According to one of the method division, established by the group of scientists - Jonathan Taylor, Ervin Zube and James Sell – four methods of research paradigms can be distinguished – the expert, the psychophysical, the cognitive and the experimental.

Landscape researchers have tried to implement the objectives of the psychophysical paradigm and to study the public opinion of the landscape and its parts in different manners [151, 138, 35, 27, 65, 201, 152, 203, 23, 131, 40, 135, 190]. Yet the one most widely used in contemporary studies is the Q method [158, 48, 54, 63, 238] and the Scenic Beauty Estimation method [39, 53, 57, 196, 194].

Characterization of the landscape means identifying of the significant and different traits and qualities. This is a relatively new approach to landscape presentation and interpretation. The approach of landscape characterization is rooted in England [232, 28, 167] and has continued to develop in Scotland, Ireland and elsewhere in Europe. Characterization of the landscape can be considered an efficient tool for creating the understanding of the significance of landscape [71]. It can be used for different scales, from international to local one [232, 167].

It is important to view the church landscape and church garden under different scales with the relevant quantitative landscape elements. Using of different scales is important to determine exact parameters of the landscape [147, 146, 125]. The scale means the dimensions of the territory under question, as well as the resolution of the landscape space to be studied. Several scientists have emphasized the significant of using of a suitable scale for the characterization of the landscape as well [17, 188, 147, 192, 191, 77].

The promotion thesis includes a comparison with European experience as well. Based on desk research, it is known that the historical genesis of the church landscapes of America and Asia differs from the processes of European genesis, contemporary situation and accordingly the experience in protection of these landscapes [195, 230]. The studies of the landscape scientists demonstrate that the people's attitude towards the habitat changes together with the change of the political system, which causes changes in the cultural landscape [130]. Some social groups and their cultural identity have direct connection to the landscape as verified by scientists from different fields [164, 66, 59, 161].

Thesis research subject. Defining elements and indicators of Latgale Upland church landscapes.

The aim of the research. The study aims to systemize church landscape qualities, define the importance of landscape conservation, as well as importance of establishment a specifically protected area by defining the characteristics and garden phenotypes (a set of visual features) of the landscape.

Tasks to reach the set goal:

- to assess genesis processes of Latgale church landscapes in the European and Latvian context;
- to compare methods for determination of the visual quality in the context of Latgale Upland church landscapes by defining the most appropriate method;
- to study church landscape and garden evaluation approach using the landscape characterisation method;
- to create church landscape linkage for an accurate characterisation of the environment using the imageability method;
- to determine phenotype characteristics using the quantitative method;
- to define the role of Latgale Upland church landscape characterisation in development planning.

Methods used in the research. The thesis employs general research methods selected to achieve the defined work tasks. Monographic or descriptive method, based on the existing scientific knowledge and theory, as well as that obtained through the research, is used to elaborate the theoretical basis of the promotion thesis, as well as to summarize, define

and interpret the results. Empirical method is used for observation of church landscapes of Latgale Highland and recording the data on these. The promotion thesis has employed a special research method for distinguishing of phenotypes, synthesized with such special research method as imageability. Theoretic research method has been used for the inquiry of development planning guidelines.

The research process is based on the methodology for determination of the nature of the landscape – literature studies, identification of research principles, defining of territory, defining of scale, theoretical studies, field studies, classification and description, evaluation, based on the characterization of the landscape, evaluation of the intended use (incorporation in the spatial planning and incorporation in the protection management).

Material and information basis available for elaboration of the thesis. Sources used in research – theoretic materials on cultural landscape of the churches, its elements, the processes of genesis thereof in the European, Latvian and Latgalian context. The sources are complemented by voluminous materials from practical field studies, as well as data obtained during the research with the help of scientific methods.

Scientific novelty and practical significance of the promotion thesis. the scientific statements and theories reviewed in the promotion thesis provide an analysis of the historical genesis of the church landscape of Latgale and reveals current trends in the landscape protection, preservation and management. The promotion thesis will contribute to the research of the churches of Latgale Highland, which has not been a widely covered research object so far. The significance of evaluating the church garden and the church itself as a single body within the examination and planning of church landscapes will be updated as a result. The study of church landscapes and their elements has employed a number of methods, which will contribute to the research of the subject of the promotion thesis, providing new conclusions both on the development and employment of methods and the significance of church landscapes in the regional development context and preservation of landscape values. The materials, results and conclusions obtained through the promotion thesis will be usable as scientific base for future studies of church landscapes.

The field studies and scientific statements summarized in the promotion thesis provide a vast information basis for the development of church landscape research. The results of the study reflect values of church landscapes and gardens that have not been explored as of yet, as well as their transformation trends under the modern landscape. The methodology of church landscape research established in the promotion thesis can be used to study, as well as protect, preserve and manage churches of different scale.

Approbation of the Ph.D. Thesis. Some results of the study have been published in 8 scientific articles. The author has participated in 12 international conferences. 8 papers have been presented in international conferences both in Latvia and abroad.

Publications in recognized reviewed scientific journals:

1. **Pidža, M.** Katoļu dievnamu ainavas vizuālās kvalitātes saglabāšanas iespējas Latgalē. Latgale kā kultūras pierobeža II. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011, lpp.169–175, ISBN 978-9984-14-546-4.
2. **Pidža, M.** Visual quality evaluation approaches of sacral landscape of Latgale. Research for rural development 2011. Annual 17th international scientific conference proceedings, volume No 2. Jelgava: LLU, 2011, lpp. 189–193, ISSN 1691-4031.
3. **Markova, M.** Churchyard elements in Latgale upland. Research for rural development 2012. Annual 18th international scientific conference proceedings, volume 2, Jelgava: LLU, 2012, lpp. 122–129, ISSN 1691-4031.
4. **Markova, M.** Characterization guidelines for churchyard in Latgale Upland. Peer reviewed proceedings of ECLAS 2012 Conference – The Power of Landscape at Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Warsaw: Warsaw University of Life Sciences. 2012, lpp. 59–64, ISBN 9788393588404.
5. **Markova, M.** Latgale Upland Church landscape reading through spatial indicators. Landscape Architecture and Art, Volume 2, Number 2, Jelgava, Latvia: Latvia University of Agriculture, 2013, lpp. 12–21, ISSN 2255-8632.
6. **Markova, M., Lazdāne L., Ziemeļniece A.** Regional structure of culturally–historical landscape objects available in Latgale Upland area. Civil Engineering, 13 4th International Scientific Conference Proceedings, Vol. 4, Jelgava, Latvia University of Agriculture, 2013, 272–283, ISSN 2255-7776.
7. **Markova, M.** Latgale Upland church everyday landscape in development and growth of region and society. Landscape Architecture and Art, Volume 3, Number 3, Jelgava, Latvia: Latvia University of Agriculture, 2013, lpp. 83–90, ISSN 2255-8632.
8. **Markova, M.** Historical transformation of Latgale church landscape. In Proceeding of Landscape Transformations of the Post–communist Countries: An International Interdisciplinary Student Conference. Praha: CTU in Prague, ISBN 978-80-01-05431-4.

Papers read on the Ph.D. Thesis in scientific conferences:

13. **M. Pidža, S. Rubene,** Starptautiska ainavu arhitektūras zinātniskā konference: „Lauku ainavas identitāte un attīstības scenāriji”, 2009. gads

- 23.–24. aprīlis. Referāts: „Latgales baznīcu ainavu saglabāšanas un attīstības iespējas”.
14. **M. Pidža**, Daugavpils universitātes Starptautiskā zinātniskā konference: „Latgales kongress”, 2010. gada 10. – 12. novembrī. Referāts: „Katoļu dievnamu ainavas vizuālās kvalitātes saglabāšanas iespējas Latgalē”.
15. **M. Pidža**, Latvijas Universitātes 69. zinātniskā konference, Zemes un vides zinātņu nozares sekcija, apakšsekcija „Ainavu pētījumi” Rīgā, 2011. gada 2. februārī. Stenda referāts: „Latgales dievnamu ainavu ainavu vēsturiskā transformācija”.
16. **M. Pidža, L. Lazdāne**, Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskā ainavu arhitektūras zinātniskā konference "Dzīves stils un ainava" 2011.gada 9.–11.februārī. Referāts: „Dievnamu ūdensdzirnavu un mazo HES ainavu mijiedarbība Latgales ainavā”.
17. **M. Pidža**, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 17th Annual International Scientific Conference, *Research for Rural Development 2011*, Jelgava, 2011.gada, 18–20 maijs. Referāts: “Visual quality evaluation approaches of sacral landscape of Latgale”.
18. **M. Pidža**, Latvijas Universitātes 70. zinātniskā konference, Ģeogrāfijas sekcija – teritorijas, resursi un plānošana, Rīgā, 2012. gada 2. februāris. Stenda referāts: „Latgale augstienes dievnamu kultūrainavas identitāte”.
19. **M. Pidža**, Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskā ainavu arhitektūras zinātniskā konference "Kompozīcija, koncepcija un konteksts ainavu arhitektūrā" 2012.gada 05.–06. marts. Referāts: „Latgales augstienes dievnamu kultūrainavas saskatāmības veidojošie pamatelementi”.
20. **M. Markova**, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 18th Annual International Scientific Conference, *Research for Rural Development 2012*, Jelgava, 2012.gada, 16–18. maijs. Referāts: „Churchyard elements in Latgale Upland”.
21. **M. Markova**, ECLAS 2012 conference *The Power of Landscape*, 19–22 September 2012, Warsaw, Poland. Stenda referāts: „Characterization guidelines for churchyards in Latgale Upland”.
22. **M. Markova, L. Lazdāne, A. Ziemeļniece**, Civil Engineering `13 conference, 16–17 May 2013, Jelgava, Latvia. Referāts: „Regional structure of culturally-historical landscape objects availability in Latgale upland area”.
23. **M. Markova**, ECLAS 2013 conference *The Power of Landscape*, 19–22 September 2012, Warsaw, Poland. Stenda referāts: „Characterization guidelines for churchyard in Latgale Upland”.
24. **M. Markova**, *Landscape Transformations of the Post–communist Countries: An International Interdisciplinary Student Conference*. Praha:

CTU in Prague. Referāts: “Historical transformation of Latgale church landscape”.

On the subject of the Ph.D. Thesis the following thesis have been published in scientific conferences:

1. **Pidža, M.** Latgales augstienes dievnamu kultūrainavas identitāte. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, lpp. 109–111.
2. **Pidža, M.** Latgales dievnamu ainavu vēsturiskā transformācija. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*, Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, lpp. 185–188.

Grants and awards obtained for the subject of the promotion thesis:

In March 2013 a grant was obtained in the limited selection project tender of the European Social Fund “Support for implementation of doctoral studies” within the project “Support for the implementation of doctoral studies in LLU”.

STRUCTURE AND SCOPE OF THE THESIS

The promotion thesis has been structured in four parts. The first part identifies the main processes and development periods of the genesis of church landscape of Latgale. The identified genesis processes have been evaluated under the context of the development of cultural landscapes of Europe and Latvia and in connection to the identity of the site. The second part studies the contemporary church landscape of Latgale. Methods of identifying the visual quality have been compared and the most suitable one determined. Visual evaluation of the church landscape of Latgale has been done. The church landscape of Latgale has been characterized by using the imageability method, referring to the positive European experience in studies of cultural landscape. The third part studies the church gardens of Latgale Highland, assuming the structure of the gardens and the results obtained through element recordings in the field studies as basis for the evaluation. Whereas the garden phenotypes (set of visual features) have been identified on the basis of the main components of the gardens. The fourth part identifies the main principles for incorporating the imageability method in different planning levels, stressing the importance of determining of an adequate scale and detailing. The characterization of church landscape defines the most significant qualities of preservation of church landscapes of Latgale Highland in connection to the regional development. Scope of the promotion thesis: 155 pages, including 11 tables, 65 pictures, of which 3 pictures are reproduced, and the thesis has 12 annexes. 238 information sources were used in the elaboration of the thesis. The photos inserted in the promotion thesis without references and the created diagrams and tables present materials obtained by the author through the course of the research.

1. GENESIS OF THE CHURCH LANDSCAPE OF LATGALE

The church landscape with its dominating elements - the church and the church garden – is a multi-disciplinary study subject. Nowadays under the impact of globalization processes in the whole world changes in the landscape are perceived as a threat, as it is marked in the European Landscape Convention and in the study [5, 212] of the geographer Marc Antrop who is studying the holistic nature of the landscape. Considering that the church landscapes are under-researched, it is important to record and characterize these within the contemporary situation. Detailed exploration of the current situation not only provides insight to the processes of genesis, but also aids in being aware of the visually esthetic quality in contemporary church landscape. Whereas the future development vision stems from the potential provided by the church landscape of Latgale Highland and the existing qualities of the church landscape, which have been preserved after the drastic processes of landscape genesis.

The landscape has a holistic nature and it is difficult to be reconciled with the analysis thereof [2]. The landscape is not a spatially enclosed unit as is the situation with land plots. The selection of elements may concern a certain territory, but the landscape does not have strict borders. It can be either wider or narrower than the area marked in the map. Borders need to be drawn to specify the scope of the research. The area to be researched within the promotion thesis is defined by the borders of Latgale Highland (picture 1.1). I viewed the historical context in the promotional thesis in a wider territory, defined by the borders of the planning region of Latgale.

Historical and cartographic method. Monographic or descriptive method, based on the existing scientific knowledge and theory, is used to elaborate the theoretical basis of the promotion thesis. In order to display the process of historical development of church landscape under European, Latvia and Latgalian context, the historical research has been mainly carried out using the genesis or descriptive method, hence describing and gradually revealing the most significant processes affecting the development of the church landscape.

The genesis method is an analytically inductive method and is moving in direction from the individual to the common. Summarizing is enabled as a result. Displaying and gathering of various origins of church landscape in a common diagram and cartographic material is identified as the most important information for summarizing.

The territory is defined as first. The planning region of Latgale has been selected as the territory to be studied for the purpose of displaying the genesis of the church landscapes of Latgale. The specific territory to be studied within the framework of the promotion thesis is the Latgale

Highland, but in order to create a wider historical insight into the processes of the genesis of this landscape, it was decided to perform a historical review of church landscapes in Latgale. Nowadays Latgale has been defined as the planning region of Latgale in cartographic terms. The classification of historical periods of genesis of Latgale has been adopted from the classification defined by the historian professor Fjodors Fjodorovs [51].

The objects have been listed, based on several literature sources [95, 80, 229]. At first the summary lists all churches existing as of now, as well as those, which are abandoned and are not used. Secondly, the originating years of these church landscapes have been established after the research of literature sources. The year of construction of the church or the year of the first church being constructed at this site in case several churches have been constructed repeatedly at the same site has been assumed as the year of originating of the landscape. Based on the historical periods of Latgale specified by Fjodorovs – German, Polish, Russian, Latvian, Soviet, Latvian – the years of originating of the church landscapes are being distributed according to these periods as well [51]. The year of building of the church or the first church determined the historical period, in which the relevant church landscape shall be classified to. The map for the display of landscape structure, created in the framework of the study, was made according to the Annex 3 of the “Law of Administrative Territories and Populated Places” adopted on February 15, 2010 in connection with a schematic layout of church landscapes.

In conclusion the classification of the originating years of these church landscapes according to the historical periods has been connected to the global, European and Latvian spatial formation genesis. One of the connections formed is that of the historical periods within the historical genesis of Latgale with the stages of European landscape genesis – the traditional, revolutionary and new-postmodern, and how these historical periods of Latgale within the landscape have established connection with the styles of Romanesque, Gothic, Baroque, historicism, classicism, eclectic and Art Nouveau architecture.

The historical development of the church landscape of Latgale has been presented as a structured process of the historical transformation of the church landscape as observed today, formed by the author. The structuring has been established by distinguishing certain periods and connecting these to the processes of European landscape development and expressions of architectural language in each of the historical periods in Latgale.

The genesis processes have taken different course in every region of the world. The history of Latgale also differs from the development of the rest of Latvia. In order to formulate the historical stages of development of the churches, which concern the church landscape of Latgale Highland, the

historical stages specifically characteristic to the territory of Latgale have been distinguished.

Baltic Sea region has served as a meeting place of different cultures – orthodoxy from the East, Christianity from the West and the Islam that came along with the Tatars [145]. This region accommodates several types of sacred buildings – churches, synagogues, houses of worship, therefore in the promotion thesis all these are summarized under the concept of “churches”.

The landscape is formed by different past impacts, historical events and changes caused by people and nature. The contemporary landscape does not reflect all layers of past transformation, but rather a unique summary thereof. Territory layouts, interaction of decisions made by the religious and political powers, as well as other factors determine the potential future model of the landscape. People move around under the impact of globalization, change their residence, often bringing along their own religion. Future development planning with a long-term vision is important for sustainable development of church landscapes. The evidence of the past cannot always be preserved in the changing contemporary landscape. The processes of the genesis of landscape clearly depict its formation and development through the ages.

The churches found in the cultural landscape of Latgale and their construction years or the year of construction of the first church in this place have been taken as reference points for the processes of genesis of the church landscape. Each individual church landscape has experienced its development. Often the churches were constructed several times at the same place; the functional use of the church buildings has changed to using it as a sports hall or warehouse or for some other function.

Current structure formed by the church landscape of Latgale is even in the whole region. Such common church landscape has formed gradually throughout all historical periods [51, 160]. It has to be concluded – although there are a great number of sources, part of the history has still remained uncovered, and therefore the data on the more ancient periods of church landscape formation are rather general. The study identifies that the results clearly show various trends. The historical distribution based on the available data [160, 95, 80, 51, 229] has been established for the 199 existing church landscapes in the planning region of Latgale. The literature research tells us that there were even more church landscapes, but these were destroyed, and the current landscape of Latgale shows only a part of these churches.

The common classification of the historical periods of the church landscapes of Latgale has been adopted from the classification of historical periods of Latgale defined by Fjodorovs [51]. During the first – German – period Latgale was incorporated in the territory of Livonia. A lot of new

things had been borrowed from Western cultures during this period. During Livonian period the first church landscapes appeared. The second is the Polish period. In 1561 Latgale became a part of Poland, hence the catholic traditions were dominating here. After the Polish-Swedish war Latgale remained in the possession of Poland. The most important of its expressions – catholic faith, Latgalian writing and mixed ethnic composition. During this period 47 new church landscapes appeared, 41 of which are Catholic church landscapes. The third period is the Russian period, which started in 1772, when Latgale was incorporated in the Russian Empire. This time marked the establishment of the majority of church landscapes – altogether 100, and all five religions reviewed in the study were represented.

The fourth period, which started in 1920, is as rich in church landscapes created by different religions, although there were only 43 church landscapes altogether. Only 4 church landscapes were formed during the fifth period, starting from 1940. The sixth period, which started in 1991, shows some activity and 4 new landscapes were created. Classification of the church landscapes of Latgale according to the historical periods is displayed in the figure 1.1., as well as comparing these to the main stages of the genesis of the European cultural landscape.

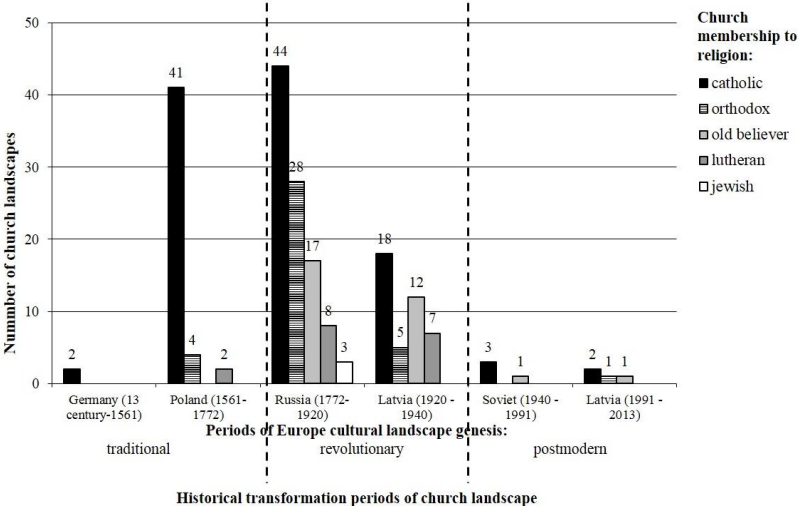

Figure. 1.1. Classification of the church landscapes of Latgale according to the historical periods in connection to the main stages of the genesis of the European cultural landscape (traditional, revolutionary, postmodern)

Genesis of the church landscapes is rooted in different processes resulting from the global impacts. The church landscapes reflect both the main processes of the genesis of the European cultural landscape and the political changes and the related historical periods. Changes affected by the religion in Latgale have developed in close connection to the political change periods. The six historical periods stated in the promotion thesis are based on the political changes, which have closely interacted with the change of paradigms in the religion and the social life of the people. The visual genesis of the churches, church gardens and landscape and the significance of the components of these cultural landscapes in the lives of the people and the perception of the site have taken place within the context of the development of the European cultural landscape.

2. CONTEMPORARY CHURCH LANDSCAPE OF LATGALE

The first impression on the landscape is created by its visual qualities. Methods for studying the visual quality of the landscape have developed similarly to the landscape itself and its connection to the place and identity. Visual quality is only the first step for a more comprehensive review and evaluation of the landscape qualities. In the promotion work the visual quality has been considered in connection to the method of landscape imageability.

The visual quality of the landscape is directly affected by the expressiveness, visual perceivability and scale of the view. The visibility of the dominance of church landscape shall be evaluated as a separate aspect that forms the visual quality. The visual quality of the church landscape of Latgale has been reviewed on two scales. The biggest scale is the church landscape with its main dominant – the church. The bigger scale incorporates not only the church itself, but also the enclosing territory with the plantation, dwelling, industrial and public buildings, road, greenery and surface water structures. Whereas the smaller scale is concerned with reviewing of the structure formed by the church and the church garden elements.

The landscape characterization approach mainly uses the large scale for research of the landscape [232, 28, 167]. In the promotion thesis the research and characterization of the landscape elements has been carried out on two scales: the first is the church landscape scale with the accordingly selected research methods and the second is the garden scale. The research methods are determined on the basis of the scale of the territory to be investigated, so that the two different scales – the church landscape and the church garden – could be integrated into each other and involved in the defining of future development guidelines.

Church landscapes are under-researched in Latvia, therefore it is important to view these from the very bottom in the visual evaluation as well. Supplementing the basis for evaluation of the visual landscape is an important contribution of the psychophysical paradigm, which is achieved by measuring the aesthetic values defined by the society. Credibility of the results is an important component of the methods and their application. For the results to be credible often the results are verified or the results are compared to another similar method. It has to be stressed that within the psychophysical paradigm the evaluation is mainly performed by the society or the interest groups and not the experts.

The psychophysical paradigm has developed out of the traditional experimental psychology. Basically this paradigm is useful since it provides the possibility to expand the view to the solution of a given problem, incorporating the public opinion. The different methods of the psychophysical paradigm have been mostly developed by the landscape and natural resource managers and developers with the purpose of identifying the values and then protecting, managing and developing them.

Division and scale of the study of church landscapes of Latgale Highland. Both the visibility and the visual quality of the landscape are related to the scale of the territory to be investigated and the detailing of the study. In the promotion thesis the studies are mainly done in two parts – those of the church landscape and those of the church garden to allow maximum precision in identification and defining of the church landscape and garden values. These parts of the study differ not only by the scale of the territory, but also by the detailing. The church landscape has been studied, including the maximum limits of the landscape space, which are different and individual to each of them. In turn the church garden has been viewed within the specific defined limits, determined by the garden space surrounding the church, which is an enclosed structure in most cases.

Visual evaluation methods, used in the context of the cultural landscape of the church, are structured quantitative and qualitative sociological surveys. Two methods are compared within the study. Church landscapes of Latgale are evaluated using the two methods – the method of determining the expressiveness of the view [48] and the Q method, elaborated by William Stephenson [162, 163].

The comparison of the method of determining the expressiveness of the view [168, 48] and the Q method, [162, 163], [168] has been done in 2010 and 2011. The comparison uses the photos taken by the author in 2008. In 2008 an expedition to the church landscapes of Latgale was undertaken within the framework of elaboration of the Master thesis “Potential for preservation of visual quality of the catholic church landscape in Latgale”. 450 photos were made during this expedition in broad daylight weather permitting in the months of June, July and August. 30 photos were

randomly selected out of these. The pictures were selected on the basis of the principle to depict the church landscapes from different angles as much as possible. The same 30 photos were used in both methods to allow for comparison of results.

The photo method was chosen because, despite the attempts to create an alternative approach, which could reflect the sensation experience, which the landscape provides to the spectator, the photo method still remains unbeaten in the studies of landscape perception [48]. 80 respondents were surveyed within the framework of method application – 40 per method. Photos were printed on 12 x 15 cm to allow more efficient summarizing of data and comparison of results.

When using the method of determining the expressiveness of the view, the respondents had to evaluate the views in the selected photos, giving marks from zero to nine points, where zero is for low expressiveness of the view and nine – for high one. The survey questionnaire included a table, where the respondent had to mark one selected evaluation of the photo.

The application of the Q method had two parts. In the first one, when determining the value of the view. The respondent also had to check in the evaluation questionnaire how he has chosen to arrange the photos. In the second part of the method the respondents were asked to explain the choice of the six best evaluated and the six worst evaluated photos with their own words and record it in the evaluation questionnaire.

In conclusion it has to be stated that the evaluation results are similar for using of both methods. The materials provided by both methods are similar, but the Q method provided a more comprehensive gradation of the evaluations, and the Q method, compared to the method of determining the expressiveness of the view, reflects an explicitly formulated impression of the respondent. Therefore the Q method provides a wider range of data, whereas the method of determining the expressiveness of the view provides only the quantitative side of the evaluation.

When determining the visibility with the field study method, it is important to determine the ground level view lines – what the person sees. For the view determination in the field studies to be time and resource efficient, it has to be planned in advance, drafting routes along the territory under investigation. It has to be remembered, that the landscape under investigation has to be viewed from all possible points of view and these have to be available for all visitors of the landscape [216]. 6 meters have been selected as standard for creating a height distribution to mark churches, which integrate in the surrounding building rhythm and the ones, which are visually outstanding. Up to 6 m high churches are comparable to a two-story building or a one-story building with attic. Higher churches create a visual attraction, whereas the height factor in the visual

expressiveness landscape of the church buildings depends on the nature of surrounding buildings.

The experimental summary of the matrix data provided results, revealing relations between three factors – open space, relief and height of the building – and the visibility, which is affected by these three factors. Besides their impact is varied in each of the three stated landscape categories – rural area, rural populated area and urban environment. In rural areas the presence of an open space around the church building has the biggest impact. The more dense populated area is being evaluated, the less impact this open space factor has. In the urban environment the three stated factors shall be evaluated as a complex. There the building height factor gains more importance because it has to compete not so much with the green structure of the landscape as with the structure of the construction, its height and intensity.

Both methods of the psychophysical paradigm – the Q method and the method of determining the expressiveness of the view - demonstrate credible results. The compared methods provide similar results, although they have developed from different theoretic bases: the Q method has developed out of the personality study area and the method of determining the expressiveness of the view has developed out of the forest management studies. When developing the landscape policy of the territory, the visibility of the landscape, affected by the open space, relief and the height of the building, has to be considered. If the church building is low, special attention shall be paid to the development and protection of its landscape.

Reviewing and evaluating of the visual qualities of the landscape is a way to read the landscape. Its characterization in turn is a wider approach to the reading of the landscape, creating a close connection with the development planning of the territory under investigation. Characterization approaches differ according to the object to be inspected, and their application is still under development, since the characterization is a new approach in landscape studies at the moment.

The method for determining the nature of the church landscapes is based on the synthesis method, where individual elements to be studied are united in one whole – a system with the purpose of finding their correlations and connection. The landscape characterization method includes characterization, evaluation of the characters, establishment of the hierarchy of significance, characterization of the potential change and impact forces and development and management strategies (for preservation, improvement and transformation).

Characterization of the church landscape of Latgale Highland has been done by using the imageability method. According to Kevin Lynch, imageability is a physical quality of the object, which creates possibility to cause strong impact to any observer [102]. It is the form, colour or

arrangement, which encourages creation of a widely recognized, strongly built and popular mental image of the environment. As Lynch admits, the imageability can be called legibility or visibility as well, but in the sense that we not only see the objects in the landscape, but also feel this environment.

The church landscape has been evaluated in all expeditions carried out within the framework of the promotion thesis from all access roads to the church, based on the experience gained in previous studies – the elaboration of the Master thesis and the expedition carried out within the framework thereof in 2008. The imageability method is a special research method - looking at the landscape through physical objects and elements. Common form and arrangement encourage the understanding of the mental image of the environment.

The main access road axis, on which one or several viewpoints, from which the church building is visible, are marked in direction to the church, has been selected as the initial element. In this part it is important to define the borders of the landscape. The landscape indicators employed here are the ones based in theory. Therefore the selected indicators are impressive, unique and iconic buildings – church buildings, recognition elements of the landscape – crucifixes, church buildings, structures, main greenery structures, historical elements – church buildings, crucifixes, roads, other historical elements, density of the viewpoints - the potential views from all access roads have been evaluated.

The imageability indicators in the church landscape have been identified in the field studies within the framework of expeditions of 2011 and 2013, using the aerial photos as auxiliary materials. Before going to the specific place, an aerial photo of the church landscapes to be inspected was prepared. The expedition covered great distances by car. Detailed inspection of every site was carried out by walking around the territory and all access roads in order to analyze all accessible viewpoints. The imageability diagrams of the sites of specific church landscapes, in which this method was approbated, were based on the aerial photo to allow clear identification of the scale. Whereas the objects to be marked in the imageability diagrams differ by the elements forming the nature of this church landscape and the landscape borders. The imageability diagrams have been made in the software „AutoCad 2012”, using different graphic tools, as well as inserting the aerial photo of the specific church landscapes therein.

The church landscapes of Latgale are not characterized within the framework of the promotion thesis, but rather its significance has been emphasized and the variations of the local landscape nature have been highlighted, since the local church landscape nature is the uniqueness of Latgale Highland and creates value and provides the residents with a sense

of space and identity. The church landscape is a territory to be individually defined for each church.

Characterization of the landscape by using the imageability method.

The general position of the imageability method is essential in characterization of the landscape – to characterize the landscape instead of identifying what makes it worse or better. The church landscape of Latgale Highland is special for several reasons, but also because in the modern globalization era it allows active co-existence of several religions and cultures. In this part the church landscape of Latgale is characterized by the visual evaluation of the landscape nature, using visual indicators, which have a theoretic base. For the imageability method not only the church garden elements are important, but also their connection to the church building, with other elements and structures of the church building. The selected landscape indicators are formulated on the basis of the specific nature of the study – the church landscapes, with the purpose of recording their current state so that in the nearest future these indicators could serve for establishment of the system of monitoring changes in the church landscapes. The territorial context is important as well, since the research territory is Latgale Highland with unique environmental indicators. The selected scale consists of individual church landscapes.

Important additional factor in selecting indicators is the twofold nature of the landscape – the garden and the landscape as separate research units. The progress proceeds from the largest – the church landscape – to the already more specific and territorially smaller – the church garden, which is reviewed in the following chapter in more detail. The garden itself is a component of the church landscape, but it incorporates different and specific landscape elements. Along the two-fold nature of the landscape the study reviews two different systems of landscape indicators. The first is related to the church landscape and is studied using the imageability methods as the component of the landscape characterization. Whereas the church garden is reviewed with the help of a different landscape indicator system, creating more detailed church garden models and their characterizations.

Each church landscape has something different and the natural landscape of Latgale is not uniform itself, but put together the church landscape of Latgale Highland creates a complex and unique nature of this landscape. The church landscape formed a close connection with the church building, thus determining the dominant of the landscape. But this dominant in the landscape is not always unambiguous. This cultural landscape has several historical elements with a strong symbolic meaning, which are structured together with other elements.

This study puts emphasis on the visible, physical identity. The imageability diagrams are created, using physical components of the

landscape, the related activities, symbols and meaning. All these physical components of the church landscape are basic elements of the identity of the landscape [140, 233]. The historical connection of the basic elements determining the identity of the landscape has to be included in the future studies. The main access road axis, on which one or several viewpoints, from which the church building is visible, are marked in direction to the church, has been selected as the initial element. In this part it is important to define the borders of the landscape as well. Without field inspections such indicators could not be identified and specified in the church landscape.

The indicators have to be such that not only measure and record, but they definitely have to be related to the phenomenon, which they reveal and which could not be measured otherwise. The field studies, in which the imageability method was approbated, revealed several aspects of the cultural landscape that had been discussed before. One of them is the borders of the landscape and their interaction with the borders of the protected territories specified by the law. The phenomenon to be research shall be viewed both at the level of the church landscape and the level of the church garden. The following chapter reviews this phenomenon in more detail.

Landscape indicators provide good reflection of small scale landscapes and these can be used to record change processes. The dimensions of the landscape and the density of the indicators can be used as the base for characterization of the landscape. Different natures can be read in the church landscapes. Roadside undergrowth, as well as indicators supplementing the church landscape such as relief and water mirror can be considered typical. The density of the building elements is the indicator, which determines the presence of people. Spatial borders of the landscape can be easily identified on site, whereas it is impossible on the layout.

3. CHURCH GARDENS OF LATGALE HIGHLAND

Church garden is a continuation of the church indoor space. Garden elements not only have a symbolic meaning, but they also possess functionality and decorativeness. Indicators have been set for characterization of the church garden in accordance with the scale of these territories. Materials obtained through field studies provide vast insight to the quantitative attributes of the church garden. The most typical elements are proposed to be – fencing, benches, crucifix, perimetral tree plantings, free-standing belfries and burials – and the quantitative characterization of these typical elements in the territories under investigation has been carried out. Phenotypes have been established based on the characteristics of the territorial elements of church gardens obtained through the field studies.

The elements of the church gardens of Latgale Highland were recorded and the results were gathered and transformed to the visual models, connecting the quantitative method with the qualitative method. Descriptive inventory-taking, which is being widely employed for evaluation of visual resources, for was used for the research of the space and elements of the church garden [8]. Descriptive inventory-taking includes summary of quantitative and qualitative landscape evaluation methods, analyzing and describing its components.

The field studies employed the synthesis method for maximum gathering of data, when individual elements of the study object were united in a single whole to allow studying of their correlations. The synthesis method was used also for interpretation of data. The matrix used in the field studies summarizes the quantitative and qualitative landscape indicators.

Within the study process several expeditions were undertaken during the period from June to October 2011 and in August 2013. The expeditions to the Latgale Highland were organized with the purpose of recording the current situation at the church landscapes and gardens. Landscape elements were marked during the process of recording the existing situation - fencing, benches, crucifix, trees around the perimeter of the garden, free-standing belfry, burials in the garden and burials near to the garden. Based on the research carried out within the framework of Master studies, an inspection matrix was already prepared before the expedition. 107 church landscapes were inspected within the framework of the promotion thesis. Before going to expedition a route was prepared using Google Maps to estimate the time to be spent on the way, considering that inspection is possible during the daylight and estimating time to get to the lodgings for the night. Often the route had to be changed or shortened due to weather (inspection was not carried out in the rain) and not all objects could be found.

Based on the previous research experience a matrix was prepared for church landscapes before field studies. It included maximum of all perspective attributes of church landscape and church garden elements, which would be useful for future research. All attributes and elements enlisted in the matrix were recorded in the field studies and the differing or additional characteristics for each church landscape were reviewed in maximum detail in the notes section. At the preliminary stage of the study, a matrix was prepared, incorporating maximum range of possible elements, based on the experience gained in previous studies (expeditions for the Master thesis). When inspecting the church gardens in Latgale Highland, the elements found in each church garden were recorded. Afterward the data obtained in the matrixes were summarized using the software „Microsoft Office Excel 2007“.

After summary of matrix data additional office study was carried out to distribute the elements of church garden landscape of Latgale Highland according to church landscapes with different religious affiliation and considering also whether the church landscape was located in urban or rural landscape. Approximate layout of the garden area was sketched in the expedition matrixes, connecting it to such environmental elements as access roads, adjacent buildings and green structure. The element placement within the garden was outlined as well. Schematic visual models of phenotypes of church gardens were created after summarizing of quantitative records of the church gardens and taking the outlined structure as basis. The phenotypes summarized information on what elements were found in the church gardens and what was the structure formed by the garden elements. Identification of phenotypes is an autonomous research method. When identifying phenotypes, seven attributes were taken as basis – garden composition (asymmetric or symmetric), fencing (its existence, transparency, solidness), structure of tree plantings, presence of a free-standing belfry, presence of a crucifix, presence of burials in the garden or its proximity. The church garden is a small territory with a distinctive nature of the landscape. Indicators for defining of the phenotypes of the church garden nature were selected on the basis of the previously specified, most common church garden elements.

Table 3.1.

**Most typical church garden elements by expedition data
(2011 and 2013)**

No	Element	In how many gardens it is found (%)	Use of element		
			Functional element	Decorative element	Symbolic element
1.	Fence	76	x	x	x
2.	Benches	54	x		
3.	Crucifix	41	x	x	x
4.	Trees in perimeter of church building	29	x	x	x
5.	Free standing bell tower	25	x	x	
6.	Churchyards	33	x		
7.	Burials near church territory	19	x		

Church gardens with their dominant – the church – have a distinctive symbolic meaning. The origins of the symbolic gardens are found already in the antique civilization. Each church garden in the area of the landscape

territory of Latgale Highland provides a similar symbolic meaning, using slightly different elements.

Results on quantitative attributes of church gardens were obtained by gathering the data of expeditions made in 2011 and 2013. 3 Lutheran, 59 Catholic, 18 Orthodox, 25 Old Believers and 2 Jewish church landscapes and church gardens were surveyed in field studies.

The most common element in the church gardens of Latgale Highland is the fencing, which is found in 76% of the surveyed territories (Table 3.1). Our modern world can be hardly imagined without borders and fences. The fencing of the church garden serves as border of the church territory; it not only denominates the borders of the property but also the division of the form of land use. Almost all gardens in Latgale Highland have fences and/or hedges. These can be considered as landscape elements that organize the territory. Functional and visual relations between the garden and the adjacent territories are integral historical feature [213]. Sometimes the gardens, which lack a fence, have gates as an individual building. Both the fencing and the gates are to be considered as elements, which are functional, decorative and also symbolic. They symbolize the border between the material daily life and the spiritual part of life. The gates in turn are one of the most visually expressive components of the church garden and also the landscape.

The second most common element is benches (Table 3.1). These are mostly placed in the front yard and around the crucifix. Their placement does not show any regularity. These elements are considered to be functional. The benches together with the crucifix and plants form a separate meditation zone in the garden.

Crucifixes are considered to be an integral part of Catholic church landscape (Table 3.1). It is the most symbolic of landscape elements [20], but it also has a functional and decorative meaning. Around third of the church gardens have burials within the garden (Table 3.1). The majority of these are small and invisible, set amongst the greenery of the garden. Setting of burials next to the church in a non-organized manner is considered to be a trend that has developed in Europe. It has travelled to America once as well, though later in America it was replaced by another trends. In Latvia non-systematic arrangement of burials is found today as well [230].

Tree plantings are integral component of the church landscape of Latgale. The trees can be considered as decorative and functional garden elements a symbolic meaning that has been shaped historically and is still existent today [20]. The idea of trees in the proximity of the buildings causing more damage than good is getting increasingly popular nowadays. The trees can have adverse impact on the structures and buildings next to them. It is wrong to design tree plantings that touch the structures or

buildings and keep such existing tree plantings as well. Continuous shade of the building caused by the trees has an adverse impact in Latvian climate. The best way to keep the trees in the garden is to form the crowns so that the branches would not touch the church building. Damage is caused both by the falling branches and the tree roots. Third of the inspected territories had trees planted around the perimeter (Table 3.1). Often decision had to be made on complete cutting out of the trees because they had little value. Trees with historical significance, elements that identify the landscape, robust tree species as well as trees that are correctly planted within the church landscape should be preserved. In turn sickly and frail trees should be cut down, as well as those that cover up qualitative and significant views. Row plants and hedges the same as fencing is considered as boundaries. Fencing is often supplemented by tree rows in the church landscape of Latgale Highland.

Free-standing belfry is an architectural structure typical to Catholic churches and, similar to the church bell-tower, its function is to gather the parish. It can be found in almost the third of surveyed territories. The churches with their bell sound reveal another new aspect of landscape - a sound landscape. Besides, if in the visual landscape the church belfry is considered to be a landscape landmark, then the bell sounds are the sound landmark of the church landscape [68].

Burials are unique and integral part of church gardens. As it was mentioned previously, these can be integrated both in the garden itself and often outside of it (22 %) (table 3.1). The landscape elements the same as the landscape itself affect the emotions of their observers [168]. You have to look at the landscape in a smaller scale to describe the elements. These cannot be perceived as individual items; each of them is a part of a larger common system [113]. The buildings have their infrastructure, the trees - their root system, the roads have their network. Initially the viewing is done by simply recording individual elements, involving them into a system of usability as individual elements we use every day - whether they are functional, decorative and/or symbolic.

It is important to be aware of the cultural expressions in the landscape studies to allow better understanding of the emergence of landscape processes later and predicting what conflicts might arise in the future [124]. We perceive the majority of the church garden elements as self-evident. When analyzing the current situation as a whole, without distinguishing the more important and less important parts of the landscape, we are able to move away from the imaginary landscapes and closer to the objective reality. Description of territories is based on the field studies, photo recording and orthophotos. The selected indicators can be considered contextual, because these elements are closely related to the symbolic meaning and the territorial function of the place. Using of connection filter

in selection of elements is very important [120], because nowadays the church garden retains the historical significance of public involvement, but these territories lack planning and management. Both inspected Jewish church territories in Ludza and Rēzekne do not have any elements therein, because there are not church garden territories themselves. The churches are connected to street territories and the adjacent buildings.

The Catholic church gardens contain almost all elements included in the matrix. In some church gardens – the Catholic church gardens of Auziņi, Novomisļi, Ratnieki and Skudnovka – none of the elements is similar to those in Jewish church gardens. Many Catholic church gardens represent all elements stated in the matrix. Therefore the garden structure is rich and complex. The gardens richest in elements are found both in the urban environment and rural landscape as, for instance, in the church gardens of Andrupene, Asūne, Krāslava, Rogovka, Skaista and Indrica. Fencing, benches and burials in the garden territory are the landscape elements most often found in the Orthodox church gardens. Vast garden territories are found as well as, for instance, in Piedruja Orthodox. The Lutheran church garden territories in Krāslava, Ludza and Rēzekne, similar as in synagogues, do not have any of the elements marked in the matrix. Contrary to Jewish church sites these churches are surrounded by a green area with trees, which would be defined as a garden, but there are no other elements in these territories. The gardens of Old-believer churches are rather ascetic; there are some of the landscape elements marked in the matrix, but the majority has fencing and benches. Garden territories can be clearly read around the Old-believer churches but they lack additional elements.

A church garden phenotype is not established for the synagogues, since they do not have one. Both inspected synagogue territories are located in populated areas and connected directly to street pavement. These data and information was obtained through the performed field studies with the approach being based in the theory. One of the purposes of performing field studies was to find out what objects are located in the church gardens. Of course, you can make extensive surveys, but it will result in obtaining data of what people think is found in the church gardens. In order to obtain exact and maximum possible information, going to the sites and gathering data in field studies is the most efficient way. The field studies should be performed from the position of a passive observer, inspecting the territory, thus not being affected by the public opinion, not forming interaction with the territory and the processes that take place therein.

Phenotypes of church gardens in Latgale Highland, which are identified using the typical church garden elements in Latgale. The architectural landscape structure of church gardens in Latgale is not uniform. It was decided to identify phenotypes to record it more precisely. Phenotypes are auxiliary element of the landscape characterization method.

The main idea is to create the characterization of the existing landscapes and use additional elements to create a more precise characterization in form of recording of elements found in the landscapes and gardens, taking of inventory and identification of phenotypes of church landscapes, based on the quantitative attributes recorded in the field studies. After summarizing of research results, seven phenotypes of church gardens were identified.

The territories of the Lutheran church gardens included in the study are found in the urban environment only. Both territories of the Lutheran church gardens are located in the centres of Krāslava and Rēzekne. Compared to other regions in Latgale there are less Lutheran churches, which is related to the different development of the region. The gardens of these churches are small, concentrated territories with lawn and some trees. There is no symmetry, the trees are growing chaotically, there are no other church garden elements and there is no fencing as well.

The Orthodox church gardens in the rural landscape have a distinctive nature of farm territory. There are outdoor toilets, wood sheds and other technical buildings. There are a few benches in the entrance area of the gardens. Mostly the churches and hence their garden territories are close to the forest, in majority cases these are located on the side of a forest road. The Orthodox church gardens in the urban environment have a rather ascetic nature. These territories are being extensively used for farming purposes. Mostly these are small garden territories, for example, the territory of Rēzekne church garden, which is connected with the neighbouring park. The lightness and transparency of the garden fencing creates is visually expressive, which creates a feeling of openness and spaciousness, as well as visual connection to the surrounding urban structure. The fencing mostly is made of metal mesh or forged metal grid with brick fence posts.

The Old-believer church gardens in rural landscape are mostly visible from close viewpoints. The gardens seem abandoned; they lack accenting details and are ascetic. The garden of Rečeņi church stands out with a free-standing belfry of a unique structure. The pronounced ascetism of the gardens in rural landscapes is possibly related to migration trends.

The Old-believer church gardens in urban landscape mostly are characterized by small wooden worship houses, built far from the main streets of the city and hidden in a cluster of trees. The gardens are restrained and secluded as the Old Believers themselves. Old Believers are a way of life; it is not just a ritual practices. Unlike the brightly painted wooden houses the gardens are ascetic, restrained and simple. The fencing is transparent, mostly made out of metal mesh with brick fence posts. The entrance gates contrast with the colour and the expressiveness of the ornaments; mainly these are composed of three parts: a bigger central one

and two smaller entrance gates on both sides. Different species of tall trees are found in the gardens, as well as newly formed burials.

The third part of Catholic church gardens are located in rural landscape. These are versatile gardens with composition of landscape elements and layout of different combinations. In contrary to all previous church garden types, these have a meditation area and the use of a secluded and impenetrable fence is more pronounced. The gardens have trees planted around perimeter, which form an enclosed garden space together with the massive fencing. Both the Catholic churches and their gardens are characterized by restricted accessibility. Fencing is mostly made in the form of a stone wall; there is also a forged metal or wooden fencing found. The gates can consist of either one piece or three parts, but these are not so expressive in their formation as the entrance gardens of the Old-believer church gardens. The whole composition of the garden would be considered symmetric but the crucifix with the meditation area and the decorative plants, which is placed on one side of the garden, creates a distinctive asymmetry. The crucifixes as such are considered a phenomenon in the rural landscape of Latgale, but they are integral component of the Catholic church gardens. Crucifix can be considered as the most symbolic element of the church gardens, but it has a decorative and functional meaning. Half of the Catholic church gardens in rural landscape have symmetric tree plantings. Often there are places of memorial and some burials found in the gardens amongst the decorative plants.

The Catholic church gardens in populated areas also are marked by distinctive isolation. Mostly the fencing is impenetrable, reaching higher than 2 m. The fencing is supplemented by trees planted around the perimeter. The most typical form of fencing is a stone wall, on top of which is a forged metal fence with brick fence posts. The fencing serves as addition to the church building, since it is constructed in majority of the gardens in coordination with the finishing materials and style of the church. The meditation areas are rich with different ornaments. The core elements of the meditation garden are conifers, supplemented with perennials and summer flowers. These gardens typically have free-standing belfries, through which sometimes the entrance part is formed. There are both single and double free-standing belfries in symmetric layout, which can be placed both in the front part and the back part of the garden. Burials are formed for persons who have been important for the life of the parish of this church.

Characterization of individual landscape elements provides insight into different aspects of the landscape. Each of the identified church garden types differs in terms of architectural compositional forms and the used landscape elements, which supplement the architecture of the church. The difference forms not only from what elements are present in the garden but also from the types of used elements. The nature of the garden in the

identified categorization is formed and supplemented by using different elements of similar materials. Formation of such nature of the garden with a specific inventory of the elements distances us from the imaginary landscape and makes us closer to the objective characterization. Too often the surrounding structures are perceived as self-evident, thus losing the general context.

Individual elements are significant [213, 165, 72], since the image that we see in the landscape is the result of the assembling of these different components [15]. There are several attributes characterizing the nature of the landscape: topography, vegetation, circulation, water objects, buildings and structures and elements of the territorial facilitation [213]. The landscape elements make it different and individual – it contains mountains, valleys, forests, trees, fences, ponds, buildings and roads. These elements are quantifiable and easily characterized. This aspect has to be considered in order to understand the impact of the development on the resources of the landscape. The landscape elements can identify the land use more precisely than any other data sources [72]. The element method is also used in the analysis of the forest territories, as well as identifying their interrelations [208]. Analysis of the landscape elements is used in different science disciplines, since just as the landscape they have a holistic nature and its elements are important both from the ecological, economical, symbolic, functional, aesthetical and other viewpoints. From the two most popular landscape approaches – the ecological and the semantic [34] – the semantic approach is more distinguished in the research of church landscapes.

The elements in the landscape have not only a functional, but also a visual meaning. Their mutual functional and visual connection forms the nature of the garden. The church building is considered to be the most important element of the church landscape since it is an expressive and visible proof of the faith and spiritual growth [80]. Besides the churches are supplemented with elements that are characteristic and typical to each religion. Unfortunately the development of the surrounding territory not always considers the special visual and spiritual significance of this place. Often the church and its surrounding territory are suffering under this negligence.

We have to turn back to the issue considered previously - using of indicators to reveal the phenomenon, which could not be recorded and measured otherwise. The diversity of the gardens and church landscapes reveals itself in full as a phenomenon. Besides it forms a connection with the religious affiliation of the church. Important factor in selecting of indicators is their further usage and integration in other evaluation systems.

Considering the different regional genesis of Latvia, the data cannot be generalized without additional research, but in this case, taking into account that the research focus is Latgale, further generalization of these data is not

necessary. In turn the method itself, considering the vastness of the data and the possibilities of use it provides, shall be considered valid for inspection and research of other similar territories.

The objective efficiency of the methodology is not yet fully achieved and would have to be supplemented with a more detailed distribution of elements and such attributes of the elements as dimensions, colour and materials. Considering the lack of theoretical statements and theories in the research of the church gardens, their evaluation method has achieved a high practical efficiency, providing a broader development perspective for church garden and church landscape studies. Objective church garden characterization is possible through performance of field studies, in which precise inventory-taking shall be supplemented by reading of the nature of the site. Religious affiliation is also important in this characterization since in general it is exactly what defines the nature of the garden. Characterization of landscape elements further serves as basis for characterization of different gardens and landscape types. Their recording is important for future development to enable it to be a lot more broad and efficient. These data will serve as raw material for future recording of the changes.

4. PLANNING OF CHURCH LANDSCAPES

The processes of the genesis of the landscape and their connection with the architectural elements in the landscape, the religious affiliation of the church landscapes and the development of the site connection is closely related also to the status of these landscapes in legislative documents. Significance of each specific landscape within the national, regional and local context is changing. Protection and development of the church landscapes and their elements in Latvia is undergoing changes both in relation to the ratified European Landscape Convention and other international regulations, which are being introduced in the legislation of Latvia.

The contextual background of the church landscapes of Latgale Highland is formed by the church landscape of Latgale as a whole at the regional level. At the regional level the processes of genesis are different, although they are also affected by the changes on larger scale – Latvian, European and global one. Six historical periods can be identified when reviewing the genesis of the church landscapes in Latgale. The key driving force behind the processes of genesis is the changing interaction of politics and religion in different historical periods. The historical processes of genesis of the region have had direct impact on the landscape of the churches, but they also have connection to the main stages of development

of the European landscapes – the traditional, the revolutionary and the postmodern.

When planning the development of church landscape of Latgale today, a comprehensive method for complete evaluation of the nature of the landscape has to be used. The more comprehensive the landscape research method, the more precisely it is possible to plan its development and forecast future processes of genesis. The vision of development of the church landscapes is based on the wholeness of the landscape, basic principles of planning and consideration of the processes affecting modern landscape – the globalization and the Europeanization .

Landscape policy in Latvia is in its initial development stage and this is the right moment to implement therein not only the terms and basic principles of the European landscape policy but also include the experience and methodology used in the planning management. The protection of the landscape shall be developed along the landscape policy, creating a complex system where each object of the landscape protection shall have maximum possibilities of individual evaluation. Sustainable development is possible if the planning is comprehensive the same as research, since the landscape has a distinctive holistic nature. Not only the economic, political and cultural, but also the social factors are important. The habitats need to develop not only preserving the past values, but also considering the modern requirements and incorporating the future wishes and intentions [165]. The current studies on landscape protection already emphasize several specific issues. One of the issues to be solved is accessibility of the cultural historical objects. Visibility related to the public accessibility of the objects is important for church landscapes. Such sector of national economy as sacral tourism is directly experiencing this issue.

Basic principles of planning. General basic principles of planning assumed as the best practice abroad shall be used in the planning of church landscapes. Cooperation between the decision-makers, scientists and landscape users is crucial for sustainable planning. One of the ways to achieve successful cooperation is determining the existing possibilities for development of cultural identity. Cooperation among different spheres involved in landscape formation, development and maintenance create a similar wholeness as the church landscape itself.

Different approaches have to be developed as well – preservation within a museum, a multifunctional landscape, combining new functions with the existing ones [183]. The implementation of the identity of the landscape in the physical planning and management must not be forgotten as well [183]. Studying of the landscape, recording of the current situation, determining of the significance is just the first step in planning the development of the landscape. Characterization and determination of the identity of the

landscape should be done in close relation to the incorporation thereof in the actual planning and management of the regional landscape.

Destroyal or homogenization of individual landscape elements concurrently with the personal replacement with trivial collective symbols represents a threat to us from all sides. The individual identity must not be neglected [38]. After defining the church landscapes of Latgale Highland as a whole and creating cooperation among the parties involved in its development, it is important to implement these principles in the landscape policy. It is important to separate the whole from the unification. Diversity in architecture and different approaches to the formation of the church gardens serve as key elements for the rich regional identity of the church landscapes of Latgale Highland.

For a long time an important basic principle of environmental development is trend towards sustainability. The sustainability is basically contradicting with the landscape since the landscape is continuously changing under different impacts. The changes themselves shall be considered to be a distinctive nature of the landscape [3, 5]. One principle of creating a sustainable landscape is conservation of specific types of landscape, which may take the form of the maintenance of those processes, which are organizing this landscape [5]. The church landscape typically is characterized by religious processes, which cannot be artificially sustained (*elements in the church gardens are not only functional but also symbolic*). The other way is creating sustainable landscapes in the future, taking into account the urbanization and globalization processes [5]. It is expected that in the future the geographical development of the religions will be affected by two processes – globalization and Europeanization [69]. The impact of globalization will be expressed through the development of migrant religion. The people move, they change their place of residence, often bringing their religion with them as well.

Europeanization in the religion manifests itself as the preservation of the historical trends of each country despite the globalization. The historical development is continued by the development of the interaction of the state and the sacral power similar to that as the interaction of the different religious organizations is transformed.

Sustainable landscape is associated with observation of specific ecological principles in the landscape design and landscape architecture [173, 5]. Further planning of the development is essential for sustainability of the landscape. Small landscape spaces as church landscapes often lack a long-term plan and vision. Besides usually the development of these small landscape spaces is under-controlled. Failure to appreciate the different elements. Ecological understanding is increasingly growing in the design projects, but integration of these projects with cultural and aesthetic elements is still n issue that is little explored [39].

Vision of the development of the existing landscape policy in Europe and Latvia in connection with the church landscape. Foreign experience, which can be used, is available from a rather limited geographical territory – the Europe, and not the whole of that. The European church landscape radically differs from the traditions of sacred landscape formation found elsewhere in the world. One of the most successful forms of adapting the foreign experience is development of cross-border cooperation. Considering that the territory has formed historically under different impacts, it would be efficient to take that into account in the territory development, including the cross-border impact. At the European level the current program regulating cross-border cooperation is „Interger IV” for the period from 2007 to 2013. This program includes the whole territory of Latvia. The cooperation is not always productive and efficient due to bureaucracy and legal and regulatory differences between the countries.

Currently the landscape policy in Latvia is developing according to the European Landscape Convention ratified in 2007 contrary to several other countries that had ratified the European Landscape Convention already in 2004, and the landscape policy has been quite developed already. The introduction of the European Landscape Convention in each country is different as it is permitted and intended by the guidelines prepared by the European Union. It is important to remember basically that the landscape is like a tool and it cannot be perceived only as a binding legislative burden.

The study carried out within the framework of this promotion thesis – summary of the literature, field studies and experimental work – is important not only for the development of the landscape science but also for that of the landscape policy. One of the main principles of the guidelines for introduction of the European Landscape Convention is knowledge as the foundation stone of the landscape policy development. In this perspective knowledge is viewed as identification, describing and evaluation of the landscape. It is the first step for creation of a qualitative landscape policy [224]. The politics does not develop on spot; it is rather comparable to a network, where the main levels are national, regional and local. Besides at each of these levels there is a sectoral division as well. Considering that the church landscape is categorized as a clearly definable cultural landscape, it can be connected to specific spheres. The church landscape forms connection with the spheres of culture, tourism and spiritual growth. The future development of the church landscape of Latgale Highland the same as any landscape has to be connected with the public involvement and inquiring of the public opinion.

The conclusion that for the church landscapes the landscape protection is the most important of the objectives of the European Landscape Convention comes into the foreground of the promotion thesis. If the church

landscapes will continue to disappear, then the related management and planning tools will not be required in the future.

The thesis includes a distribution of potential use of the characterization of the landscape and the evaluation of the landscape based on the existing planning levels in Latvia, the existing landscape policy and its functions, as well as the international experience in the use of the evaluation of the landscape policy. The regional and the national level of the planning region of Latgale are those planning levels, at which the characterization of the church landscape of Latgale Highland and the evaluation of the nature of the landscape should be included.

After adopting the Basic principles of landscape policy 2013-2019 by the Cabinet of Ministers on August 7 2013 (order No 361 (minutes No 41, 77§) „On the Basic Principles of Landscape Policy 2013 – 2019”) the process of introducing the European Landscape Convention in Latvia has progressed. In the coming years the landscape policy in Latgale will be managed in connection with the “Sustainable development strategy of the planning region of Latgale 2030”. According to the Basic principles of landscape policy 2013-2019 the management of the landscapes should be implemented at the local level as well besides the national and the regional level. Currently in order not to overload the municipalities and considering the limited availability of the human resources and lack of qualification, the landscape policy is implemented and the management is performed at the regional and national level.

The most comprehensive document of the planning region of Latgale is the “Spatial plan of the planning region of Latgale 2006-2026”. Supplementing it with the evaluation of the nature of the landscape would significantly improve its quality and potential. The description of the spatial structure of the region currently includes such information as description of the existing situation, comments, list of the biggest companies, specially protected natural territories, distribution of forest areas, description of the rural villages of the region and the cities of the region, maps, summary of the development program, description of the current environmental state, current use of the territory, description of unemployment, farm lands, descriptions of the process of elaborating the plan and descriptions of health care [97]. Considering the fact that the landscape also is a resource that affects the development of the territory, the description of its current state, the mapping and describing of the special local landscapes as well as the characterization of the landscape should be included in this section of the document. The next section of the Spatial plan of the planning region of Latgale 2006-2026 is the perspective of the spatial development of the planning region of Latgale, which should also include the perspective characterization of the nature of the landscape and development guidelines

at the regional level. It would form a connection with the guidelines of the spatial planning of Latgale region.

Public involvement is a sphere where it is important to explain the current processes in an understandable, maximally clear way. Not only should the public be informed of the current situation and the possible development directions, but it is also important to listen to its opinion. The characterization of the landscape may serve as auxiliary aid to explain the current processes of the cultural landscape.

The spatial plan of the planning region of Latgale, the spatial development perspective of which emphasizes that Latgale has to preserve its identity and cultivate the diverse cultural heritage [97], demonstrates the awareness of the diversity of the cultural environment. As far as the landscape is concerned, so far these guesses of diversity should still be considered intuitive, not being fully aware of the diversity of the landscape. characterization of the landscape and identification of individual phenotypes define the diversity of the church landscapes and similarly the identification of these phenotypes should be used for studying of the landscape of Latgale in a broader perspective, as well as for characterization of the landscape of Latvia.

Identification of landscape roads and using of guidelines for their development both at the regional level of Latgale and in the spatial plan of Rēzekne region – at the local level is considered to be a positive trend. The potential of the landscape as a value and as a resource have not yet been fully identified and the range of the cultural landscapes included and evaluated in the spatial development documents should be expanded. Preserving the identity and diversity of the landscape is not possible in spatial planning by including individual elements of the landscape.

Churches along the church gardens, as it is clarified within the framework of the promotion thesis, should be considered a complex element. Therefore the church and the church garden as a single element is to be divided into social infrastructure and is a part of public infrastructure according to the Spatial Development Planning Law [234]. According to the Spatial Development Planning Law the public infrastructure and its development should be defined in the spatial plans of the local municipality. Considering the competence of the local municipality, which is defined within the framework of the aforementioned law, defining of the borders of the special landscapes and identification and characterization of the special landscapes should be settled at the level of the municipality. The local municipalities are those that are competent to provide recommendations for the elaboration of development planning documents of national and regional level. Future vision of the church landscapes is unclear and their importance is jeopardized, although the paradigms of the historical culture are most vividly reflected in the architectural monuments [153]. Unfortunately the

Western culture has never had such tolerance to the reflections of these paradigms as the Eastern culture. For instance in Japan there are monuments of sacred architecture, which have remained unaltered since the 7th century [153]. The intolerance of the Western culture serves as grounds for the assumption that the currently abandoned monuments of sacred architecture and architecture could just disappear or get drastically altered. In this context the information gathered in the promotion thesis on the results of the inventory of the church landscapes and church gardens could serve as a proof of the passing diversity in the future.

The three components of the cultural value model defined by the Stephenson are undergoing changes or transformation nowadays – the relations are growing less in the context of the significance of the church landscapes, the forms are changing or disappearing as well due to the abandonment of the landscapes, the practice is also decreasing in the context of people's activities. Therefore the whole cultural value model is drastically changing. The external values, expression and significance is closely related to the public and its processes and activities.

The dominant of the church landscape – the church is considered to be the most stable and unchanging element of the church landscape. Whereas the enclosing garden is considered to be a fragile frame, the form of which reflects the processes of the genesis of contemporary architectural formation language and transfers the cultural values from the individual to the public.

The boundaries of the church landscape have been defined in the promotion thesis as a set of individual borders of the church landscapes. In turn the boundaries of the church gardens have been identified as being clearly defined, considering the landscape context, the historical genesis and the social section of the significance of the site in the evaluation. When evaluating the church landscapes, not only identification of their borders and significant elements, but also the level of significance of the church landscape is important.

Nowadays the level of significance of the church landscape is growing less. One of the causes is religious indifference [180] or alienation from the significance of rituals in the cultural value model. The religious indifference develops because the system of Christian values often becomes formal within the society, therefore religious apathy is observed. This formal process perception that takes place under the impact of the globalization processes transforms into withering of the diversity of the formation language of the church landscapes.

The level of significance of the church landscape is considered to be changing and lacking a clear definition. Formally the church landscapes represent an important reflection of the historical and cultural traditions. If a specific management of the church landscapes is not implemented in actual

life, the development of these public landscapes is left to run at its own accord.

The church landscape is a unique landscape and the church gardens as well as drastically different from other gardens, including historical gardens. Considering the landscape and its components and the uniqueness and fragility of the church garden at the time when the traditions are changing and the territories are facing abandonment, it is especially important to use the right approaches of development planning. The current documents of long-term and medium-term development planning of the planning region of Latgale have considered several international development planning documents. The main one is the European Spatial Development Perspective [209], as well as the national planning documents and previous development planning documents of the planning region of Latgale considered in the planning documents. One of the most important of LIAS 2030 (Latvian Long-term development strategy 2030) [218], which was mentioned as being important for the planning region of Latgale in the “Latgale program 2017”, is the spatial development perspective [97]. The main courses of spatial development perspective are improvement of accessibility, population and national interest spaces. The areas of the cultural historical and landscape territories are included in the national interest spaces.

Wholeness of the landscape. An important value of the landscape is its wholeness, which is determined by the location, design, surroundings, materials, workmanship, sense and associations [213]. The nature of the landscape as well as its expression and scope are important in determining and preserving the wholeness of the landscape. The changes that have occurred from the moment of creation of the landscape have to be considered, as well as the core, which determines the indivisibility.

The church landscape of Latgale Highland is one whole, which is formed by the landscapes of churches of different religions. The indivisibility of the church landscape of Latgale Highland is determined by the historical genesis, which has developed differently from the rest of Latvia. The wholeness of the landscape is also defined by the geographically unified landscape space.

The wholeness of the church landscape, which comprises the different churches, church gardens, landscapes and their elements, can be used as grounds for unified regional development and preservation of identity.

Settling the legislation without changing the public opinion is inefficient. The same as improvement of the public and owners’ understanding without introducing specific guidelines in legislation is unproductive. For more than a decade the management of the European historical heritage is dominated by a development concept leading from individual buildings to a more comprehensive system of landscape space,

which is strengthening slowly in Latvia. The inclusion of the church, the church garden and the church landscape as a complex system reviewed in the promotion work is related to the promotion of the development and the strengthening of this approach. The matters of protection and management should be settled according to a similar principle in other cultural landscapes as well.

The church landscape and the unified wholeness of the church garden and its architectural dominant is significant both for the development of the architectural heritage of Latgale and for the landscape of Latgale Highland as a development resource. The church landscape of Latgale Highland is characterized as a reservation area and it requires a status of cultural heritage territory, which would ensure preservation of the cultural historical identity of the church landscape space and development of the tourism infrastructure. Objective efficiency of the methodology has not yet been fully achieved and should be supplemented with a more detailed categorization of the elements and indicators and with such attributes of the elements as dimensions, colour and materials. Considering the lack of theoretical statements and theories in the research of the church gardens, their evaluation method has achieved a high practical efficiency, providing a broader development perspective for church garden and church landscape studies. Objective church garden characterization is possible through performance of field studies, in which precise inventory-taking shall be supplemented by reading of the nature of the site. Religious affiliation is also important in this characterization since in general it is exactly what defines the nature of the garden. Characterization of landscape elements further serves as basis for characterization of different gardens and landscape types. Their recording is important for future development to enable it to be a lot more broad and efficient. These data will serve as raw material for future recording of the changes.

CONCLUSIONS

1. The political development of the country and the cultural changes it has brought along have directly affected the church landscape of Latgale. Both religion and politics have defined the direction of the genesis processes in relevant historical periods by the change of paradigms.
2. The changing political economical situation during the last century has transformed the church landscape of Latgale Highland, making it multi-layered. Specific stages of development of the church landscapes of Latgale Highland have been defined by summarizing the impact of the antropogenous load to the preservation of the identity of the landscape.
3. The significance of the churches of Latgale and their surrounding territories is changing under the impact of modern globalization and

population migration processes. It results in gradual deterioration of the landscape harmony and decreasing of the quality of the visual expression.

4. Psychophysical paradigm methods – the Q method and the method for determination of the expressiveness of the view – provide equally objective results of evaluation. The compared methods provide similar results, although they have developed out of different theoretical bases – the Q method has developed out of the personality study area and the method of determining the expressiveness of the view has developed out of the forest management studies.

5. When determining the visibility the field study method is important to determine the ground level view lines. The visibility of the landscape, affected by the open space, relief and height of the building, has to be considered when elaborating the spatial landscape policy. If the building volume of the church is small, special attention shall be paid to the development and protection of its landscape.

6. A clearly defined hierarchy of indicators and scale has to be created to use the landscape characterization method in small scale territories. The scale and the detailing of the territory – as significant basic elements – have to be defined for the levels contained in each study and planning.

7. Not only the elements of the church garden, but also their connection with the church building, individual elements and structure of the church landscape are important in the imageability method. The selected landscape indicators are formulated on the basis of the specific nature of the study – the church landscapes, with the purpose of recording their current state so that in the nearest future these indicators could serve for the purpose of creating a system for monitoring the changes in the church landscapes.

8. The church and the church garden is a complex element in the context of the church landscape. The church garden is not a single unit, because historically it has developed in close connection to the church as the dominant of the landscape.

9. Similar to the manner of grouping the research process itself into four scales – that of Latgale, the Latgale Highland and the specific church landscape and the garden – the planning and management of the development of these objects should be done as well.

10. When determining the level of significance of the church, connection shall be made to the existing planning levels in Latvia – the national, the regional and the local.

11. Main aspects, which shall be included in the planning of the development of the church landscape: visibility of the church tower from the distant view line, preventing of the tree threats, defining of the church and the garden as one whole, protection and transformation of the elements, considering the identity of the site in context.

IZMANTOTIE AVOTI / LITERATURE SOURCES

Publicētie avoti

1. **Antrop, M.** *Interpreting the Landscape: Landscape Archaeology and Local History*. Routledge, 1985, 168 p.
2. **Antrop, M.** Background concepts for integrated landscape analysis. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, Amsterdam: Elsevier, 2000, No.77, p. 17–28.
3. **Antrop, M.** Continuity and change in landscapes. Continuity and change. Multifunctional landscapes. Mander, Ü., Antrop, M. (ed.). Southampton: WIT Press, 2003, Vol 3, p 1–14.
4. **Antrop, M.** Landscape change and the urbanisation process in Europe. *Landscape Urban Planning*, Elsevier, 2004, No.67 (1–4), p. 9–26.
5. **Antrop, M.** Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopija? *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2005, No.75, p. 187–197.
6. **Antrop, M.** Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2005, No.70, p. 21–34.
7. **Arriaza, M., Cañas-Ortega, J.F., Cañas-Madueño, J.A., u.c.** Assessing the visual quality of rural landscapes. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2004, No.69, p. 115–125.
8. **Arthur, L.M., Daniel, T.C., Boster, R.S.** Scenic assessment: an overview. *Landscape Planning*, 1977, No.4, p. 109–129.
9. **Aston, M., Batsford B.T.** *Interpreting the landscape Landscape archaeology in Local Studies*. London, 1985, 168 p.
10. **Atran, S., Norenzayan, A.** Religion's evolutionary landscape: counterintuition Commitment, Compassion, communion. *Behavioral and brain sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, No.27, p. 713–770.
11. **Avotiņa, A., Blūma, D., Līdaka, A., u.c.** *Latvijas kultūras vesture. 2. Izdevums*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2004, 507 lpp.
12. **Bazenova, M., Klešņina, L.** Daugavpils rajona vecticībnieku arhitektūras mantojums un tā saglabāšana problemātika. *Latvijas materiālās kultūras mantojuma saglabāšana*. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 59.–67. lpp.
13. **Belkayali, N., Akpınar, N.** Reflecting user's preferences as a stakeholder in sustainable tourism planning: a case study in Göreme historical national park. *Cultural Landscape. Proceedings of the 27th ECLAS Conference in Istanbul 29 September – 2 October*. Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul, Turcija, 2010, 223.–232. lpp.
14. **Bell, S.** *Landscape: Pattern Perception and Process*. London: E & FN Spon, 1999, 352 p.
15. **Bell, S.** *Elements of visual design in the landscape, 2nd edition*. London: Spoon Press, 2004, 196 p.
16. **Bell, S.** Landscape pattern, perception and visualisation in the visual management of forests. *Landscape and Urban Planning*, 2001, No.54, p. 201–211

17. **Benson, B.J., Mackenzie, M.D.** Effects of sensor spatial-resolution on landscape structure parameters. *Landscape Ecology*, 1995, No.10 (2), p. 113–120.
18. **Bilsen, A.van, Stolk, E.** The potential of Isovist-Based Visibility Analysis. *The Architecture Annual 2003-2004: Delft University of Technology*, Bekering, H.C., Klatte, J., Hauptmann, D. (ed.). Rotterdam: 010 Publishers, 2007, p. 68–74
19. **Blinn, C.E.** *Estimation of important scenic beauty covariates from remotely sensed data*. Virginia: Blacksburg, 2000, 72 p.
20. **Boldoks, Dž.** *Kristietības simbolika*. Rīga: Madris, 1999, 151 lpp.
21. **Bottero, M.** Indicators Assessment Systems. *Landscape Indicators. Assessing and Monitoring Landscape Quality*, Cassatella, C., Peano, A. (ed.). Dordrecht: Springer, 2011, p. 15–29.
22. **Brown, G., Brabyn, L.** An analysis of the relationships between multiple values and physical landscapes at a regional scale using public participation GIS and landscape character classification. *Landscape and Urban Planning*, 2012, No.107, p. 317–331.
23. **R.O., Shafer, E.L.** Application of a Landscape Preference Model to Land Management. *Landscape Assessment: Values, Perceptions and Resources*, Zube, R. H., [23], R. O., Fabos, J. G. (ed.). Pennsylvania: Halstead Press, 1975, p. 168–182.
24. **Bulut, Z., Yilmaz, H.** Determination of landscape beauties through visual quality assessment method: a case study for Kemaliye. *Environmental Monitoring and Assessment*, 2008, No.141 (1-3), p. 121–129.
25. **Bywater, M.** Religious travel in Europe. *Travel and tourism analyst*, London: Mintel International Group Ltd, 1994, No.2, p. 39–52.
26. **Charles, A.B.** Protecting Cultural Landscapes: Planning, Treatment and Management of Historic Landscapes. *The preservation of historic architecture: the U. S. government's official guidelines for preserving historic homes*, United States of America: The Lyons Press, 2004, p. 433–453.
27. **Cherem, G.** Looking through the eyes of the public images as social indicators of aesthetic opportunity. *Proceedings, aesthetics opportunity colloquium*, Brown, P. J. (ed.). Logan: Utah State University, 1972,
28. **Clark, J., Darlington, J., Fairclough, G.J.** *Using Historic Landscape Characterisation. English Heritage's review of HLCA applications 2002 - 03*. Preston: English Heritage, Lancashire County Council, 2004, 72 p.
29. **Claval, P.** Reading the rural landscapes. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2005, No.70, p. 9–19.
30. **Clayton, S.** Domesticated nature: Motivations for gardening and perceptions of environmental impact. *Journal of Environmental Psychology*, 2007, No.27, p. 215–224.
31. **Collins-Kreiner, N.** Pilgrimage Holy Sites: A Classification of Jewish Holy Sites in Israel. *Journal of Cultural Geography*, 1999, Vol.No.18 (2), p. 57–78.
32. **Comer J.** *Recovering landscape: essays in contemporary landscape architecture*. New York: Princeton Architectural Press, 1999, 287 p.
33. **Cooper, M.C.** Environmental memories. *Place attachment*, Altman, I., Low, S. M. (ed.). New York: Plenum Press, 1992, p. 87–112.

34. **Cosgrove, D.** Landscape: ecology and semiosis. *Landscape Interface. Cultural Heritage in Changing Landscapes*, Palang, H., Fry, G. (ed.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 15–20.
35. **Craik, K.H.** Psychological factors in landscape appraisal. *Environment and Behavior*, 1972, No.4, 3, p. 255–266.
36. **Crofts, R.S.** The Landscape Component Approach to Landscape Evaluation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Blackwell Publishing, 1975, No.66, p. 124–129.
37. **Crofts, R.S., Cooke, R.U.** Landscape Evaluation: a comparison of techniques. *Occasional Papers*. London: Department of Geography, University College, 1974, No.25, 33 p.
38. **Crumley, C.L.** Sacred landscapes: constructed and conceptualized. *Archaeologies of landscape: contemporary perspectives*, Ashmore, W., Knapp, A. (ed.). Oxford: Blackwell, 1999, p. 269–276.
39. **Daniel, T.C.** Whither scenic beauty? Visual landscape quality assessment in the 21st century. *Landscape and Urban Planning*, 2001, No.54 (1-4), p. 267–281.
40. **Daniel, T.C., Boster, R.S.** Measuring Landscape aesthetics: The Scenic Beauty Estimation Method. *USDA, Forest Service Research paper, RM-167*. 1976, 66 p.
41. **Daniel, T.C., Schroeder, H.** Scenic beauty estimation model: predicting perceived beauty of forest landscapes. *Our national landscape. National Conference on Applied Techniques of Analysis and Management of the Visual Resource*, Elsner, G.H., Smardon, R.C. (ed.). 1979, p. 514–523.
42. **Daniel, T.C., Vining, J.** Methodological issues in the assessment of landscape quality. *Behavior and the Natural Environment*, Altman, I., Wohlwill, J. F. (ed.). New York: Plenum Press, 1983, p. 39–84.
43. **Durkheim, E.** Religion as a Social Phenomenon. *Philosophy of religion: selected readings third edition*, Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 8–13.
44. *Ecological Aesthetics: Art in Environmental Design: Theory and Practice*. Strewlow, H., Prigann, H., David, V. (ed.). Boston: Birkhäuser Architecture, 2004, 255 p.
45. EEA. *Europe's environment: the second assessment*. Copenhagen: European Environment Agency, 1998, 43 p.
46. *Environmental Indicators for Agriculture*. Paris: Organisation for economic co-operation and development, 1999, Vol.1: Concepts and Framework , 45 p.
47. *Environmental Indicators for Agriculture*. Paris: Organisation for economic co-operation and development, 2001, Vol.3: Methods and Results, 400 p.
48. **Fairweather, J.R., Swaffield, S.R.** Visitor Experiences of Kaikoura, New Zealand: an interpretive study using photographs of landscapes and Q method. *Tourism Management*, 2001, No.22, p. 219–228.
49. **Fatsar, K.** Reconsidering cultural landscape definitions – are historic gardens really cultural landscapes? In: Cultural Landscape. *Proceedings of the 27th ECLAS Conference in Istanbul*, Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul: ECLAS, 2010, p. 851–856.
50. **Fatsar, K., Klagyivik, M.** Hungarian monastic gardens in reflection of cultural changes. *Cultural Landscap. Proceedings of the 27th ECLAS*

- Conference in Istanbul*, Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul: ECLAS, 2010, p. 1039–1042.
51. **Fjodorovs F.** The spiritual space of Latgale. *Latgale as a culture borderzone: comperative studies*. Vol II (1), Daugavpils universitāte: Academic Press SAULE, 2009, p. 9–19.
 52. **Francis, M.** Childhood's garden: Memory and meaning of gardens. *Children's Environment*, 1995, No.12 (2), p. 183–191.
 53. **Franco, D., Franco, D., Mannino, I. u.c.** The impact of agroforestry networks on scenic beauty estimation: The role of a landscape ecological network on a socio-cultural process. *Landscape and Urban Planning*, 2003, No.62, p. 119–138.
 54. **Frantzi, S., Carter, N.T., Lovett, J.C.** Exploring discourses on international environmental regime effectiveness with Q methodology: a case study of the Mediterranean action plan. *Journal of Environmental Management*, 2009, No.90, p. 177–189.
 55. **Fry, G., Tveit, M.S., Ode, Å., u.c.** The ecology of visual landscapes: Exploring the conceptual common ground of visual and ecological landscape indicators. *Ecological indicators*, Elsevier, 2009, No.9, p. 933–947.
 56. **Gabrielsen, P., Bosch, P.** *Environmental indicators: typology and use in reporting*. European Environment Agency. 2003, 20 p.
 57. **Gasowska, M.** The SBE and VRM methods as landscape esthetic estimation methods on example of Elblag Canal. *Annals Of Warsaw University Of Life Sciences*, SGGW, 2008,
 58. **Granö, J.G.** *Pure Geography*. London: The Johns Hopkins University Press, 1997, 232 p.
 59. **Gray, J.** A rural sense of place: intimate experience in planning a countryside for life. *Planning Theory and Practice*, Routledge, 2003, No.4(1), p. 93–96.
 60. **Gross, H., Lane, N.** Landscapes of the lifespan: Exploring accounts of own gardens and gardening. *Journal of Environmental Psychology*, 2007, No.27, p. 225–241.
 61. *Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment*, 2nd Edition . Landscape Institute, Institute of Environmental Management, Assessment. London: Spon Press, 2002, 166 p.
 62. *Guidelines for Landscape and Visual Impact Assessment*, 3 edition. Landscape Institute. Routledge: I. E. M. A., 2013, 184 p.
 63. **Guimaraes, M.H.** The use of Q-methodology to obtain stakeholder discourse on the future development of Ria Formosa Coastal zone, south of Portugal. *Conference Proceeding. 15ºCongresso*, Cabo Verde: da APDR, 2009, p. 4317–4338.
 64. **Haaren, C.** Landscape planning facing the challenges of the development of cultural landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 2002, No.60, p. 73–80.
 65. **Hancock, H.H.** Recreation preference: its relation to user behavior . *J. For*, 1973, No.71(6), p. 366–337.
 66. **Hay, R.** A rooted sense of place in crocc-cultural perspective. *The Canadian Geographer*, 1998, No.42(3), p. 245–266.
 67. **Hay, W.A.** Geopolitics of Europe. *Orbis, Spring 2003*, 2003, Vol.47, Issue 2, p. 295–310.

68. **Hedfors, P.** Towards a sonotope repertoire: concepts of auditory messengers in the cultural landscape. *Cultural Landscape. Proceedings of the 27th ECLAS Conference in Istanbul*, Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul: ECLAS, 2010, p.411–419.
69. **Henkel, R.** Geography of religion – rediscovering a subdiscipline. *Hrvatski Geografski Glasnik*, 2005, No.67/1, p. 5–25.
70. **Henkel, R., Knippenberg, H.** Secularisation and the rise of religious pluralism. Main features of the changing religious landscape of Europe. *The changing religious landscape of Europe*, Knippenberg, H. (ed.). Amsterdam: Het Spinhuis Publisher, 2005, p. 1–14.
71. **Herring, P.C.** Framing perceptions of the historic landscape: historic landscape characterization (HLC) nad historic land-use assessment (HLA). *Scottish Geographical Journal*, Routledge, 2009, Vol.125, No.1, p. 61–77.
72. **Hersperger, A.M., Langhamer, D., Dalang, T.** Inventorying human-made objects: a step toward better understanding land use for multifunctional planning in a periurban Swiss landscape. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2012, No.105 , p. 307–314.
73. **Hick, J.** Religious Pluralism. *Philosophy of religion: selected readings*, Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2007, third edition, p. 607–619.
74. **Higuchi, T.** *The Visual and Spatial Structure of Landscapes*. Cambridge: MIT Press, 1988, 218 p.
75. *Horticulture and Landscape Architecture*, No.29, p. 185–192.
76. **Houet, T., Loveland, T.R., Hubert-Moy, L., Gaucherel, C., Napton, D., Barnes, C.A.** Exploring subtle land use and land cover changes: A framework for future landscape studies. *Landscape Ecology*, 2010, No.25, p. 249–266.
77. **Ivits, E., Koch, B., Blaschke, T., Jochum, M., Adler, P.** Landscape structure assessment with image grey-values and object-based classification at three spatial resolutions. *Int J Remote Sens*, 2005, No.26 (14), p. 2975–2993.
78. **Jaszczak, A.** Preserving environmental and cultural values of rural landscapes. *Cultural Landscape. Proceedings of the 27th ECLAS Conference in Istanbul*, Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul: ECLAS, 2010, p. 433–441.
79. **Kaminska, R.** Austrumlatvijas rekatolizācija un tās ietekmētais baznīcu arhitektūras un mākslas mantojums. *Sakrālā arhitektūra un māksla: mantojums un interpretācija*, Ogle, K. (red.). Rīga: Neputns, 2008, 31.–47. lpp.
80. **Kaminska, R., Bistere, A.** *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rēzeknes pilsētā un rajonā*. Rīga: Neputns, 2011, 335 lpp.
81. **Kaplan, R.** Some psychological benefits of gardening. *Environment and Behavior*, 1973, No.5, p. 145–162.
82. **Kaplan, R., Kaplan, S.** The restorative experience: The healing power of nearby nature. *The meaning of gardens*, Francis, M., Hester, R. (ed.). Cambridge: MIT Press, 1990, p. 238–243.
83. **Kaplan, S., Kaplan, R., Wendt J.S.** Rated preference and complexity for natural and urban visual material. *Perception & Psychophysics*, 1972, No.12, p. 354–356.

84. **Kašparova, I., Sklenička, P.** Restoration of visual values in a post-mining landscape. *Landscape Studies*, 2008, No.1, p. 1–10.
85. **Kõivupuu, M., Printsman, A., Palang, H.** From inventory to identity? Constructing the Lahemaa National Park's (Estonia) regional cultural heritage. *The Cultural Landscape & Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-historical Landscape and its European Dimension*, Bloemers, J.H.F., Kars, H., A. van der Valk (ed.). Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, p. 115–131.
86. **Kong L.** Ideological hegemony and the political symbolism of religious buildings in Singapore. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1993, No.11, p. 23–45.
87. **Kong, L.** Negotiating conceptions of 'sacred space': a case study of religious buildings in Singapore. *Transaction of the Institute of British Geographers*, 1993, No.18, p. 342–358.
88. **Kong, L.** The Commercial Face of God: Exploring the nexus between the Religious and the Material. *Geographia Religionum*, 1996, p. 123–141.
89. **Kong, L.** Religion and technology: refiguring place, space, identity and community. *Area*, 2001, No.33, p. 404–413.
90. **Kong, L.** In search of permanent homes: Singapore's house churches and the politics of space. *Urban Studies*, 2002, No.39, p. 1573–1586.
91. **Kong, L.** China and Geography in the 21st Century: A Cultural (Geographic) Revolution? *Eurasian Geography and Economics*, 2010, No.51.5, p. 600–618.
92. **Krastiņš, J., Strautmanis, I., Dripe, J.** *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: SIA Izdevniecība Baltika, 1998, 312 lpp.
93. **Krause, C.L.** Our visual landscape - Managing the landscape under special consideration of visual aspects. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 2001, Vol.54, No.1, 25, p. 239–254.
94. **Krönert, R., Steinhardt, U., Volk, M.** *Landscape balance and landscape assessment*. Germany: Springer, 2001, 304 p.
95. **Krūmiņš, A.** *Latgales koka baznīcas Romas katoļu draudzēs 18. Gadsimtā*. Rīga: Jumava, 2003, 192 lpp.
96. **Kuo, F.E., Taylor, A.F.** A potential natural treatment for attention deficit-hyperactivity disorder: Evidence from a national study. *American Journal of Public Health*, 2004, No.94, p. 1580–1586.
97. **Latgales plānošanas reģiona esošās situācijas raksturojums (3.pielikums). Latgales plānošanas reģiona attīstības programma 2010-201. Gadam.** Daugavpils: SIA Grupa 93, 2010, 134 lpp.
98. **Lenz, R., Malkina-Pykh, I.G., Pykh, Y.** Introduction and overview. *Ecological modeling*, Elsevier, 2000, No.130, p. 1–11.
99. **Levina, M., Tipāne, A., Silkāne, L.u.c.** *Eiropa - kopīgs mantojums. Baznīcas Latvijā : Eiropas kultūras mantojuma dienas Latvijā, 1999. g. 11. -12. Sept.* Rīga: Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 1999, 100 lpp.
100. **Livingstone D.N., Keane M.C., Boal F.W.** Space for religion: a Belfast case study. *Political Geography*, Elsevier 1998, Vol.17, No.2, p. 145–170.
101. **Lowenthal, D.** Finding Valued Landscapes. *Progress in Human Geography*, 1978, No.2, 3, P. 373–418.
102. **Lynch, K.** *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press & Harvard University Press, 1960, 194 p.

103. **Macdonald, F.** Towards a spatial theory of worship: some observations from Presbyterian Scotland. *Social and Cultural Geography*, 2002, No.3, p. 61–80.
104. **Malm, W.C.** *Introduction to visibility*. Cooperative Institute for Research in the Atmosphere: Colorado State University, 1999, 70 p.
105. **Mazumdar, S., Mazumdar, S.** Sacred space and place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 1993, No.13(3), p. 231–242.
106. **Mazumdar, S., Mazumdar, S.** Ritual lives of Muslim womwn: agency in practice. *Journal of Ritual Studies*, 1999, No.13(2), p. 58–70.
107. **Mazumdar, S., Mazumdar, S.** Religion and place attachment: A study of sacral places. *Journal of Environmental Psychology*, Elsevier, 2004, No.24, p. 385–397.
108. **Mazumdar, S., Mazumdar, S.** Immigrant home gardens: place of religion, Culture, Ecology and family. *Landscape and Urban Planning*, 2012, p. 258–265.
109. **McDannell, C.** *The christian home in Victorian America, 1840-1900*. Bloomington: Indiana University Press, 1986, 193 p.
110. **McKelvie, J.** Religious tourism. *Travel and tourism analyst*, London: Mintel International Group Ltd, 2005, No.4, p. 1–47.
111. **Melluma, A.** Ainava kā attīstības resurs: Kurzemes reģiona piemērs. *Ģeogrāfiski raksti*, Rīga: Latvijas ģeogrāfijas biedrība, 2002, 5.–16. lpp.
112. **Morris, P., Therivel, R.** Heritage. *Methods of environmental impact assessment*, Morris, P., Therivel, R. (ed.). New York: Routledge, 2009, 3rd edition, p. 145–173.
113. **Motloch, J.L.** *Introduction to landscape design*. United States of America: John Wiley and Sons, 2000, 369 p.
114. **Mücher, C.A., Klijn, J.A., Wascher, D.M. u.c.** A new European landscape classification (LANMAP): a transparent, flexible and user-oriented methodology to distinguish landscapes. *Ecological indicators*, Elsevier, 2010, No.10, p. 87–103.
115. **Muir, R.** *The New Reading the Landscape: Fieldwork in Landscape History*. Exeter: University of Exeter Press, 2010, 256 p.
116. **Nijnik, M., Zahvoyska, L., Nijnik, A. u.c.** Public evaluation of landscape content and change: several examples from Europe. *Land use Policy*, 2008, No.26, p. 77–86.
117. **Nimann.E.** *Metodik zur bestimmung der eignung, leistung und belastbarkeit von landschaftselementen und landschaftseinheiten wissenschaftliche mitteilunger*. Leipzig: IGG, 1982, 84 p.
118. **Ņitavska, N.** The method of landscape identity assessment. *Research for rural development 2011*, 2011, Vol.2, p. 175–181.
119. **Nolan, M.L., Nolan, S.** *Christian pilgrimage in modern western Europe*. Chapel Hill: University of North Carolina press, 1989, 452 p.
120. **Ode, Å, Tveit, M.S., Fry, G.** Capturing Landscape Visual Character Using Indicators: Touching Base with Landscape Aesthetic Theory. *Landscape research*, 2008, No.33(1), p. 89–117.
121. **Ode, Å, Tveit, M.S., Fry, G.** Advantages of using different data sources in assessment of landscape change and its effect on visual scale. *Ecological indicators*, Elsevier, 2010, No.10, p. 24–31.

122. **Oesterle J.R.** Topography of sacral space in the middle ages: Ottonian bishop towns and the Fatimid capital Cairo. *Imagining the city*, Emden, C., Keen, C., Midgley, D. (ed.). Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2006, Vol.2, the politics of urban space, p. 49–65.
123. **Owen S., Herlin I.S.** A sustainable development framework for a landscape of dispersed historic settlement. *Landscape research*, 2009, No.34, 1, p. 33–54.
124. **Palang, H., Fry, G.** Landscape interfaces. *Landscape interfaces: cultural heritage in changing landscapes. Landscape series*, Palang, H., Fry, G. (ed.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003, Vol.1, p. 1–9.
125. **Pascual-Hortal, L., Saura, S.** Impact of spatial scale on the identification of critical habitat patches for the maintenance of landscape connectivity. *Landscape and Urban Planning*, 2007, No.83, p. 176–186.
126. **Pauleit, S., Breuste, J., Qureshi, S. u.c.** Transformation of rural-urban cultural landscapes in Europe: Integrating approaches from ecological, socio-economic and planning perspectives. *Landscape Online*, 2010, No.20, p. 1–10.
127. **Peano A., Cassatella C.** Landscape Assessment and Monitoring. *Landscape Indicator. Assessing and Monitoring Landscape Quality*, Cassatella, C., Peano, A. (ed.). Dordrecht: Springer, 2011, p. 1–15.
128. **Pedroli, B.** Landscape – Our Home / Lebensraum Landschaft. *Essays on The Culture of the European Landscape as a Task*. Zeist: Indigo, 2000, 221 p.
129. **Peirce, F.L.** Axioms for reading the landscape. Some guides to the American scene. *The interpretation of ordinary landscapes*, Meinig, D.W. (ed.) New York, Oxford: Oxford university press, 1979, p. 11–32.
130. **Peneze, Z., Nikodemus, O., Grīne, I., Rasa, I., Bell S.** Local changes in the landscape structure of Kurzeme during the 20th century. *Ģeogrāfiski raksti = Folia Geographica*, 2004, No.12, 56.–64. lpp.
131. **Penning-Rowsell, E.** Constraints on the Application of Landscape Evaluations. *The Institute of British Geographers Transactions*, 1975, No.66 (Nov), p. 149– 155.
132. **Penning-Rowsell, E.C.** Fluctuating fortunes in gauging landscape value. *Progress in Human Geography*, 1981, No.5, 1, p. 25 – 41.
133. **Peterson M., Hasker W., Reichenbach B., Basinger D.** Introduction: Exploring the Philosophy of Religion. *Philosophy of religion: selected readings*, Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2007, third edition, p. 1–5.
134. **Piorr H.P.** Environmental policy, agro-environmental indicators and landscape indicators. *Agriculture, Ecosystems, Environment*, 2003, No.98 (1-3), p. 17–33.
135. **Pitt, D.G., Zube, E.H.** The Q sort method: Use in landscape assessment research and landscape planning. *Our national landscape: A conference on applied techniques for analysis and management of the visual resource*, Elsner, G.H., Smardon, R.C. (ed.). 1979, p. 227–234.
136. **Poria, Y., Butler, R., Airey, D.** The core of heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, Elsevier, 2003, Vol.30, No.1, p. 238–254.
137. **Porteous, J.D.** Approaches to Environmental Aesthetics. *Journal of Environmental Psychology*, 1982, No.2, p. 53–66.

138. **Rabinowitz, C.B., Coughlin, R.E.** Analysis of Landscape Characteristics Relevant to Preference. *Regional Science Research Institute Discussion Paper*. Philadelphia: Regional Science Research Institute, 1970, No.38, 38 p.
139. **Rapoport, A.** Spatial organization and the built environment. *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, Bernard, H.R. (ed.). Walnut Creek: AltaMira Press, 1998, p. 460–502.
140. **Relph, E.C.** *Place and Placelessness* London: Pion, 1976, 156 p.
141. **Ramans, K.** Ainavrajonēšana. *Latvijas daba. Nr. 1., Latvijas enciklopēdija*, Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1994, 22.–24. lpp.
142. **Rippon, S., Clark J.** *Historic landscape analysis: deciphering the countryside*. Practical handbooks in archaeology. York: Council for British Archaeology, 2012, No.16, 173 p.
143. **Russell, B.H.** *Handbook of methods in cultural anthropology*. London: Sage/Altamira Press, 1998, 816 p.
144. **Russell, P.** Religious travel in the new millennium. *Travel and tourism analyst*, London: Mintel International Group Ltd, 1999, No. 5, p. 39–68.
145. **Rydén, L., Migula, P., Andersson, M.,** *Environmental science*. Uppsala: Baltic University press, 2003, 110 p.
146. **Saura, S.** Effects of remote sensor spatial resolution and data aggregation on selected fragmentation indices. *Landscape Ecology*, 2004, No.19 (6), p. 197–209.
147. **Saura, S., Martínez-Millán, J.** Sensitivity of landscape pattern metrics to map spatial extent. *Photogrammetric Engineering & Remote Sensing*, 2001, No.67 (9), p. 1027–1036.
148. **Scannell, L., Gifford, R.** Defining place attachment: a tripartite organizing framework. *Journal of environmental psychology*, 2010, No.30(1), p. 1–10.
149. **Schama, S.** *Landscape and memory*. London: Vintage Books, 1995, 672 p.
150. **Selman, P.** *Planning at the landscape scale*. Oxon: Routledge, 2006, 224 p.
151. **Shafer, E.L.** Perception of natural environments. *Environment and Behavior*, 1969, No.1, p. 71–82.
152. **Shafer, E.L., Richards, T.A.** A comparison of viewer reactions to outdoor scenes and photographs of those scenes. *Psychology and the built environment*, Canter, D., Lee, T. (ed.). London: Architectural Press, 1974, p. 71–79.
153. **Siliņš, E.I.** *Lielo patiesību meklējumi*. Rīga: Jumava, 2008, 512 lpp.
154. **Skowronek, E., Krukowska, R., Swieca, A.** Transformations of cultural landscape: the case of the Polish-Ukrainian borderland. *Landscape interfaces: Cultural heritage in changing landscapes*, Palang, H., Fry, G. (ed.). Dordrecht, 2003, p. 71–89.
155. **Šļaka, A.** Sakrālā tūrisma informatīvā un telpiskā pieejamība Latgalē. *Latvijas ģeogrāfija Eiropas dimensijās: 3.Latvijas Ģeogrāfijas kongress*, Grīne, I., Vilciņš, A. (ed.). Rīga: Latvijas ģeogrāfijas biedrība, 2004, 73.–76. lpp.
156. **Smith, A.D.** The formation of national identity. *Identity – Essays Based on Herbert Spencer Lectures Given at the University of Oxford*, Harries, H. (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 129–154.
157. **Smith, V.L.** Introduction: the quest in guest, *Annals of Tourism Research*, 1992, p. 1–17.

158. *Social Discourse and Environmental Policy: An Application of Q Methodology*. Addams, H., Proops, J.L.R. (ed.). UK: Edward Elgar Publishing, 2000, 224 p.
159. **Sopher, D.E.** *Geography of religions*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1967, 118 p.
160. **Spārītis, O.** *Latvijas luterāņu dievnamu šodiena*. Rīga: Nordika, 1999, 290 lpp.
161. **Stephenson, J.** The cultural value model: an integrated approach to value in landscape. *Landscape and Urban Planning*, Amsterdam: Elsevier, 2008, No.84, p. 127–139.
162. **Stephenson, W.** *The study of behavior: Q-technique and its methodology*. Chicago: University of Chicago Press, 1953, 376 p.
163. **Stephenson, W.** Against interpretation (Part 1, 2) . *Operant Subjectivity*, 1983, Vol.6, No.3, p. 73–103, 109–125.
164. **Stokowski, P.** *Riches and Regrets: Betting on gambling in two Colorado mountain towns*. Colorado: University Press of Colorado, 1996, 338 p.
165. **Streza, I.C., Voinescu, C., Tudora, I.** The unique nature of Bucharest's cityscape as a result of Byzantine – Ottoman and western urban typology fusion. *Cultural Landscape. Proceedings of the 27th ECLAS Conference in Istanbul*, Yildizci, A.C., Seçkin, Y.Ç., Güler, G. (ed.). Istanbul: ECLAS, 2010, p. 625–635.
166. **Stupariu, I.P., Stupariu, M.S., Cuculici, R., u.c.** Application of the global indicators to landscape change modelling on Prahova Valley Romanian Carpathians and Subcarpathians. *International Journal of the Physical Sciences*, 2011, Vol.6(3), p. 534–539.
167. **Swanwick, C.** The Role of Landscape Character Assessment. *Farming, Forestry and the National Heritage – Towards a more Integrated Future*, Davison, R., Galbraith, C. (ed.). Edinburgh: The Stationery Office, 2006, p. 133– 146.
168. **Taylor, J.G., Zube, E.H., Sell, J.L.** Landscape assessment and perception research methods. *Methods in Environmental and Behavioural Research*, Bechtel, R.B., Marans, R.W., Michelson W. (ed.). New York: VNR, 1987, p. 361–191.
169. **Taylor, K.** From Physical determinant to cultural construct: shifting discourses in reading landscape as history and ideology. *FIRM commodity Delight. Proceeding of fifteenth annual conference of the society of architectural historians Australia and New Zealand*, University of Melbourne 1998, p. 371–278.
170. **Taylor, K.** Cultural Heritage Management: A Possible Role for Charters and Principles in Asia. *International Journal of Heritage Studies*, 2004, No.5, p. 417–433.
171. **Terzidou, M.** Religion as a motivation to travel: the case of Tinos island in Greece. *Management of International Business and Economic Systems (MIBES) 2010 International Conference proceeding*, 2010, p.338–349
172. *The Meaning of Gardens*. Francis, M., Hester, R. (ed.). Cambridge and London: The MIT Press, 1990, 283 p.
173. **Thompson, W., Sorvig, K.** *Sustainable Landscape Construction: A Guide to Green Building Outdoors*. Inland Press, 2000, 325 p.

174. **Tuan, Y.F.** *Topophilia: A study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1974, 260 p.
175. **Turner, M.G., Gardner, R.H., O'Neill, R.V.** *Landscape ecology in theory and practice*. New York: Springer, 2001, 406 p.
176. **Tveit, M., Ode, A., Fry, G.** Key concepts in a framework for analysing visual landscape character. *Landscape Research*, 2006, No.31 (3), p. 229–255.
177. **Unwin, K.I.** The relationship of observer and landscape in landscape evaluation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1975, No.66, p. 130–133.
178. **Urry, J.** *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage Publications, 1990, 176 p.
179. **Van Eetvelde, V., Antrop, M.** Comparison of the landscape structure of traditional and new landscapes. Some European examples. *Conference Proceedings International Association of Landscape Ecology European Conference. Development of European Landscapes*, Mander, Ü., Printsman, A., Palang, H. (ed.). Tartu: Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis, 2001, Vol.2, p. 275.
180. **Vedins, I.** *Zinātne un patiesība*. Rīga: Izdevniecība Avots, 2008, 702 lpp.
181. **Viķe Freiberga, V.** *Kultūra un latvietība*. Rīga: Karogs, 2010, 231 lpp.
182. **Vos, W., Klijin, J.A.** Trends in European landscape development: prospects for a sustainable future. *From landscape ecology to landscape science; proceedings of the European congress, Landscape ecology: things to do - proactive thoughts for the 21st century, organised in 1997 by the Dutch Association for Landscape Ecology (WLO) on the occasion of the 25th anniversary*, Klijin, J.A., Vos, W. (ed.). Kluwer: Dordrecht, 2000, p. 13–29
183. **Vos, W., Meekes, H.** Trends in European cultural landscape development: perspectives for a sustainable future. *Landscape and Urban Planning*, Elsevier, 1999, No.46, p. 3–14.
184. **Vukonic, B.** *Tourism and Religion*. New York: Pergamon, 1996, 208 p.
185. **Wang, Y., Xia, Z., Chen, W.** Aesthetic values in sustainable tourism development: a case study in Zhangjiajie national park of Wuling Yuan, China. *China Tourism Research*, 2008, No.4, p. 205–218.
186. **Warf, B., Vincent, P.** Religious diversity across the globe: a geographic exploration. *Social and Cultural Geography*, 2007, No.8(4), p. 597–613.
187. **Wascher, D.M.** Landscape-indicator development: steps towards a European approach. *The new dimensions of the European landscape: Frontis Workshop on the future of the European cultural landscape*, Wageningen, The Netherlands, Jongman, R.G.H. (ed.). Dordrecht: Springer, 2004, 2002-06-10/2002-06-12, p. 237–252.
188. **Wickham, J.D., Riitters, K.H.** Sensitivity of landscape metrics to pixel size. *International Journal of Remote Sensing*, 1995, No.16, 18, p. 3585–3594.
189. **Williams, A.** Spiritual therapeutic landscapes and healing: a case study of St. Anne de Beaupre, Quebec, Canada. *Social science & medicine*, Elsevier, 2012, No.70, p. 1633–1640.
190. **Wohlwill, J.F.** What belongs where: research on fittingness of man-made structures in natural settings. *Assessing amenity resource values*, Daniel, T.C., Zube, E. H., Driver, B. L., United States Forest Service (ed.). Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station, Forest Service, 1979, p. 48–57.

191. **Wu, J.G.** Effects of changing scale on landscape pattern analysis: scaling relations. *Landscape Ecology*, 2004, No.19 (2), p. 125–138.
192. **Wu, J.G., Shen, W.J., Sun, W.Z., u.c.** Empirical patterns of the effects of changing scale on landscape metrics. *Landscape Ecology*, 2002, No.17 (8), p. 761–782.
193. **Young C., Jarvis P., Hooper I., u.c.** Urban landscape ecology and its evaluation: A review. *Landscape ecology research trends*, Dupoint, A., Jacobs, H. (ed.) New York: Nova Science Publishers, 2008, p. 45–69.
194. **Yu X., Liao B., Wang D., Chen D.** Spatial Structure and Scenic Beauty Estimation of Scenic-Recreational Forests of the Tiantai Mountain in Longmenshan National Geopark, Sichuan. *Scientia Silvae Sinicae*, 2011, No.47(7), p. 50–56.
195. **Zelinsky, W.** The uniqueness of the American religious landscape. *Geographical Review*, 2002, No.91, p. 565–585.
196. **Zhang, Z., Xu, C., Gong, L., u.c.** Assessment on Structural Quality of Landscapes in Green Space of Beijing Suburban Parks by SBE Method. *Scientia Silvae Sinicae*, 2011, No.47(8), p. 53–60.
197. **Ziemeļniece, A.** *Estētiskā kvalitāte ainaviskajā telpā*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 1998, 97 lpp.
198. **Ziemeļniece, A.** The preservations problems of cultural historical heritage and landscape in Latvia. *Civil Engineering. International Scientific Conference Proceedings*, Jelgava: Latvia University of Agriculture, 2012, Vol.3, p. 178–181.
199. **Ziemeļniece, A.** Lielupes augšteces kultūrvēsturiskās ainavas saglabāšanas iespējas/The opportunities for preservation of cultural historical landscape of the upper waters of the Lielupe. *Biznesa augstskola Turība konferenču rakstu krājums – XIII starptautiskā zinātniskā konference „Ilgtspējīga uzņēmējdarbība mainīgos ekonomiskos apstākļos*, Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2012, 338.–346. lpp.
200. **Zilgalvis, J.** Jaunākās atziņas Latvijas arhitektūras mantojuma izpētē. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis A daļa*, Rīga, 2012, 66.sējums, ½.Numurs, 95.–98. lpp.
201. **Zube, E.H.** Rating everyday rural landscapes of the northeastern United States *Landscape Architecture*, 1973, No.63, p. 370–375.
202. **Zube, E.H.** Perceived land use patterns and landscape values. *Landscape Ecology*, 1987, No.1, p. 37–45.
203. **Zube, E.H., Pitt, D.G., Anderson, T.W.** *Perception and Measurement of Scenic Resources in the Southern Connecticut River Valley*. Amherst : Institute for Man and His Environment, University of Massachusetts, 1974, 191p.
204. **Zube, E.H., Sell, J.L., Taylor, J.G.** Landscape perception: research, application and theory. *Landscape Planning*, 1982, No.9, p. 1 – 33.

Elektroniskie resursi

205. 2011. gada tautas skaitīšanas rezultāti īsumā. Informatīvais apskats). *Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde* [tiešsaite]. 2012 [skatīts 10.08.2013.].
Pieejams:

- http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/publikacijas/nr_13_2011gada_tautas_skaitisanas_rezultati_isuma_12_00_lv.pdf
206. Ainavu politikas pamatnostādnes 2013.-2019.gadam. *Ministru kabineta noteikumi* [tiešsaite]. 2013 [skatīts 10.10.2013.] Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=4427>
 207. **Bennis, E.** *The story of gardens in Europe* [tiešsaite]. 2006 [skatīts 10.10.2010.]. Pieejams: http://project.eghn.org/downloads/EGHN_Story%20of%20gardens text.
 208. **Diaz, N., Apostol, D.** Forest landscape analysis and design: a process for developing and implementing land management objectives for landscape patterns [tiešsaite]. USDA Forest Service, Pacific Northwest Region, R6-ECO-TP-043-92 [tiešsaite]. 1992 [skatīts 10.02.2013.]. Pieejams: <http://www.treearch.fs.fed.us/pubs/6268>
 209. ESDP European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. *European Commission* [tiešsaite]. 1999, 87 p. [skatīts 01.12.2011.]. Pieejams: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf
 210. Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. *Baltic Institute of Social Sciences* [tiešsaite]. 2005, 76 p. [skatīts 10.09.2013.]. Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/Etnopol_krize/Atskaite_LV.pdf
 211. European Landscape Character Areas – Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. *Landscape Europe* [tiešsaite]. 2005 [skatīts 20.02.2012.]. Pieejams: http://www.paesaggiopocollina.it/paesaggio/dwd/lineguida/elcai_projectreport.pdf
 212. European Landscape Convention. *Council of Europe* [tiešsaite]. 2000 [skatīts 10.09.2012.]. Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm>
 213. General Guidelines for Identifying and Evaluating Historic Landscapes, environmental program, California. *California department of transportation Sacramento* [tiešsaite]. 1999 [skatīts 10.10.2011.]. Pieejams: www.dot.ca.gov/ser/downloads/cultural/languide.pdf
 214. **Kong, L.** *Global shifts, theoretical shifts: changing geographies of religion* [tiešsaite]. 2010 [skatīts 10.12.2010.]. Pieejams: <http://phg.sagepub.com/content/early/2010/03/30/0309132510362602.abstract>
 215. Kultūras pieminekļu īpašnieku attieksme pret kultūras pieminekļu statusu kā apgrūtinājumu. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts* [tiešsaite]. 2002 [skatīts 10.02.2011.]. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/doc/starpozares/petijumi/Kulturas_piemineklu_statuss_LZA_EI.pdf
 216. Landscape Character Assessment, Guidance for England and Scotland. *The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage* [tiešsaite]. 2002, 96 p. [skatīts 01.09.2012.]. Pieejams: <http://publications.naturalengland.org.uk/file/2672917>
 217. Latgales stratēģija 2030. Latgales programma 2017. 3.pielikums, Latgales reģiona raksturojums [tiešsaite]. SIA Grupa 93, 2010, 134 lpp. [skatīts 10.10.2011.]. Pieejams: <http://www.latgale.lv/lv/files/download?id=1651>

218. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. *Latvijas Republikas Saeima* [tiešsaite]. 2010, 100 lpp. [skatīts 10.05.2013.]. Pieejams: http://baltadaba.lv/wp-content/uploads/2013/04/latvija2030_lv.pdf
219. Noteikumi par aizsargājamo ainavu apvidiem. *Ministru kabineta noteikumi* [tiešsaite]. 1999 [skatīts 10.05.2013.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=22317>
220. Par kultūras pieminekļu aizsardzību. *Latvijas Republikas likums* [tiešsaite]. 1992 [skatīts 10.05.2013.]. Pieejams <http://likumi.lv/doc.php?id=72551>
221. **Picard, S.H.** Cultural Values of Landscape. *University of Otago* [tiešsaite]. 2011 [skatīts 10.02.2012.]. Pieejams: Retrieved from <http://hdl.handle.net/10523/1662>
222. Population statistics at regional level. *European Commission* [tiešsaite]. [skatīts 05.10.2012.]. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_statistics_at_regional_level#Population_change
223. Q methodology [tiešsaite]. 2013 [skatīts 10.02.2013.]. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Q_methodology
224. Recommendation CM/Rec (2008)3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention [tiešsaite]. 2008 [skatīts 10.02.2010.]. Pieejams: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsorientation/anglais.pdf>
225. Reģionu attīstība Latvijā 2010. Pārskats. *Valsts reģionālās attīstības aģentūra* [tiešsaite]. Rīga: SIA MicroDot tipogrāfijā, 2011, 176 lpp. [skatīts 10.02.2012.]. Pieejams: http://www.vraa.gov.lv/uploads/Regionu_attistiba_Latvija_2010_web_LAT.pdf
226. Report of the Expert Meeting on European Cultural Landscapes of Outstanding Universal Value. Vienna, Austria: *UNESCO* [tiešsaite]. 1996 [skatīts 10.10.2010.]. Pieejams: <http://whc.unesco.org/archive/europe7.htm>
227. Responsible care for churchyards. A brief practical guide for parishes [tiešsaite]. [skatīts 05.05.2012.]. Pieejams: <http://old.wakefield.anglican.org/info/handbook/Churchyards/Responsible%20care%20for%20churchyards%20-%20brief%20guide.pdf>
228. Sabiedrības informētība kultūras mantojuma saglabāšanas un attīstības jomā. *Baltijas Sociālo Zinātņu institūts* [tiešsaite]. 2002 [skatīts 10.10.2013.]. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/doc/starptozares/petijumi/Sabiedribas_informetiba_kulturas_mantojums.pdf
229. Sakrālie objekti. *Tūrisma attīstības valsts aģentūra* [tiešsaite]. [skatīts 05.03.2011.]. Pieejams: <http://www.latvia.travel/lv/sakralie-objekti>
230. Site lines, a journal of place, Fall 2010: Landscape as Monument. New York: *Foundation for Landscape Studies* [tiešsaite]. 2010, 24 p. [skatīts 10.10.2011.]. Pieejams: http://www.foundationforlandscapestudies.org/pdf/sitelines_fall10.pdf
231. **Stephenson, J.** Values in Space and Time: A Framework for Understanding and Linking Multiple Cultural Values in Landscapes. *University of Otago*

- [tiešsaite]. 2005 [skatīts 10.02.2012.]. Pieejams: <http://hdl.handle.net/10523/123>
232. **Swanwick, C.** LUC Landscape Character assessment – Guidance for England and Scotland. *Countryside Agency/Scottish National Heritage* [tiešsaite]. 2002 [skatīts 10.02.2012.]. Pieejams: <http://publications.naturalengland.org.uk/file/2672917>
233. **Taylor, K.** Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia. Quebec, Canada [tiešsaite]. 2008 [skatīts 10.06.2011.]. Pieejams: <http://openarchive.icomos.org/139/1/77-wrVW-272.pdf>
234. Teritorijas attīstības plānošanas likums. *Latvijas Republikas likums* [tiešsaite]. 2011 [skatīts 10.02.2012.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=238807>
235. UNESCO World Heritage Cultural landscapes Definitions. International Federation of Landscape Architects. *Cultural Landscapes Committee* [tiešsaite]. [skatīts 10.10.2011.]. Pieejams: <http://www.iflalc.org/definitions.html>
236. Visual Assessment of Windfarms: Best Practice. *Scottish Natural Heritage* [tiešsaite]. 2002 [skatīts 10.05.2013.]. Pieejams: http://www.snh.org.uk/pdfs/publications/commissioned_reports/f01aa303a.pdf
237. Visual Representation of Windfarms, Good Practice Guidance. Scottish Natural Heritage, The Scottish Renewables Forum, *The Scottish Society of Directors of Plannin* [tiešsaite]. 2006 [skatīts 20.12.2012.]. Pieejams: www.snh.org.uk/pdfs/publications/heritagemanagement/Visual%20Representation%20of%20windfarms%20-%20excerpt.pdf
238. Webler T., Danielson S., Tuler S. Using Q method to reveal social perspectives in environmental research. Greenfield MA: *Social and Environmental Research Institute* [tiešsaite]. 2009, 54 p. [skatīts 20.10.2011.]. Pieejams: www.serius.org/pubs/Qprimer.pdf